

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

На правах рукопису

Цап Світлана Дмитрівна

УДК 657.421:658.27

**РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

**Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством (за видами економічної діяльності)**

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук**

**Науковий керівник:
кандидат економічних наук, доцент
Васильченко Сергій Миколайович**

Івано-Франківськ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ	10
1.1. Економічна сутність, зміст та еволюція соціально-економічної категорії “рівень життя” сільського населення	10
1.2. Систематизація чинників формування та регулювання рівня життя сільського населення	29
1.3. Методичні основи оцінки рівня життя сільського населення	48
Висновки до розділу I	62
РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	64
2.1. Оцінка зайнятості, доходів і витрат сільського населення	64
2.2. Аналіз соціальних індикаторів рівня життя сільського населення	94
2.3. Диференціація доходів та оцінка бідності сільського населення	121
Висновки до розділу II	138
РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ	141
3.1. Розробка організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади	141
3.2. Перспективи зростання рівня життя сільського населення	157
3.3. Основні напрями підвищення рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії	172
Висновки до розділу III	194
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Рівень життя населення є своєрідним індикатором, який віддзеркалює економічний і соціальний розвиток країни, оскільки саме на основі нього формуються три основні стани добробуту населення: багатство, достаток або бідність. Рівень життя сільського населення має свою специфіку дослідження, яка спричинена існуючими економічними умовами життєвого середовища сільських мешканців, а саме тим що виробнича та соціальна сфери сільської місцевості тісно пов'язані із природним середовищем, яке, поряд із якісними характеристиками земельних ресурсів, кліматичними умовами, ландшафтними особливостями тощо, визначає особливості життєвого середовища та характер зайнятості сільських жителів.

Основними проблемами в сільській місцевості є високий рівень безробіття, посилення міграції сільського населення, скорочення мережі закладів соціально-культурного призначення, зношеність та застарілість їх матеріально-технічної бази, брак ресурсів для збереження і відтворення виробничого потенціалу села. Негативний вплив вищевказаних проблем на розвиток сільських територій обмежує можливості формування та використання соціально-економічного потенціалу села, спричиняє виникнення проблем у сільськогосподарському виробництві та супроводжується руйнацією традиційного укладу сільського життя.

Соціально-економічні перетворення, які відбуваються в країні та в її аграрному секторі, зумовлюють необхідність об'єктивної оцінки економічних та соціальних параметрів рівня життя, більш детального вивчення факторів впливу, формування механізму його регулювання та визначення пріоритетних напрямів підвищення добробуту населення як на рівні сільських територіальних громад, так і на національному рівні.

Пошуку шляхів підвищення рівня життя сільського населення присвятили свої праці В. Андрійчук, О. Бугуцький, О. Біттер, Д. Богиня,

М. Вдовиченко, С. Васильченко, Ю. Губені, І. Гродзинська, В. Дем'яненко, В. Дієсперов, В. Збарський, Ю. Куліков, Г. Купалова, Е. Лібанова, С. Лучик, В. Лучик, В. Мандибура, В. Месель-Веселяк, М. Орлатий, О. Павлов, І. Прокопа, П. Саблук, О. Славкова, В. Терещенко, В. Точилін, А. Чикуркова, Л. Черенько, Л. Шепотько, В. Юрчишин, Т. Яворська, К. Якуба та ін.

В працях вищенаведених вчених головна увага звертається на матеріальну і соціальну складові рівня життя, однак недостатньо висвітлено питання класифікації факторів впливу на рівень життя сільського населення, відсутні основи комплексного регулювання рівня життя селян на локальному рівні. Все це визначило загальну концепцію дисертаційного дослідження, його наукове та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” за темою: “Розробка організаційно-економічного механізму удосконалення функціонування виробничо-господарських структур регіону” (номер державної реєстрації 0111U000875). Участь дисертанта у виконанні зазначеної теми полягає в оцінюванні показників рівня життя сільського населення та обґрунтуванні основних напрямів його підвищення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення рівня життя сільського населення.

Реалізація мети дисертаційного дослідження зумовила необхідність вирішення таких найважливіших завдань:

- дослідити та узагальнити теоретичні підходи щодо економічної сутності поняття “рівень життя” сільського населення;
- уточнити класифікацію факторів впливу на рівень життя сільського населення залежно від рівня управління;

- провести оцінку економічних та соціальних параметрів рівня життя сільського населення на основі застосування нормативного методу та комплексного підходу;
- розробити організаційно-економічний механізм регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади;
- визначити рекомендації щодо підвищення рівня життя сільського населення на основі створення на рівні сільської територіальної громади багатофункціонального обслуговуючого кооперативу;
- обґрунтувати шляхи зростання рівня життя сільського населення за рахунок реалізації інвестиційного проекту з будівництва дороги міжнародного сполучення;
- удосконалити напрями підвищення рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні процеси, що формують рівень життя сільського населення.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і методичних аспектів та практичних заходів щодо підвищення рівня життя сільського населення та його регулювання.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є системний підхід, який дозволив дослідити динаміку рівня життя сільських жителів у взаємозв'язку та взаємозалежності його складових, а також виявити соціально-економічні передумови та обґрунтувати напрями його поліпшення. Крім того в роботі використовувалися такі загальні та спеціальні наукові методи: історичний – при дослідженні виникнення, формування та розвитку категорії «рівень життя» у хронологічній послідовності; абстрактно-логічний метод – при вивченні теоретичних основ сутності оцінки рівня життя та його складових; порівняльного аналізу та групувань – при оцінці рівня життя сільського населення Івано-Франківської області; монографічний метод – для всебічного й глибокого вивчення рівня життя сільського населення та виявлення

причинно-наслідкових зв'язків його зміни; статистичні – для динамічного, статистичного порівняння явищ та процесів; метод класифікації та типології – для дослідження факторів, які впливають на рівень життя сільського населення; графічний – для наочного зображення зміни економічних явищ у динаміці; системно-функціональний – при створенні організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади; інтегральний метод – для комплексної оцінки рівня життя сільського населення Івано-Франківської області.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі акти і нормативно-правові документи з питань соціально-економічного розвитку села, соціального захисту та рівня життя сільського населення; статистичні матеріали Державного комітету статистики України; наукові статті, монографії вітчизняних та зарубіжних авторів; матеріали науково-практичних конференцій, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

- розроблено організаційно-економічний механізм регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади, який необхідно розглядати як взаємодію факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, що за допомогою організаційних та економічних важелів впливають на розвиток сільської економіки та сфери послуг; як взаємодію між керівництвом сільськими територіальними громадами і місцевими жителями з метою створення в сільській місцевості комфортного життєвого середовища, розвитку економіки, підвищення рівня життя населення;

удосконалено:

- критерії виділення внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на рівень життя сільського населення залежно від рівня управління, які визначають багатогранність та сутність категорії “рівень життя”, а система показників цих факторів є одночасно системою його оцінки;

- методичні підходи до визначення шляхів підвищення рівня життя сільського населення, які передбачають створення на рівні сільської територіальної громади багатофункціонального сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, що дозволить диверсифікувати сільську економіку, ефективно використовувати вироблену в особистих селянських господарствах продукцію та місцеві ресурси, розширити сферу зайнятості та поліпшити матеріальний добробут селян, поліпшити обслуговування місцевих жителів та туристів, покращити матеріально-технічне забезпечення і обслуговування різних видів діяльності, поліпшити благоустрій території, житлового фонду та об'єктів інфраструктури;

- наукові уявлення про напрями підвищення рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії, основними серед яких є завершення зовнішньої агресії; залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки; сприяння зайнятості населення; стимулювання розвитку виробництва; реалізація нових механізмів відновлення виробництва; підвищення рівня соціального спрямування бюджету; боротьба з корупцією та тіньовими доходами; удосконалення системи оплати праці; удосконалення системи соціального захисту населення; підтримання системи місцевих ініціатив сільського населення; розроблення і реалізація програм залучення коштів трудових мігрантів; спрощення отримання соціальних послуг сільським населенням; удосконалення земельного законодавства;

дістали подальшого розвитку:

- економічна сутність поняття “рівень життя” сільського населення, під яким слід розуміти складну комплексну соціально-економічну категорію, що включає сукупність кількісних і якісних індикаторів добробуту та комфортності життєвого середовища і характеризується ступенем забезпечення матеріальних і духовних потреб населення;

- методика комплексної оцінки економічних та соціальних параметрів рівня життя сільського населення на основі застосування

нормативного методу, що дозволяє об'єктивно оцінити сучасний стан матеріального добробуту та комфортності життєвого середовища на селі на основі використання соціальних нормативів;

- науково-практичні рекомендації щодо зростання рівня життя сільського населення за рахунок реалізації проекту будівництва автомобільної дороги с. Ільці – с. Явірник – Державний кордон з Румунією та відкриття пункту пропуску на українсько-румунському кордоні в районі поселень Шибене і Поєніле-де-Суб-Мунте, що призведе до зростання кількості відвідувачів прикордонних регіонів, розвитку туристичної галузі, розширення ринків збуту місцевих товарів та послуг, створення додаткових можливостей для започаткування та розвитку бізнесу, появи передумов для розвитку нових видів господарської діяльності, підвищення добробуту місцевого населення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці теоретико-методологічних положень і доведені їх до практичних рекомендацій, які можуть бути використані для удосконалення регулювання рівня життя сільського населення на мікрорівні та його підвищення в специфічних умовах досліджуваного регіону.

Результати дисертаційного дослідження щодо заходів з підвищення рівня життя сільського населення розглянуті, схвалені та прийняті до впровадження Івано-Франківською обласною державною адміністрацією (довідка №1218/0/2-14/116 від 11.11.2014 р.),

Розроблені заходи щодо регулювання рівня життя населення прийняті до впровадження Рожнятівською районною державною адміністрацією (довідка №811/01-029/010 від 11.11.2014 р.),

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною завершеною науковою роботою, яка містить вирішення актуальної проблеми, а саме обґрунтування теоретико-методичних засад і розробка організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя сільського населення та практичних рекомендацій щодо його підвищення.

Наукові положення, висновки і рекомендації за результатами дисертаційного дослідження є особистим науковим здобутком автора.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Розвиток національної економіки: методологія та практика” (м. Івано-Франківськ, 15-16 квітня 2014); “Наукові пріоритети розвитку аграрної сфери в умовах глобальних змін” (м. Тернопіль, 4-5 грудня 2014); “Розвиток бухгалтерського обліку, контролю та аналізу в умовах інституціональних змін глобальної економіки” (м. Луцьк, 16 грудня 2014).

Публікація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в 8 наукових працях загальним обсягом 2,84 друк. арк., у т.ч. – 5 у наукових фахових виданнях (2,55 друк. арк.) та 3 тезах доповідей (0,35 друк. арк.) з яких автору належить (0,29 друк. арк.). Одноосібних публікацій – 7.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 199 сторінки, містить 36 таблиць, 24 рисунки, 19 додатків, що розміщені на 29 сторінках, список використаних джерел налічує 166 найменувань і розміщені на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

1.1. Економічна сутність, зміст та еволюція соціально-економічної категорії “рівень життя” сільського населення

Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів в сучасній світовій економіці, економічні, політичні, екологічні та соціальні кризи без сумніву вплинули як на розвиток національної економіки, так і на концептуальні погляди щодо місця і ролі села в житті суспільства. Впродовж всього періоду української державності село виступало економічним донором і внаслідок цього типовими характеристиками сільської місцевості України стали: низькі доходи населення, що призводять до концентрації бідності; вузькість сфери прикладання праці, що породжує застійне безробіття; гостра нестача фінансових ресурсів, в тому числі бюджетних, як для поточної діяльності сільськогосподарських товаровиробників, так і для інвестиційної діяльності (у тому числі для соціального облаштування села).

Кожна людина повинна мати можливість прожити довге і здорове життя, здобути освіту, вільно використовувати свої знання та таланти, визначаючи власну долю. Суспільство не може досягти високого рівня людського розвитку за наявності соціально відторгнутих людей чи груп, які стикаються з перешкодами на шляху до повноцінної участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті [80].

Економічна криза загострила традиційні для українського села проблеми – погана соціальна інфраструктура, безробіття, бідність та депопуляція. Рівень критичного відторгнення найбільш високий у сільській місцевості, особливо порівняно з великими містами: ризик відторгнення сільських мешканців перевищує відповідний ризик мешканців великих міст на 20 відсотків; частка людей, які виявилися соціально відторгнутими, в сільських районах майже в чотири рази вища, ніж у містах. Умови життя в сільських районах з меншою кількістю робочих місць, з обмеженим доступом до товарів, соціальних і транспортних послуг, а також зі слабкими

соціальними мережами є однією з причин того, що більша кількість людей переїжджає у міста [80].

Ухвалення Україною курсу на євроінтеграцію, взяття на себе зобов'язань щодо виконання міжнародної програми ООН “Цілі розвитку тисячоліття” [156], в основі якої покладено реалізацію концепції людського розвитку обумовлює необхідність переосмислення теоретичних та концептуальних засад рівня та якості життя сільського населення.

Поняття “рівень життя населення” багатогранне. Це цілий комплекс реальних умов, які забезпечують розвиток людини. Рівень життя населення – надзвичайно складна соціально-економічна категорія, яка містить безліч різнопланових показників, що тією чи іншою мірою характеризують матеріальний добробут, соціальне середовище, умови проживання та інші важливі аспекти людського життя.

Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період. На сьогоднішній день динаміка показників, які в той чи інший спосіб характеризують (вимірюють) рівень життя населення є критерієм ефективності державної політики, основою системи міждержавних порівнянь, інтегральним показником в системі міжнародних індикаторів (рейтингів).

Відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи продукти харчування, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її та її родини, а також право на забезпечення в разі безробіття, непрацездатності, втрати годувальника і т. ін.

Холод Н. М. визначає рівень життя як характеристику економічного добробуту населення, що вимірюється як реальний дохід на душу населення та кількість населення за межею бідності. Часто також приймаються до уваги доступ до системи охорони здоров'я, економічна нерівність, рівень освіти,

доступ до певних товарів, очікувана тривалість життя при народженні [147, с. 214].

Узагальнення підходів до характеристики економічної категорії “рівень життя” наводиться в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика визначень змісту категорії
“рівень життя” населення

Назва автора	Зміст економічної категорії “рівень життя”
Маркс К. [47]	Рівень життя – це соціально економічна характеристика рівня і ступеня задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення, окремих територій, класів і соціальних груп, сім’ї та окремої людини.
Мандибура В.О. [71]	Рівень життя є складною та системною соціально-економічною категорією, яка відображає сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток людей.
Гур’єв В.І. [28]	Рівень життя – це складна, комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Він складається з багатьох компонентів. Це і розмір реальних доходів трудящих, і рівень споживання населенням матеріальних благ і послуг, і забезпеченість населення комфортним житлом, і, нарешті, зростання освіченості, ступінь розвитку медичного та культурно-побутового обслуговування громадян, стан природного середовища.
Ковальчук Т.О. [51]	Рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини.
Беляєва Л.А. [7]	Рівень життя більш вузька категорія в порівнянні з якістю життя. Він визначається умовами існування людини в сфері споживання і вимірюється через соціально-економічні показники загального добробуту людей. Ці показники включають доходи, споживання, житлові умови, послуги освіти, охорони здоров’я і т. д. Вони можуть операционуватися як через систему статистичних показників, так і суб’єктивних оцінних суджень.
Кизим Н.А. [49]	Під рівнем життя населення розуміють ступінь його забезпеченості необхідними для життєдіяльності матеріальними та духовними благами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення людей цими благами.
Поспелова Є.Б. [98]	Рівень життя – це рівень матеріального благополуччя індивіда або сім’ї, який визначається кількістю споживаних благ.
Іохін В.Я. [46]	Рівень життя характеризує ступінь задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб населення. Рівень життя визначається з одного боку, кількістю і якістю життєвих благ і послуг, що використовуються для задоволення потреб населення, а з іншого – ступенем розвитку самих потреб людей .

Продовження таблиці 1.1

Плотницький М.І. [93]	Рівень життя – це ступінь забезпеченості населення необхідними для життя матеріальними, духовними і соціальними благами. У широкому сенсі рівень життя включає рівень і структуру споживання, умови праці, структуру і ступінь задоволення соціально-культурних потреб, ступінь розвитку сфери послуг, величину і структуру позаробочого і вільного часу, рівень екологічної безпеки і т.п. У вузькому сенсі рівень життя розуміють як обсяг реальних доходів, що визначають обсяг і структуру фактичного споживання кінцевих товарів і послуг.
Колеснікова І.І. [53]	Визначає рівень життя у вузькому і широкому значенні слова. “Рівень життя” у вузькому сенсі – це досягнутий рівень споживання населенням матеріальних благ і послуг. “Рівень життя” в широкому розумінні включає в себе весь комплекс соціально-економічних умов життя суспільства.
Жеребін В.М., Романов А.Н. [37]	Рівень життя – це ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людей, що досягається за рахунок створюваних економічних і матеріальних умов і можливостей, реалізованих через споживання і визначається насамперед співвідношенням рівня доходів і вартості життя.
Грішнова О.А. [27]	Рівень життя – це комплексна соціально-економічна категорія, яка відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб, ступінь їх задоволення і умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб.
Єфременко Н.В. [94]	Під рівнем життя розуміється сукупність матеріальних і духовних благ, доступних громадянам країни в обмін на їхні грошові доходи, а також виділених їм коштів з державних (суспільних) фондів
Кушнарьов Є.П. [112]	Рівень життя – кількісна і якісна характеристика життя людини в контексті міри його досягнення.
Тевелєв О.М. [135]	Рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини.
Ревайкин А. С. [108]	Визначав рівень життя як інтегральну характеристику суспільно-економічної формації, що відображає рівень її зрілості, об’єктивну та суб’єктивну сторони, визначається взаємодією економіки та політики.
Жеребін В.М., Єрмакова Н.А. [36]	Під рівнем життя слід розуміти доходно-майнові можливості населення, що забезпечують задоволення його матеріальних та духовних потреб при обмеженнях, які задаються вартістю життя.
Сміт А. [118]	Рівень споживання життєвих благ, достатній для відтворення людини як носія робочої сили.
Райзберг Б. Лозовский Л. Стародубцева Е. [106]	Рівень добробуту населення, споживання благ і послуг, сукупність умов і показників, що характеризують міру задоволення основних життєвих потреб людей.
Біттер О.А. [10]	В категорії “рівень життя” знаходить відображення здатність соціально-економічних систем задовольняти, головним чином, матеріальні потреби людей.

Джерело: власні дослідження автора.

Ревайкін А. наводить таке трактування: рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що відображає рівень розвитку фізіологічних, духовних і соціальних потреб, ступінь їх задоволення, а також умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб [108, с. 11].

Фізіологічні, духовні та соціальні потреби разом утворюють систему особистих економічних потреб. До фізіологічних потреб людини можна віднести потреби у продуктах харчування, одязі, житлі, товарах господарсько-побутового призначення; до духовних – потреби в одержанні освіти, підвищенні кваліфікації, культурному відпочинку, предметах та послугах культурного призначення; до соціальних – потреби в охороні здоров'я, в забезпеченні відповідних житлово-побутових умов, умов праці, в забезпеченні транспорту, зв'язку тощо.

Гур'єв В. характеризує рівень життя як складну комплексну соціально-економічну категорію, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини [28, с. 49]. Він зазначає, що рівень життя складається з багатьох компонентів: розмір реальних доходів, рівень споживання населенням благ і послуг, забезпеченість населення житлом, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного і культурного обслуговування громадян, стан природного середовища, у якому проживає людина.

Мандибур В. визначає рівень життя як сукупність відносин та умов, що визначають життя, працю, побут і інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий в суспільстві на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не тільки фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення [71, с. 18].

Досить цікаве визначення рівня життя, і його розгляду з позицій рівномірності в розподілі доходів дає нова енциклопедія Британії де категорія рівень життя визначається як масштаб реалізації прагнень або бажань особи

чи групи людей в товарах та послугах, цей термін застосовується до конкретної міри споживання товарів та послуг, що може досягти окрема людина або група людей. Рівень життя включає не тільки приватно придбані споживчі одиниці, а й товари та послуги, що споживаються колективно. Так, якщо середнє значення рівня життя зростає протягом визначеного періоду, в той час як багатий стає ще багатшим, а бідний ще біднішим, то робити висновок щодо зростання сукупного рівня життя не можна [165, с. 413].

Цікаву позицію щодо рівня життя населення і її зв'язку з економічним зростанням та розподільчим фінансовим механізмом держави визначає Н.А. Римашевська. Вона зазначає, що з позицій залежності рівня життя та економічного зростання рівень життя є соціально-економічним феноменом який встановлює визначений міст між економікою (виробництвом ВВП) і споживанням створених в суспільстві благ, які отримують люди через прийняті в суспільстві розподільчі механізми і фінансові інструменти (державний бюджет, правила оплати праці, страхові інструменти, різного роду державні і соціальні допомоги) [109, с. 58].

За оцінкою Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України можна виділити наступні складові рівня життя населення (рис. 1.1.).

Рис. 1.1. Складові рівня життя населення.

Джерело: складено на основі [111].

Аналіз теоретичних визначень та підходів до оцінки категорії “рівень життя” дозволяє його характеризувати як:

- ступінь розвитку і задоволення фізичних, матеріальних і духовних потреб людини в суспільстві;
- комплекс соціальних умов функціонування людини у сфері суспільного споживання;
- рівень розвитку фізіологічних і духовних потреб людей, а також ступінь їх соціального задоволеності;
- забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними та духовними благами і досягнутий рівень їх соціального споживання;
- сукупність умов життєдіяльності (праці, побуту, дозвілля), стійко забезпечуваних при досягнутому рівні суспільного відтворення.

Рівень життя населення потрібно досліджувати одночасно з дослідженням якості життя. В даний час не існує і одностайної думки у визначенні понять “рівень життя” та “якість життя” та їх операціоналізації через систему показників. Часто вони використовуються як взаємозамінні, а переліки показників, які їх описують, багато в чому співпадають.

Рівень життя і якість життя є соціально-економічними індикаторами, які визначають ефективність реалізації державних програм економічного і соціального розвитку, правового забезпечення соціально-економічного розвитку країни, рівень розвитку країни в цілому. Показники якості життя якісно доповнюють показники рівня життя і проявляються у стабільності і благополуччі, ступені задоволення потреб людини, задоволення життям, комфортністю життєвого середовища, відсутності стресових ситуацій, зниженні рівня захворюваності і підвищенні середньої тривалості життя, високому рівні безпеки життя, тощо.

Поняття “якість життя” відносно нове і з'являється в економічній науці в середині ХХ ст., коли стало очевидно, що необхідно вести мову про якість формування добробуту населення, а категорія рівень життя стала недостатньою для всебічного відображення цього процесу. Цей термін ввів у науковий обіг Дж. Гелбрейт. У своїй роботі “Суспільство достатку” він розширив рамки кількісних показників рівня життя, визначивши якість життя

як “можливість споживання благ і послуг”. Вчений вказував, що в суспільстві, в якому люди голодують, погано одягнені, страждають від хвороб, найважливішим завданням економіки є підвищення доходів. Саме отримуваний людиною дохід в першу чергу визначає можливість розпоряджатися благами і використовувати їх корисні властивості. Він писав, що “турбуватися про дозвілля, можливості піддатися спогляданню, милуватися і думати про інші високі цілі життя можна буде згодом, коли кожен буде забезпечений належним харчуванням. Навіть особиста свобода найкраще гарантується, а шляхи порятунку душі люди найбільш ретельно шукають при повному шлунку” [96, с. 112].

Основною причиною появи категорії якості життя за обґрунтуванням А.В. Жалніної, та Б.І. Герасімова є те, що економічний ріст який викликав стійкий розвиток матеріального добробуту населення призводив одночасно до негативних наслідків, зокрема погіршення екологічної ситуації, посилення соціальної напруги. В зв'язку з цим склалася думка що економічний ріст не може слугувати єдиним критерієм прогресу та добробуту, необхідно ще забезпечити створення соціального та екологічного середовища [35, с. 62].

Спочатку проблеми забезпечення якості життя розглядалися в екологічному ключі в зв'язку з проблемами охорони навколишнього середовища, здоров'я людини і суспільства. Такий підхід був викликаний тим, що ряд вчених звернули увагу на суперечності між економічним зростанням як визнаним усіма засобом максимально повного задоволення зростаючих потреб суспільства та інтересами самої людини, в ім'я якого це зростання має здійснюватися. Необмежене зростання економіки, як правило, супроводжується погіршенням якості життя.

Вперше ці ідеї прозвучали в доповіді Римського клубу “Межі зростання” в 1972р., підготовленій групою вчених під керівництвом американського кібернетика професора Д. Медоуза та його дружини. Ця доповідь спиралась на ідеї Дж. Форрестера, які він висловив у роботі “Світова економіка”, де передбачав неминучість катастроф у світовому

масштабі до початку ХХІ століття як наслідок зараження навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, демографічного вибуху в країнах, що розвиваються. Дж. Форрестер і Д. Медоуз висунули так звану теорію “нульового зростання”. Основне припущення даної теорії полягає в тому, що для підвищення якості життя в сучасних умовах необхідно припинення економічного зростання, народжуваності, зростання споживання і надмірного використання природних ресурсів.

Американський філософ Д. Белл в концепції постіндустріального суспільства, висловив наступну думку: “якщо індустріальне суспільство визначається кількістю товарів, що свідчить про рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, що вимірюється послугами і зручностями – охороною здоров'я, освітою, організацією відпочинку, розвитком мистецтв, які зараз вважаються бажаними і можливими для всіх”. Політика майбутнього суспільства, як стверджує він далі, повинна бути звернена на задоволення “потреби у підвищенні комфорту, красі і кращій якості життя, що передбачає благоустрій наших міст, більш диференційовану і інтелектуальну систему освіти та вдосконалення характеру нашої культури ...” [48, с. 22].

Термін “якість життя” найчастіше використовують у випадку широкого розуміння категорії “рівень життя”. При цьому під якістю життя розуміють задоволеність населення з точки зору широкого набору потреб та інтересів, які включають рівень життя в його вузькому значенні (рівень реальних доходів, обсяг фактичного споживання) та умови життя [121, с. 211]. При цьому соціальний прогрес суспільства ототожнюється з підвищенням рівня життя.

Беляєва Л.А. також вважає, що рівень життя більш вузька категорія в порівнянні з якістю життя. Рівень життя визначається умовами існування людини в сфері споживання і вимірюється через соціально-економічні показники загального добробуту людей. Якість життя включає ширший комплекс умов життєдіяльності людини, в тому числі, рівень життя, а також

такі складові, які відносяться до екологічного середовища проживання, соціального благополуччя, політичного клімату, психологічного комфорту. Для вимірювання якості життя недостатньо статистичних показників, навіть дуже об'єктивних і достовірних, необхідні суб'єктивні оцінки відповідності цих параметрів потребам людей. За своєю природою якість життя – це об'єктивно-суб'єктивна характеристика умов існування людини, яка залежить від розвитку потреб самої людини і його суб'єктивних уявлень та оцінок свого життя [7].

Не можна не погодитись з висновком Н.М. Римашевської, про те що, рівень життя в сукупності з характеристиками здоров'я і освіти трансформується в категорію якості життя, серцевиною якого є тривалість життя і активна діяльність людини [109, с. 119].

Враховуючи вищенаведене, можна зазначити, що одні вчені не роблять різниці в цих двох категоріях, а навпаки їх об'єднують розглядаючи їх як словосполучення “якість та рівень життя населення” [12, с. 26], інші акцентують увагу що рівень життя є економічною категорією що піддається кількісному виміру, а якість життя характеризується соціальним спрямуванням та домінуванням суб'єктивних підходів до її оцінки [137, с. 455]. Існує і третій підхід згідно з яким рівень життя є однією з складових якості життя (Л.А. Беляєва [7], В.Н. Бобков [12], І.І. Єлісєєва [121]).

Слід зазначити, що ефективність та перспективність цих дискусій з позицій розробки основ соціально-економічної політики підвищення рівня добробуту населення викликають багато сумнівів.

В нашому розумінні ці дві категорії об'єднує така категорія як добробут населення, що має вищий ступінь узагальнення та теоретичної опрацьованості в економічній теорії.

Коли мова йде про рівень життя населення, то цю категорію тісно пов'язують з категорією добробуту. При цьому значна частина вчених не робить між ними значної різниці, а їх об'єднують, зокрема такої думки

дотримуються: А. Борисов [14, с. 763], В. Райцин [107, с. 6], В. Рутгайзер [129, с. 6], Н. М. Римашевська [100], Н. Харченко [146], В. Мандибура [70] та багато інших.

Питання дефініції добробуту та критеріїв його виміру, пошуку шляхів та способів його формування займають істотне місце в історії економічної думки. Про важливість вирішення поставлених питань свідчить той факт, що багато економістів розглядали добробут як предмет економічної науки. Так А. Маршалл писав, що політична економія “вивчає ту сферу індивідуальних і суспільних дій, яка найтіснішим чином пов'язана із створенням та використанням матеріальних основ добробуту” [74, с. 9].

Н.Г. Чернишевський визначав політичну економію як науку “про матеріальний добробут людини, наскільки вона залежить від речей і положень, вироблених працею” [157, с. 25].

В зв'язку з тим, що рівень життя населення є основним індикатором добробуту населення, еволюція дослідження категорій добробуту, рівня життя та якості життя відбувалася паралельно. Найбільший вклад в дослідження категорії добробут населення, а отже і категорію рівень життя населення внесла теорія економічного добробуту.

Розглядаючи еволюцію категорії рівня життя провідними науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ виділено три етапи в історії досліджень життєвого рівня населення у світовій практиці, які відрізняються як розумінням сутності життєвого рівня, так і завданнями та методами досліджень [111, с. 49]:

- I етап ранній, до першої половини XIX століття, майже збігається з періодом становлення класичної політекономії. Основними дослідниками цього етапу були видатні вчені представники класичного напрямку економічної теорії як У. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо.

- II етап – друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст. формування теорії економічного добробуту, становлення та розвиток маржиналізму, орієнтація на мікроекономічний підхід до оцінки добробуту та рівня життя населення

перехід до аналітичної економіки, почали використовуватися економіко-статистичні методи досліджень в сфері економічної теорії. Основні представники К. Менгер, Госсен, Енгель, В. Парето, А. Маршал, А. Пігу.

- III етап – 20-ті рр. XX ст. – наш час. Формування теорії “держави загального добробуту”.

На відміну від такого підходу А.Р. Сафіулін [114] та В.М. Зубаков [42] при дослідженні еволюції категорій добробуту та рівня життя пропонують виділяти три напрями, які характеризуються різноманітністю поглядів на розуміння сутності добробуту, джерел та умов його зростання, а також ролі держави в цих процесах: соціалістичний, ліберальний і теорії “держави загального добробуту”.

Відмінною рисою першого підходу (соціалістичний напрям) виступає “рівномірність розподілу суспільних благ без допущення надзвичайного багатства і надзвичайної бідності” [114, с. 95]. Першими сформулювали концепцію побудови досконалого суспільства представники, так званого, “утопічного соціалізму” – А. Сен-Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен. Головну причину нерівності в добробуті людей вони вбачали в суперечності між інтересами колективу і індивіда, що виражалось, насамперед, у нерівності рівнів матеріального добробуту індивідів. Представники цього підходу головною причиною майнової нерівності між людьми в суспільстві вважали наявність протиріччя між суспільним характером виробництва і приватною формою присвоєння результатів цієї суспільної трудової діяльності [42, с. 34].

В основі ліберального напрямку розвитку теорії загального добробуту лежав принцип “права приватної власності” і можливість нерівномірності розподілу суспільних благ між людьми [42, с. 118].

Перші науково систематизовані ідеї цієї теорії індивідуального добробуту були викладені в працях представників “класичної політичної економії” – А. Сміта і Д. Рікардо.

Для досягнення вищого ступеня добробуту А. Сміт запропонував просту формулу: світ, легкі податки і терпимість в управлінні, все інше зробить природний хід речей [118, с. 114].

Сміт А. вивів позитивну функцію народонаселення – чим більша кількість праці перебуває в розпорядженні країни, чим більше людей зайняті продуктивною працею, тим більше її добробут. Крім того, А. Сміт звернув увагу на два дуже істотних фактори зростання суспільного добробуту:

- розподіл праці, що сприяє вдосконаленню навичок роботи, підвищенню продуктивності праці тощо;
- бережливість, яка є обмеженням поточного споживання і накопичення капіталу заради розширення виробництва в майбутньому [118].

Погляди Д. Рікардо на умови росту індивідуального добробуту були більш близькі до “концепції народонаселення” Т. Мальтуса: кількість праці і кількість споживання мають обернену динаміку по відношенню до добробуту людей – їх надлишкове зростання негативно позначається на рівні індивідуального доходу та споживання.

Важливою умовою зростання добробуту бідних країн, на думку Д. Рікардо, є прискорення темпів накопичення капіталу. Процес накопичення капіталу буде більш ефективним, якщо в країні поліпшити систему управління і навчання, усунути невпевненість в відносинах власності та недоліки освіти. Д. Рікардо також пропонував зменшити витрати на предмети розкоші і комфорту, а вивільняються кошти направити на відтворення [114].

Теоретична позиція класиків політичної економії була в подальшому розвинена “школою маржиналізму”. Маржиналізм на передній план висунув людину з її потребами. Якщо класична політична економія первинної вважала сферу виробництва, то маржиналісти – сферу споживання. Завданням економічної теорії маржиналізм вважає дослідження особистих інтересів і мотивів в діях споживачів. Ці положення лягли в основу розробки теорій “споживчої поведінки” і “граничної корисності”. Вони розробили нову

теорію граничних величин, граничного аналізу. Концепція маржиналізму пов'язана з іменами таких дослідників як Вільям Стенлі Джевонс і Альфред Маршалл (Англія), Карл Мергер, Фрідріх Фон Візер і Ойген Фон Беєм-Баверк (Австрія), Леон Вальрас (Швейцарія), Джон Кларк (США), Кнут Віксель (Швеція) та інші, які заклали основи оптимального використання обмежених ресурсів в умовах ринкової економіки [42, с. 29]. Теорія граничної корисності надалі лягла в основу розробки багатьох інших концепцій: закону попиту і пропозиції, ринкової рівноваги, споживчого вибору, кривих байдужості, теорій оподаткування та ін..

Вальрас Л., який довів можливість існування ситуації загальної ринкової рівноваги в умовах досконалої конкуренції, допускав нерівність фактичного положення людей в суспільстві. Але він же висунув принцип рівності можливостей, відзначаючи, що по відношенню до держави всі повинні бути рівні. Якщо політика “laissez faire” відповідає покладеним на неї сподіванням в області виробництва (невтручання в дії індивідуума приведуть до правильних пропорцій між різними складовими частинами економіки), то в сфері розподілу на перший план виступає принцип справедливості. Тому вироблене в суспільстві багатство повинне бути справедливо поділено, щоб не було ні економічного безладу, ні розлади моральності. Держава повинна давати можливість отримати освіту, забезпечувати ефективне функціонування механізму конкуренції, який призводить економіку до стійкої ситуації загальної рівноваги, заохочувати споживання і виробництво корисних речей, гарантувати стабільність грошей [114, с. 92].

Такий підхід відповідав запропонованій Л. Вальрасом системі економічної теорії, що складається з чистої теорії, прикладної економіки і соціальної економіки. При цьому об'єктом вивчення чистої теорії він вважав розкриття основних законів, виявити внутрішній зміст яких і проникнути в їх суть можна тільки шляхом вивчення фактів, нехтуючи моральними міркуваннями. Прикладна економіка, за Л. Вальрасом, є виразом людської

волі, вона пов'язана з вивченням суспільного багатства з точки зору промислового виробництва. І, нарешті, є соціальна економіка, яка вивчає суспільне багатство з точки зору його розподілу, тобто тих умов, “які роблять присвоєння суспільного багатства законним чи незаконним” [81 с. 289-290].

Початок “нової” теорії добробуту, відмінній від попереднього етапу, пов'язане з ім'ям В. Парето, який у своїй роботі “Курс політичної економії” відмовився від допущення вимірювання одержуваної кожною людиною корисності та їх зіставлення. Як спосіб виявлення індивідуальних корисностей В. Парето запропонував шкалу переваг, тобто ранжування благ індивідом за ступенем переваги. При такому підході важливіше сукупне задоволення, яке отримує від придбаних благ людина, ніж можливі кількісні зміни в ступені його задоволення. В. Парето також запропонував критерій оптимальності стосовно до системи загальної рівноваги Л. Вальраса. Суть критерію полягала в тому, що досягнутий рівень суспільного добробуту вважається оптимальним, якщо добробут жодної людини не може бути підвищено (за допомогою будь-якого можливого перерозподілу ресурсів або готових продуктів) без того, щоб при цьому не було завдано шкоди добробуту будь-якої іншої людини. Надалі вченими робилися спроби розв'язати проблему порівнянності різних станів економічної системи, відповідних критерію оптимальності В. Парето [11, с. 451]. Для цього італійський економіст Е. Бароне запропонував ідею компенсаційних платежів.

Розробку концепції компенсаційних платежів продовжили Н. Калдор і Дж. Р. Хікс. Вони вважали, що якусь змінну можна розглядати як поліпшення, якщо ті, хто виграє в результаті цієї зміни, потенційно здатні компенсувати “програш” інших, щоб в кінцевому підсумку все могли бути у виграші. Необхідно відзначимо, що концепція компенсаційних платежів заклала певну основу для обґрунтування доцільності широкого втручання держави в процеси розподілу доходів і економічних ресурсів у сучасному суспільстві [11, с. 34].

В основі більшості проаналізованих вище концепцій суспільного добробуту лежить принцип особистого, власного інтересу і прагнення кожної людини поліпшити саме своє становище. Іншими словами, індивідуальний добробут ставився в залежність виключно від успіхів самої людини. Вважалося, що ніхто краще самого людини не може судити про те, що є для нього добробут. Тому ідеальними умовами формування як індивідуального, так і суспільного добробуту є вільна конкуренція і вільне підприємництво на основі приватної власності, а роль держави повинна бути мінімальна.

Нові варіанти узгодження індивідуальних і суспільних інтересів запропонувала концепція “держави загального добробуту”, в рамках якої добробут розглядався не тільки як величина особистих досягнень людини, але і як результат діяльності суспільної системи, визначеної державної політики. Цей напрямок в теорії добробуту виходив з припущення значної ролі держави у формуванні добробуту населення, наявності різних форм власності, усунення надмірної нерівності і диференціації в суспільстві [42, с. 118].

А. Пігу в своїй праці “Економічна теорія добробуту” (1920), вперше вказав на неспроможність вільного ринку і можливість негативного впливу “зовнішніх ефектів” на суспільний добробут. Для усунення подібних ефектів необхідні державні заходи, що доповнюють політику “laissez-faire” для досягнення оптимуму добробуту (коригувальні податки і субсидії). А. Пігу також пропонував різні засоби (пільгові ціни на товари, податок на спадщину, благодійність, перерозподіл коштів у різних формах) для забезпечення більш рівномірного розподілу доходів у суспільстві, що повинно сприяти підвищенню добробуту і розвитку виробництва [91].

Крім того А. Пігу ввів поняття “економічного добробуту”, яке вимірюється “національним дивідендом” – тим, що люди купують на свої грошові доходи. Підкреслюючи, що економічний добробут є складовою частиною загального, автор зазначав, що мінімум умов життя людини не зводиться до якогось одного аспекту. Даний мінімум повинен включати не

тільки кількісні, а й якісні вимоги до житлових зручностей, медичного обслуговування, освіти, харчування, дозвілля, санітарній службі, охорони праці, громадському порядку і т.п. [91, с. 225].

Розвиваючи ідеї А. Пігу, американські економісти Джеймс Тобін і Уїльям Нордхаус запропонували використання нового показника – “економічний добробут”, що дозволяє більш точно оцінити рівень добробуту суспільства, ніж стандартні величини системи національних рахунків (ВВП, національний дохід і т.д.). На показнику ВВП при цьому додається вираз у вартісній формі вигоди від збільшення вільного часу і результати деяких видів неоплачуваної діяльності (наприклад, праці домогосподарок). Пізніше Поль Самуельсон перейменував даний показник в “чистий економічний добробут”, а також врахував у ньому екологічний фактор і “незручності” сучасної урбанізації.

Подальше дослідження характеру, напрямків і обсягів державної політики як необхідного елемента стабільності і зростання добробуту суспільства оформилося в економічній науці в 50-70-х рр.. ХХ ст. як концепція “держави загального добробуту” (Г. Мюрдаль, Дж. Гелбрейт та ін) [42, с. 118].

В основі концепції Г. Мюрдаля лежить твердження, що загальне добробут вже досягнуто в багатьох розвинених країнах, які мають змішану економіку. Така економічна система припускає різноманіття форм власності, можливість державного прогнозування та планування, активну державну соціальну політику, спрямовану на досягнення високого рівня життя. У такій системі держава стає соціальним, орієнтованим на ідеали соціальної справедливості, захищеності, рівних стартових можливостей для самореалізації кожної особистості [100].

Розвиваючи ці ідеї, Дж. Гелбрейт писав, що “найкраща економічна система – це та, яка максимально забезпечує людей тим, чого вони найбільше потребують”. Така економічна система “... виробляє продукти харчування, переробляє, пакує і розподіляє їх, виробляє тканину і виготовляє одяг, буде

будинки, обставляє їх меблями, надає послуги в галузі освіти та медицини, забезпечує закон і порядок, організовує національну оборону”. Кращий спосіб забезпечення стабільності розвитку такої економічної системи – не “збільшувати підтримку найбільших і багатих компаній і приватних осіб, чий витрати, насправді, можуть бути досить непостійними”, а зробити так, “щоб економічне стимулювання дійшло б до найбідніших” [29].

Розвиток теорії економіки добробуту в цілому визначив наявність ключових проблем в економічній теорії, зокрема:

- проблема соціальної справедливості та економічної ефективності;
- проблема економічного росту та підвищення якості життя;
- проблему ролі держави в забезпеченні добробуту в суспільстві.

Теоретичний пошук шляхів вирішення цих проблем провідними світовими вченими призводив також і до змін підходів до визначення сутті соціально-економічної категорії “рівень життя”, її трансформації до категорії “якість життя”.

В рамках концепції “держави добробуту” виділяють два підходи до методики оцінки досягнутого рівня загального добробуту в країні (в тому числі в до оцінки “рівня життя” та “якості життя”: суб’єктивістський [144] та об’єктивістський підходи [114].

В основі суб’єктивного підходу лежить твердження, що оцінка добробуту відображена в суб’єктивних відчуттях індивідів, яке формується на основі рівня їх інтелектуального розвитку, життєвого досвіду, емоційного стану. Тобто виходить з оцінки рівня загального добробуту з точки зору суб’єктивної задоволеності людей своїм життям.

В основі об’єктивістського підходу оцінки рівня добробуту лежать наступні принципи:

- об’єктивність оцінки рівня добробуту населення на основі встановлених і відомих усім нормативів (нормативний критерій);
- можливість порівняння показників добробуту населення після певного періоду часу (часовий критерій);

- можливість зіставлення показників добробуту населення між різними країнами і регіонами (географічний критерій).

У суб'єктивних підходах до оцінки якості та рівні життя необхідно враховувати ряд складностей, зокрема гіпотеза про те, що люди в кращих матеріальних умовах життя більш задоволені, здається очевидною, однак, результат досліджень показує: існує слабка залежність між умовами життя і суб'єктивними відчуттями. Це обумовлюється наступними обставинами [60, с. 195]:

- більшість людей психологічно схильне порівнювати власні умови життя до умов життя людей, що мають більш високий рівень (несвідоме прагнення до поліпшення життя);
- більшість індивідів під впливом соціального оточення схильні до придушення відчуття незадоволеності;
- очікування і цілі зазвичай коригуються обставинами життя;
- вираз незадоволеності, до певної міри, не залежить від життєвого досвіду;
- життя в бажаних умовах своєму розпорядженні до формування нових оціночних стандартів і більш сприятлива для вираження критики і незадоволеності.

Всі ці фактори є елементами соціальної реконструкції реальності і зменшують взаємодію між умовами життя і їх оцінкою. Комбінація цих чинників може призвести до парадоксальної ситуації, коли хороші умови поєднуються з негативною суб'єктивною оцінкою якості життя і, навпаки, погані умови – з позитивною оцінкою.

Узагальнюючи існуючі підходи вважаємо, що рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, яка включає сукупність кількісних і якісних індикаторів добробуту та комфортності життєвого середовища і характеризує ступінь забезпечення матеріальних і духовних потреб населення.

Причому, рівень життя є категорією відносною і залежить не стільки від розмірів фактичного споживання матеріальних і духовних благ (послуг), скільки від розвиненості самих людських потреб у цих благах і послугах. Чим вище ступінь розвиненості людських потреб, тим вище, при інших рівних умовах, рівень життя самих людей і в країні в цілому.

Таким чином, при оцінці ефективності соціальної політики, що проводиться в рамках моделі держави добробуту, важливо звернути увагу на такі її критерії, як рівень і якість життя населення. Саме вони з найбільшою адекватністю і транспарентністю здатні відобразити соціальну спрямованість будь-яких економічних реформ. У світовій практиці частіше використовується поняття рівня життя – для характеристики якості життя в країні з боку об'єктивізму. Зі свого боку, прихильники суб'єктивізму при аналізі якості життя звертають увагу на стан внутрішнього світу суб'єкта і ступеня задоволеності його індивідуальних потреб.

Отже, рівень життя населення – одна із найскладніших соціально-економічних категорій, що пояснює існування різних її тлумачень: від філософсько-світоглядних до формально-статистичних.

1.2. Систематизація чинників формування та регулювання рівня життя сільського населення

Оскільки рівень життя сільського населення виступає ціллю та метою соціально-економічної політики держави то важливим елементом дослідження є виявлення та класифікація факторів які впливають на цю соціально-економічну категорію. Політика державних органів влади і управління, спрямована на стабілізацію і подальше зростання рівня життя сільського населення, буде ефективною за умови всебічного врахування системної дії чинників впливу на неї. Комплексне вивчення резервів стабілізації і поліпшення рівня життя сільських жителів можливе на основі

визначення поняття і природи найбільш суттєвих та відносно незалежних функціональних характеристик явищ або базових параметрів-факторів.

Важливим аспектом виявлення та класифікації чинників впливу є складність та багатогранність категорії “рівень життя” населення, наявність цілого комплексу показників (систем показників) її оцінки, що зумовлює необхідність системного підходу до класифікації факторів, які впливають на рівень життя населення. Системний підхід передбачає дослідження рівня життя як цілісної системи взаємопов’язаних елементів, об’єднаних загальною метою, розкрити її властивості, внутрішні і зовнішні зв’язки.

Ми розглядаємо фактори як обставини, які здійснюють суттєвий, визначальний вплив на формування і стан складових рівня життя сільського населення.

При оцінці рівня життя слід розрізняти значення і роль показників і факторів. Так, досліджуючи цю проблему В.Ф. Майєр вказує, що “... необхідно чітко розрізняти показники, які характеризують рівень життя, як такий, визначаючи його висоту і економічний зміст, від факторів його обумовлюючих. До перших відносяться всі показники, які відображають прямо чи опосередковано процес особистого споживання матеріальних і духовних благ, до других – рівень розвитку продуктивних сил, характер розвитку виробничих відносин, умов праці, природно-кліматичні умови і т.д.” [68, с. 19].

Розглянемо підходи до систематизації та класифікації факторів, які тим чи іншим чином впливають на рівень життя населення в працях зарубіжних та вітчизняних вчених.

Н.А. Горелов, Ю.В. Красновський, І.В. Яковлев досліджуючи фактори, що впливали на рівень життя населення з позиції системного підходу виділяють зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх чинників, які впливають на рівень життя населення автори відносять об’єктивні соціально-економічні фактори розвитку, а саме: економіко-географічне положення; природно-кліматичні умови; природно-ресурсний потенціал; демографічний

потенціал і структура населення; структура і спеціалізація господарств; фінансова забезпеченість; тип (рівень) соціально-економічного розвитку регіону. Внутрішні чинники формують саму структуру показників оцінки рівня життя населення, визначають інформаційні зв'язки між елементами системи “рівень життя населення”. До них автори відносять: доходи населення, споживання і витрат населення, грошові заощадження, накопичене майно і житло, співвідношення рівня доходів і вартості життя, соціальна диференціація населення, маргінальна складова, характеристика стану галузей соціальної сфери.

Біттер О.А., Березівський П.С., Мельник В. досліджуючи рівень життя сільського населення, всю сукупність факторів, “результатом взаємодії яких є різний ступінь задоволення потреб суспільних груп, сімей, індивідів” [9, с. 91] поділили на глобальні фактори функціонування сфери розподілу, зокрема державна соціальна та економічна політика, чинне законодавство та економіко-соціологічна структура суспільства, які формують єдині розподільчі правила для всіх сімей, та фактори на рівні сім'ї (тип сім'ї і зайнятості її членів, її місце проживання та місце у сфері розподілу, як наслідок дії глобальних факторів системи розподілу, та соціальний склад сімей). Фактори другої групи відображаються в інтересах, економічній поведінці сімей, що призводить до їх розшарування за рівнем життя, а сама нерівність впливає на зміну глобальних факторів функціонування сфери розподілу, які визначає держава. Ці дві групи факторів, на їх думку, утворюють механізм формування рівня життя сільського населення.

Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень, аналізуючи чинники впливу на динаміку людського розвитку а отже і на рівень життя українців класифікують їх за такими критеріями [67]: за рівнем впливу (загальнодержавні, регіональні, місцеві й особистісні); за напрямом впливу (прямі і непрямі (опосередковані) чинники); за результатами впливу (позитивні і негативні (стимулятори і дестимулятори); за характером впливу (інтенсивні чинники, і екстенсивні чинники); за змістом (демографічні,

соціальні, організаційні(політичні), економічні та екологічні чинники). Слід відмітити що така класифікація дозволяє найбільш системно підійти до аналізу чинників та відповідно визначити їх вплив на людський розвиток регіонів України.

Експертами Національного інституту стратегічних досліджень України було виокремлено три групи чинників, що мають вплив на людський розвиток, а отже і на рівень життя українців, а саме: економічні, політичні та соціальні фактори; а також було здійснено оцінку впливовості даних факторів на рівень людського розвитку в Україні. На думку експертів найбільший вплив на людський розвиток в Україні здійснюють соціальні чинники – 44 %, потім економічні – 36 % та політичні – 17 % [141, с. 757].

Сідорова А.І. виділяє три основні групи факторів що впливають на рівень життя населенні: економічні, соціальні та екологічні, та здійснює по них оцінку інтегрального показника рівня життя населення в розрізі регіонів України [116].

Мірошниченко О.Ю. класифікуючи чинники рівня життя населення виділяє шість груп факторів: економічні, суспільно-політичні, соціально-правові, інтелектуально-культурні, історичні та природо-кліматичні [73].

Татаревська М.С. здійснюючи аналіз факторів, що впливають на рівень життя сільського населення, поділяє їх на три базові рівні, в залежності від рівня виникнення фактору: загальнодержавні, територіальні, локальні [133]. При цьому практична цінність такої класифікації пояснює рівнем прийняття рішень при розробці заходів для його підвищення органами державної та місцевої влади. До загальнодержавних факторів впливу на рівень життя населення автор відносить: законодавчу базу та нормативно-правове забезпечення розвитку місцевості; соціальну і економічну політику держави; інвестиційна, інноваційна, правова, кредитна, зовнішньо-торгівельна політика. До регіональних чинники: тип освоєння і рівень соціально-економічного розвитку; соціальна політика у регіоні; фінансування розвитку; підтримка інноваційного розвитку території; природно-кліматичні чинники;

екологічні чинники; демографічні чинники. До локальних чинників відносить: тип населеного пункту; природні; економічні; соціально-професійні чинники; історико-географічні та етнічні чинники; особистісні характеристики жителів [134].

Інші автори акцентують увагу головним чином на фактори, які негативно впливають на рівень життя населення, а саме:

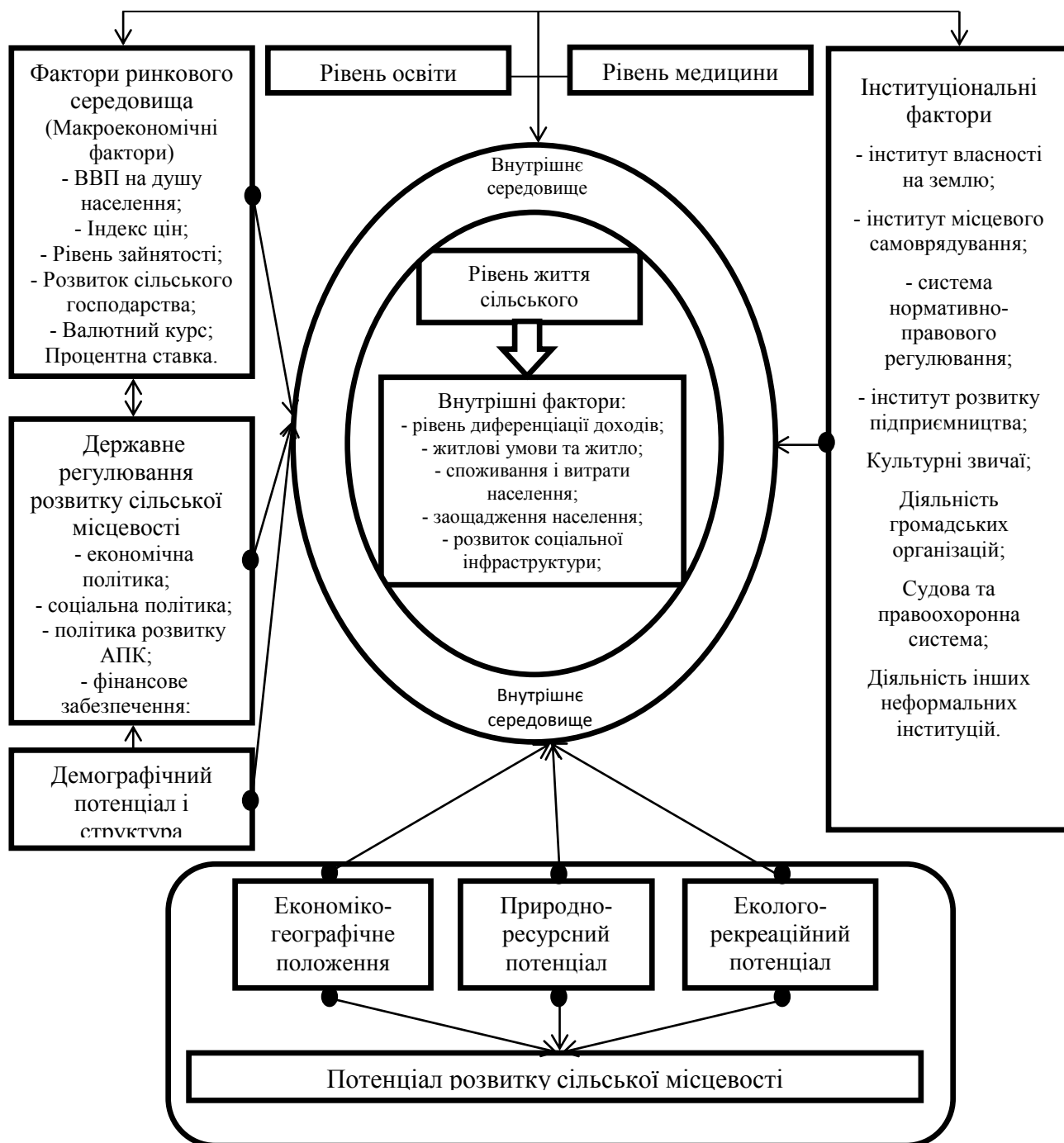
- низький рівень оплати праці;
- ріст масштабів відкритого та прихованого безробіття, неповної зайнятості на підприємствах, посилення тенденції довгострокового безробіття;
- ріст заборгованостей по заробітній платі, пенсій, соціальних виплат [13, с. 31].

Римашевська Н. М. вказує на те, що рівень і якість життя по всьому спектру їх характеристик представляється, оцінюється і аналізується на двох рівнях. Макрорівень відноситься до населення (популяції) в цілому, а мікрорівень – до окремих домогосподарств [109].

Експерти світового банку Джованна Преннучі, Глорія Рубіо, Калінідхі Суббарао в рамках розробки методичних рекомендацій по формуванню системи моніторингу для оцінки бідності в країнах на виконання Цілей Тисячоліття пропонують здійснювати оцінку впливу фактору реалізації державної політики та програм на рівень життя населення. Відомості, отримані за допомогою такої оцінки впливу на рівень життя, допомагають вирішити, чи варто розширювати, змінювати або відмовлятися від конкретної політики чи програми, і використовуються для виявлення пріоритетів у діях державної влади [76].

Школкіна Н. В. при розгляді факторів які впливають на рівень життя населення виділяє загальний регіональний фактор, в основу якого покладено диференціацію регіонів за станом економічної і соціальної сфери, природно-ресурсним потенціалом, станом ринку праці, бюджетною забезпеченістю [160].

З точки зору системного підходу, враховуючи підходи вітчизняних та зарубіжних вчених, можна запропонувати наступну класифікацію факторів, які впливають на рівень життя сільського населення (рис.1.2).

Джерело: власна розробка автора

Рис.1.2. Основні фактори впливу на рівень життя сільського населення.

За рівнем впливу фактори, що впливають на рівень життя сільського населення пропонуємо поділити на зовнішні та внутрішні. Внутрішні фактори визначають багатогранність та суть категорії рівень життя, а система показників цих факторів є одночасно і оцінкою самої категорії рівень життя.

Зовнішні чинники, в залежності від рівня управління діють на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Основні зовнішні чинники, що здійснюють вплив на рівень життя сільського населення згруповані в такі великі групи:

- фактори ринкового середовища;
- державне регулювання розвитку сільських територій;
- демографічний потенціал і структура населення;
- економіко-географічне положення;
- природно-ресурсний потенціал;
- еколого-рекреаційний потенціал;
- рівень освіти;
- рівень медицини;
- інституціональні чинники.

Така класифікація в першу чергу пов'язана з можливістю та необхідністю здійснення державного регулювання дії цих чинників та формування національної стратегії підвищення добробуту населення.

Державне регулювання рівня життя населення відбувається у формі встановлення соціальних стандартів та нормативів. В ст. 48 Конституції України закріплено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає задоволення найелементарніших потреб – у харчуванні, одязі, житлі [54].

На виконання Конституції України та з метою формування механізму реалізації соціальних прав та соціальних гарантій громадян, прийнята низка нормативно-правових актів: Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про межу малозабезпеченості», «Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, що затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 року № 293 та інші, які б мали здійснювати регулюючу роль у встановленні стандартів рівня життя населення у відповідності зі світовими стандартами. Для оцінки рівня життя населення в Україні та формування

відповідних програм Законом України “Про Державний бюджет України” встановлюється прожитковий мінімум, тобто вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, набору продовольчих і непродовольчих товарів і послуг. Розмір прожиткового мінімуму безпосередньо впливає на оплату праці, пенсії та соціальні виплати. Він визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також для дітей віком до 6 років; підлітків віком від 6 до 18 років; працездатних і непрацездатних осіб [72, с. 22].

Державне регулювання доходів і споживання ґрунтується на певних методах. У країнах з ринковою економікою можна виділити такі методи: законодавчі, економічні, адміністративні, погоджувальні. Вони взаємозалежні і доповнюють один одного.

До *законодавчих методів* належить розроблення законодавчої і нормативної бази регулювання доходів. Нормативи використовуються для розрахунків нормативних споживчих бюджетів, ставки податків — для утримання прибуткового податку, податків з юридичних осіб, включаючи і соціальні податки тощо.

Регулювання доходів населення здійснюється з урахуванням норм Конституції України, Кодексу законів про працю, законів про зайнятість населення, колективних договорів і угод, положень про загальнодержавне соціальне страхування, пенсійне забезпечення тощо.

До *економічних методів* належать визначення мінімальної оплати, податкова політика, регулювання цін, зайнятості, оплати праці працівників тощо.

Адміністративні методи охоплюють такі заходи: прямий державний контроль над монопольними ринками; розроблення стандартів, контроль за їх додержанням; визначення і підтримання мінімально допустимих параметрів життя населення (установлення мінімуму заробітної плати, пенсій, допомоги на випадок безробіття); захист інтересів нації — ліцензування експорту або державний контроль над імпортом.

Погоджувальні методи (соціальне партнерство). Ці методи в багатьох країнах досить поширені і вважаються найбільш економними і «безкровними». Соціальне партнерство являє собою узгодження дій уряду, підприємців щодо динаміки оплати праці і соціальних трансфертів.

Об'єктивною характеристикою рівня грошових доходів є відповідність їх прожитковому мінімуму.

Прожитковий мінімум являє собою показник обсягу і структури споживання основних матеріальних благ та послуг на мінімально допустимому рівні, що забезпечує підтримування активного фізичного стану різних соціально-демографічних груп населення. Проте цей показник призначається для певного періоду подолання кризового стану економіки.

Згідно з міжнародним правом мінімальні розміри оплати праці, а також пенсії за віком, стипендії, соціальні допомоги та інші компенсаційні виплати мають орієнтуватися на величину прожиткового мінімуму.

На розмір прожиткового мінімуму впливають потреби населення, які залежать від природно-кліматичних умов і національних традицій, статевого складу і щільності населення, розміру і структури сімей, характеру поселення, економічного розвитку території, співвідношення різних галузевих і професійних груп працівників, рівня регіональних цін тощо.

Прожитковий мінімум і величина його вартості для громадян працездатного віку є інструментами соціальної політики. Вони мають використовуватися як орієнтири під час регулювання доходів і витрат різних груп населення; для обґрунтування розмірів оплати праці, а також регулювання міжгалузевого підвищення заробітної плати, співвідношення в оплаті праці за галузями; для оцінювання матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для реалізації поточних і перспективних соціальних програм на рівні регіону, підприємства.

Дослідження показали невідповідність стандартів рівня життя в Україні світовим стандартам (табл. 1.2), що створює значне соціальне напруження в

суспільстві і нерідко приводить до негативних наслідків (зростання захворюваності, погіршення криміногенної ситуації, корупція тощо).

Таблиця 1.2

Відповідність стандартів рівня життя
населення України світовим стандартам

Показники	Роки			2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2012	2014	
В розрахунку на одну особу на місяць, грн.				
Прожитковий мінімум на працездатного	922,0	1134,0	1218,0	140,2
Мінімальна заробітна плата	922,0	1134,0	1218,0	132,1
Мінімальна пенсія	734,0	884,0	949,0	129,3
Межа бідності за стандартами ООН:				
- для розвинутих країн	3343,2	3355,8	8101,8	X
- для країн Східної Європи	1194,0	1198,5	2893,5	X
<i>Поріг бідності у світі</i>	<i>477,6</i>	<i>479,4</i>	<i>1157,4</i>	<i>X</i>
<i>Поріг злиднів у світі</i>	<i>298,5</i>	<i>299,6</i>	<i>723,4</i>	<i>X</i>
Відношення до межі бідності для країн Східної Європи, %:				
- прожиткового мінімуму	77,2	94,6	42,1	X
- мінімальної заробітної плати	77,2	94,6	42,1	X
- мінімальної пенсії	61,5	73,7	32,8	X

Джерело: власні розрахунки на основі Законів України “Про Державний бюджет України”.

Дослідження показали значне зниження у 2014 році соціальних стандартів в Україні. Розміри прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії знаходилися на рівні, близькому до порогу бідності у світі. Межа бідності за стандартами ООН для Країн Східної Європи в гривневому еквівалентів в 2014 році склала 2893,5 грн. на місяць на одного працездатного (для розвинутих країн – 8101,8 грн.). В цей час в Україні розміри прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати складали лише 42,1% вказаної суми, а мінімальної пенсії – 32,8%. Все це свідчить про катастрофічно низький рівень життя населення України, де за оцінками ООН за межею бідності опинилося понад 80% населення. Ситуація посилюється війною і тотальною безвідповідальністю, зауважують експерти.

Занижений рівень прожиткового мінімуму дозволяє також приховувати реальний рівень бідності в Україні. За показником абсолютної бідності (кількість громадян, які витрачають менше фактичного прожиткового

мінімуму) в Україні 2014 року 22,1% або кожен п'ятий громадянин жив за її порогом. В Україні з 2010 року працювала програма щодо подолання та запобігання бідності, яка втратила чинність у 2014 році, і на сьогоднішній день така програма відсутня.

Досі Україна стикалася лише з традиційними формами бідності. Частіше за інших бідними виявлялися сім'ї з маленькими дітьми, особливо багатодітні. У зоні ризику літні люди від 75 років і старше, жителі сіл і невеликих містечок, особливо на північному заході і трохи південніше центру країни. У 2014 році з'явилися “нові бідні” – переселенці з Криму, Донбасу. А ринок праці на новому місці проживання переселенців може сильно відрізнятись від ринку праці на Донбасі чи в Криму, не кажучи вже про загальний спад в економіці і повсюдне зростання безробіття.

Основна група чинників яка прямо впливає на рівень життя сільського населення представлена в нашій моделі групою ринкових факторів, тобто об'єктивних економічних умов що діють на всю економічну систему. Дію цих ринкових факторів на рівень життя населення можна оцінити за системою макроекономічних показників, таких як:

- динаміка ВВП на душу населення, що відображає економічний ріст в країні;
- індексу цін, що характеризує інфляційні процеси;
- показниками розвитку сільського господарства як основної сфери діяльності сільських мешканців країни;
- динамікою процентних ставок на ринку капіталу;
- валютним курсом;
- рівнем безробіття на ринку праці;
- рівень інвестицій, та інших.

Дослідженням впливу макроекономічних чинників на рівень життя населення здійснювалось багатьма ученими, зокрема і фахівцями Інституту демографії та соціологічних досліджень НАН України, які встановили кількісний взаємозв'язок між дією макроекономічних чинників та рівнем

життя населення, зокрема бідністю [30]. Було встановлено що на рівень життя населення позитивно впливає ріст ВВП з певним часовим лагом рівним 7-9 місяців. Постійно перевіряються теоретичні гіпотези про напрям впливу макроекономічних чинників на рівень життя населення на базі використання кількісних статистичних методів та систем економетричних залежностей.

В свою чергу на рівень ринкових макропоказників суттєво діє макроекономічна політика держави. Міжнародні та вітчизняні науковці виділяють такі види макроекономічної політики держави, що відрізняються інструментарієм цілями, методами реалізації:

- бюджетно-податкова політика;
- грошово-кредитна політика;
- інвестиційна політика;
- структурна політика;
- зовнішньоекономічна та валютна політика.

Безсумнівно, що основною цілю реалізації макроекономічної політики є сприяння економічному росту, який виступає основою підвищення рівня життя населення та зменшення бідності. Однак багато дослідників відмічають, що сам економічний ріст не може сприяти зменшенню диференціації в доходах населення, оскільки приріст ВВП може бути спрямований на збільшення доходів більш багатших груп населення. Що спричинить поглиблення поляризації суспільства, загострення соціальної напруженості, поглиблення відносної бідності. Тому завданням держави є формування в цих умовах дієвого розподільчого механізму, який би був спрямований на ріст рівня життя населення.

На темпи економічного розвитку і розподілу доходів в суспільстві суттєвий вплив здійснює грошово-кредитна політика держави. Її головною метою виступає забезпечення стабільності цін та купівельної спроможності грошей. Здійснюючи регулювання грошової маси в обігу держава через грошово-кредитні механізми регулює пропозицію грошей та процентні

ставки, що безпосередньо впливає на купівельну спроможність сільського населення, на доступність кредитів, на рівень цін. Інфляційні процеси що проходять в економіці здійснюють поглиблення диференціації в доходах суспільства, а саме погіршується стан бідного населення, особливо тих які отримують соціальні трансферти.

Податкова політика також є важливим чинником рівня життя населення. Це пов'язано з тим, що збільшуючи чи зменшуючи рівень оподаткування держава може змінювати акумулювання коштів для здійснення соціальної політики. Однак необхідно враховувати, що збільшення загального рівня оподаткування в країні впливає на рівень накопичення капіталу, гальмує економічний ріст, знижує конкурентоздатність економіки, особливо тих які мають низький рівень ВВП на душу населення. Крім загального рівня оподаткування на рівень життя населення впливає структура податків, тобто розподіл податкового навантаження по групах населення. Якщо високий рівень податкового навантаження на заробітну плату, то це негативно відображається на оплаті праці та зайнятості населення, збільшує тінізацію доходів. Якщо ж збільшується податкове навантаження на прибуток і дивіденди, або на рентні платежі то це негативно відображається на більш забезпечених групах населення. Суттєве значення для сільського розвитку та рівні життя сільського населення має система податкового стимулювання, що складається з спрощених режимів оподаткування, наявності податкових пільг, тощо. В Україні система податкового стимулювання сільськогосподарського розвитку досить розвинута, зокрема складається з спрощеної системи оподаткування, з фіксованого сільськогосподарського податку, діють спеціальні режими оподаткування сільгоспвиробників з ПДВ, передбачена значна кількість податкових пільг в тому числі щодо оподаткування податком з доходів з фізичних осіб доходів отриманих від реалізації власної сільськогосподарської продукції [95, с. 107].

Основним інструментом держави в перерозподілі доходів є державний бюджет. В країнах з розвинутою ринковою економікою державні витрати на соціальне забезпечення громадян складають до 24-30 % ВВП. При цьому розвинуті країни можуть собі дозволити високу частку ПДВ яка мобілізується до державного бюджету (Австрія – 37,2 %, Бельгія – 44 %, Франція – 41,8 %.). Країнам з значно нижчим рівнем розвитку при здійсненні такої бюджетної політики необхідно враховувати наявність ефекту витіснення приватних інвестицій, що створює загрози для здійснення динамічного економічного росту.

Велике значення на перспективи покращення рівня життя населення має інвестиційна політика держави спрямована на модернізацію економіки, впровадження сучасних інноваційних технологій, технологій енергозбереження зокрема в сфері сільського господарства. Інвестиційна політика повинна бути спрямована на формування сприятливого інвестиційного клімату для залучення прямих іноземних інвестицій, створення високо продуктивних аграрних підприємств, формування виробничої інфраструктури в сільських територіях. Одним з напрямів формування сприятливого інвестиційного клімату є безпосереднє фінансування та створення базової інфраструктури на селі, зокрема транспортної.

Зовнішньоекономічна політика держави також безпосередньо впливає на рівень життя сільських мешканців. Цей вплив обумовлений в першу чергу розвитком вітчизняного аграрного ринку, збільшенням його місткості, розвитком інфраструктури та можливостей більш вигідної продажі сільськогосподарської продукції всіма сільгоспвиробниками. З іншого боку збільшується рівень конкуренції на всіх ринках товарів та послуг за рахунок імпорту і тому сільське населення отримує вигоду як споживач доступних імпортованих товарів. Важливим в цьому питанні є створення ефективної системи державного захисту сільгоспвиробників та вжиття виважених

заходів протекціоністської політики, які повинні бути гармонізовані з вимогами СОТ.

Специфіку рівня життя сільського населення певної території, її відмінність визначають саме локальні – регіональні й місцеві чинники. В контексті рівня життя сільського населення принципове значення мають природно-ресурсний потенціал, економіко-географічне положення, еколого-рекреаційний потенціал що в сукупності може формувати таку категорію як принадність сільської території, що є найперспективнішим напрямом подолання деструктивних явищ у розвитку сільських територій, про що свідчить як різноманітний зарубіжний досвід політики сільського розвитку, так і окремі вітчизняні тенденції діяльності ініціативних, самоврядних і незалежних сільських громад. У широкому розумінні принадність сільських територій розглядаються як сукупність різноманітних характеристик регіону, завдяки чому місцевість стає найпривабливішою як для проживання, так і для праці.

Американські вчені Л. Хантер, та Д. Джейсон, спираючись на основні теоретичні концепції, доводять, що сільська принадність є головним чинником, який зумовлює тяжіння людей до проживання на позаміських територіях [162].

У контексті сучасної економічної парадигми принадами сільських територій можуть бути як спеціально обмежені природні території (сади, парки, алеї, ареали дикої природи, водойми), так й історичні та культурні будівлі, розвинений соціальний капітал або комунікаційні мережі тощо. У більшості випадків вони наділені особливою рисою іmobільності та мають незамінний характер, забезпечують прямі або непрямі доходи для жителів.

Важливе значення мають і екологічні чинники, до яких належать: загальний екологічний стан території, якість питної води та продуктів харчування, природно-кліматичні умови, санітарно-гігієнічні умови, рекреаційні характеристики території тощо. Територія України має як заповідні оази з надзвичайними можливостями для оздоровлення, так і

забруднені, виснажені, депресивні, опалені радіацією землі. Зрозуміло, наскільки різні можливості прожити довге й здорове життя у населення таких різних територій. Екологічна привабливість місцевості дає їй вагомі переваги у розвитку туризму та багатьох пов'язаних з цим видів підприємництва, тобто позитивно впливає і на можливості людського вибору у сфері самозабезпечення.

Дослідження проблем підвищення рівня життя населення в Україні набуває дедалі більшого значення з погляду на необхідність вирішення проблеми подолання бідності, яка є проявом низького добробуту.

Економічна наука визначає бідність, як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Ідеться про те, що внаслідок матеріальних нестатків бідні верстви населення не можуть харчуватися відповідно до місцевих стандартів, не можуть оплачувати житло та комунальні послуги, виходячи зі своїх потреб, не можуть лікуватися та відпочивати, забезпечуючи відновлення втраченого через хворобу або перенавантаження здоров'я, нарешті, не можуть забезпечити оплату освіти собі та своїм дітям [68, с. 38].

Отже, маючи економічне походження, бідність є набагато ширшим явищем, що стосується різноманітних аспектів життя населення. Виникнення бідності пояснюється, як правило, економічними причинами: зростанням безробіття, низьким рівнем оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованістю по виплатах заробітної плати.

При дослідженні факторів, що впливають на рівень бідності населення, виділяють макроекономічні фактори та мікроекономічні фактори. До макроекономічних відносять ріст економіки, структуру економіки, рівень зайнятості в економіці, диференціацію населення, соціальну політику держави, рівень заробітної плати, інфляцію, тощо. До мікроекономічних факторів, які стосуються індивідуального домогосподарства відносять: рівень освіти членів домогосподарства, його статус на ринку праці, місце проживання (сільське, міське населення), демоекономічне навантаження

домогосподарства (кількість дітей в сім'ї та людей похилого віку, тощо). Дослідження мікроекономічних факторів бідності є базою для визначення профілів бідності на основі статистичних оцінок ризиковості груп домогосподарств за різними показниками бідності та формування так званих “карт бідності” [30, с. 49].

Профілі бідності, які визначають напрями впливу окремих чинників ризику бідності для певного домогосподарства, згруповані в такі групи:

- демографічні (вік, стать, сімейний стан);
- географічні (регіон проживання);
- соціально-демографічні (чисельність осіб у домогосподарстві, приналежність до вікової групи згідно з трудовим законодавством, навантаження осіб працездатного віку утриманнями, місцевість проживання тощо);
- соціально-економічні (статус, освіта, рівень доходу, економічна активність тощо).

Для країн Східної Європи та України, Білорусі, Молдови сьогодні характерною є суттєва залежність рівня життя від демографічних факторів, таких як розмір домогосподарства, кількість утриманців, наявність дітей молодшого віку, життєвий цикл, гендерна нерівність тощо.

Необхідно відмітити і зворотній вплив загального рівня життя на демографічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Так вплив рівня життя населення, його диференціації в доходах, бідності на демографічні процес в суспільстві носять двоякий характер. З одного боку ріст доходів населення, зростання життєвих стандартів позитивно впливає на можливості людей реалізовувати соціальні та демографічні функції, зокрема і репродуктивну функцію. З другого боку, частина населення яка живе за відносною межею бідності відчуває психологічну напругу, пов'язану з низькою оцінкою соціальних перспектив в суспільстві, безвихіддю соціально-економічного положення, відсутністю шляхів реалізації людського потенціалу.

Таку ж саму думку підтверджують і висновки ООН, про те що основним фактором національного здоров'я та якості людського капіталу є не рівень медичного обслуговування за оцінками МОЗ (його вклад в загальне здоров'я населення складає 10-15 %), а умови і якість життя більшості населення [82, с. 79].

Соціальна політика держави спрямована на підтримку належного рівня життя населення і реалізується в формі надання допомоги окремим верствам населення у формі соціальних трансфертів. Найважливішими проблемами соціальної політики держави є: формування дієвої системи соціальних стандартів та державних гарантій, перехід на адресність надання соціальних допоміг, пенсійна реформа, боротьба з тіньовими виплатами заробітної плати, тощо. Без сумніву що сьогоdnішній розвиток соціальної державної політики відбувається з врахування ресурсної забезпеченості здійснення соціальних, що негативно відбивається на підтримці рівня життя найбільш незахищених верств населення. Особливо це актуально для сільської місцевості, де доступ до надання соціальних допоміг є набагато гірший порівняно з містом, де діють ряд обмежуючих інституціональних чинників, що створює нерівні умови в справедливому розподілі суспільних благ мешканцям сільських територій. Штучними обмеженнями доступу сільських мешканців до системи соціальної допомоги, на нашу думку, можна вважати встановлення критеріїв доходів які включаються до сукупного доходу сім'ї в сільській місцевості при наданні соціальних виплат відповідно до розміру присадибних ділянок, визнанні статусу безробітного при наявності у власності присадибної ділянки площею яка перевищує певну величину, тощо.

На рівень ефективності економічної та соціальної політики держави в напрямку формування сприятливих умов підвищення рівня життя населення в значній ступені впливає інституціональне середовище.

Інституціональне середовище повинно сприяти успішності реалізації заходів економічної та соціальної політики, сприяти розвитку

підприємництва, забезпечувати реалізації правових свобод населення України, в тому числі сільського. Для сільських мешканців найбільш значущими факторами інституціонального середовища що впливають на їх добробут є інститут власності на землю з необхідним його реформуванням, інститут забезпечення правового захисту, інститут розвитку підприємництва. Найбільш негативні фактори інституціонального середовища, що впливають на рівень життя є такі інститути як корупція, бюрократичні перепони, неефективна діяльність органів місцевого самоврядування, тощо.

Світовий банк зазначає, що ті країни, що мають більш досконалу економічну політику й інститути, в значно більшій мірі реалізують свій економічний потенціал, в той час як інші країни отримують лише незначну частину від свого потенційно можливого доходу. Міжнародний банк концентрує свою увагу на необхідності створення сильних громадських об'єднань, які б могли здійснювати вплив на справедливий розподіл доходів між різними групами суспільства для обмеження влади олігархічних кланів. Так в доповіді міжнародного банку "Повернути реформи на благо всіх і кожного" зазначено що необхідним елементом будь-якої дієвої стратегії боротьби з бідністю в країнах з перехідною економікою є рішення проблеми олігархічного захвату держави і формування інститутів, які забезпечують широкий соціальний охоплення суспільства. Це питання особливо гостро стоїть для країн СНД, де успіх зусиль спрямованих на відновлення росту та досягнення прогресу в боротьбі з бідністю залежить від наявності підзвітних та відповідальних урядів [163].

Віце-президент Всесвітнього банку по справах Європи і Центральної Азії Ле Вера зазначив що для ефективного розвитку Україна повинна подолати бюрократію і корупцію, провести дерегуляцію і реформування системи пільг і соціального забезпечення [163].

Для розробки ефективної державної політики розвитку сільських територій державним органам необхідно синхронізувати стратегічні напрями державної політики, спрямованої на забезпечення росту рівня життя. Все це

свідчить про складність визначення всієї системи факторів, що впливають на рівень життя сільського населення, а тим більше кількісного аналізу цих факторів. Однак попри це є необхідним їх комплексне висвітлення для визначення та проведення оцінки домінантних чинників. Слід наголосити, що в свою чергу рівень життя населення чинить зворотній вплив на основні соціально-економічні показники розвитку суспільства. В першу чергу підвищення рівня життя впливає на процеси нагромадження основного капіталу, на структуру сукупного попиту, на рівень заощадження та інвестування, на грошовий попит у відповідності до неокласичних макроекономічних підходів. Тобто підвищення рівня життя населення не є самоціллю економічної політики, так як збільшує в кінцевому підсумку ефективність управління економічною системою, ступеня використання економічного потенціалу суспільства. Воно одночасно виступає метою та засобом соціально-економічної політики держави.

1.3. Методичні основи оцінки рівня життя сільського населення

За визначенням ООН, рівень життя – це сукупність таких показників: здоров'я, в тому числі демографічні умови, їжа, одяг, фонди споживання і нагромадження, умови праці, освіта, в т. ч. письменність, житло, включаючи його благоустрій, соціальне забезпечення, тощо.

В Україні існують розбіжності між рівнями життя сільського та міського населення, що обумовлено трансформаційними процесами в економіці країни, впливом історичних та культурних факторів. Але методологічний підхід до оцінки рівня життя міського та сільського населення повинен бути єдиним, який має базуватися на сучасній світовій практиці. Єдина методологія дослідження рівня життя сільського та міського населення забезпечує можливість порівнювати показники рівня життя різних

груп населення та виступає індикатором ефективності реалізації регіональної державної політики.

Дослідження рівня життя населення конкретної території є загальноприйнятим у міжнародній практиці, високоефективним та дієвим методом оцінки соціального благополуччя як населення регіону в цілому, так і окремих його груп, зокрема сільського, дає можливість оцінити економічний і життєвий потенціал людей, можливість населення інвестувати в економіку і в себе, можливість задовольняти свої потреби. Знання можливостей населення дозволяє планувати економічний розвиток регіону, відстежувати мінливі потреби населення, визначати точки найбільшого соціального напруження і проводити програму дій по оптимізації соціальних процесів.

Для оцінки градації рівня життя населення використовують таку шкалу:

- достаток (користування благами, які сприяють усесторонньому розвитку людини);
 - нормальний рівень (раціональне споживання по науково-обґрунтованим нормам, яке забезпечує людині відтворення її фізичних та інтелектуальних потреб);
 - бідність (споживання благ на рівні збереження працездатності як нижньої межі відтворення робочої сили);
 - зубожіння (мінімально допустимий за біологічними критеріями набір послуг, споживання яких підтримує життєдіяльність людини)
- [121, с. 215].

Оцінювання рівня життя населення визначається за різними методиками та системами показників. У спеціальній літературі було запропоновано декілька систем оцінювання, які вирізняються як структурою ключових факторів, так і набором показників.

Насамперед визначимо, що система статистичних показників – це сукупність взаємопов'язаних статистичних показників, які всебічно і науково

обґрунтовано відображають явища та процеси суспільно-економічного життя за певних умов місця і часу [77].

Проведемо ретроспективний аналіз міжнародної та вітчизняної практики оцінки рівня життя населення.

Так, міжнародна статистика рівня життя населення почала розвиватися у другій половині минулого століття. У 1960 р. робоча група ООН підготувала доповідь про принципи визначення та вимірювання рівня життя в світовому масштабі [121, с. 71]. Це була перша спроба створити комплексну систему показників рівня життя населення. Раніше рівень життя вимірювався індексом реальної заробітної плати, потім індексом прожиткового мінімуму та вартості життя.

Реальні спроби побудови системи індикаторів соціального розвитку та ефективності соціальних структур, зокрема які вміщували і показники рівня життя населення були зроблені в кінці 70-х – в 80-і років ХХ ст. Методологічні підходи до дослідження даної проблеми були закладені прихильниками теорії “людського капіталу”. Методичні аспекти її вирішення знайшли відображення в публікаціях ООН “Compendium Socia | Statistics” (1968), “До створення системи соціальної та демографічної статистики” (1975) і “Соціальні показники: попередні принципи і ілюстративні ряди” (1979), а також в розроблених системах соціальних показників OECD. З 1973 р. – ініціатором і спонсором багатьох досліджень на міжнародному, національному та регіональному рівнях з формування застосуванню систем показників оцінки рівня та якості життя є ЮНЕСКО [83].

У 1978 р. ООН було розроблено та прийнято систему показників рівня життя населення, яка складається з 12 основних груп показників: народжуваність, смертність та інші демографічні показники, санітарно-гігієнічні умови життя, споживання продовольчих товарів, житлові умови, освіта і культура, умови праці і зайнятість, доходи і витрати населення, вартість життя і споживчі ціни, транспортні засоби, організація відпочинку, соціальне забезпечення, свобода людини [115, с. 98].

На 29-й сесії Статистичної комісії ООН у лютому 1997 р. був затверджений мінімальний набір національних даних соціальної статистики, рекомендованих робочою групою з міжнародних статистичних програм і координації Економічної і Соціальної ради ООН як показники рівня життя. Набір складається з наступних показників:

- чисельність населення з розбиттям за статтю, віком, якщо необхідно, за етнічними групами;
- середня очікувана тривалість життя при народженні з розбиттям за статтю.
- дитяча смертність з розбиттям за статтю;
- материнська смертність;
- частка дітей з вагою при народженні, що не перевищує 2,5 кг із розбиттям за статтю;
- середня тривалість навчання у школі з розбиттям за статтю та за майновим станом;
- ВВП у розрахунку на одну особу;
- середньодушовий дохід домашніх господарств;
- вартість мінімального продовольчого кошику, необхідного для задоволення потреб у їжі;
- частка безробітного населення з розбиттям за статтю;
- співвідношення зайнятих до загальної чисельності населення з розбиттям за статтю і секторами економіки;
- доступ до питної води;
- забезпеченість санітарно-гігієнічними умовами життя;
- забезпеченість населення житлом (кількість осіб, що припадає на одну кімнату, не враховуючи кухні та ванної кімнати) [33].

У рішенні Статистичної комісії ООН зазначається, що даний перелік показників не є вичерпним, а лише містить в собі мінімально рекомендований набір індикаторів. Для побудови моделі добробуту людей, визначення універсальної межі малозабезпеченості для міжнародних

порівнянь, експерти ООН використовують системи показників, які базуються на визначенні фізіологічних та інших натуральних нормативах. Прикладом такого підходу є побудова моделі, що характеризує добробут людей, яка описується 12 натуральними параметрами. Відповідно до цієї моделі рівень життя людини вважається прийнятним за таких умов: людина щодня одержує від 2500 до 4000 кілокалорій; є три зміни одягу та три пари взуття на людину; домогосподарство має один комплект кухонного посуду; домогосподарство має 100 л очищеної води на день; житлова площа становить не менш як 6 м² на одну особу; повна писемність для дорослих та принаймні шестирічна освіта для дітей; по одному радіоприймачу і велосипеду на одне домогосподарство; один телевізор на 100 жителів; 10 лікарів і 500 лікарняних ліжок на 100 тис. жителів; сума коштів на медикаменти на одне домогосподарство складає не менше 100 дол. в еквіваленті; працездатні люди мають роботу, що дає можливість утримувати усіх членів домашнього господарства; існує система соціального захисту для хворих, інвалідів та людей похилого віку [139, с. 245].

Однією з найбільш повних та систематизованих класифікацій показників рівня життя населення була класифікація запропонована російськими науковцями В.М. Жеребіним, та М.А. Єрмаковим в праці “Рівень життя населення – як він розуміється сьогодні” [36] (рис.1.3).

Для характеристики рівня життя населення в країнах СНД використовується Модельний набір соціальних індикаторів. Уперше він був підготовлений та затверджений Міждержавним статистичним комітетом Співдружності незалежних держав та схвалений Радою керівників статистичних служб держав – учасників СНД у 1997 р. [101, с. 36].

Наприкінці 2002 р. Міждержавний статистичний комітет СНД опублікував удосконалений варіант Модельного набору соціальних індикаторів, який було доповнено показниками бідності населення та нерівності у розподілі доходів (витрат) між окремими групами населення.

УКРУПНЕНІ РУБРИКАТОРИ І ПОКАЗНИКИ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

<p>1. Базисні показники рівня життя</p> <p>1.1. Доходи населення <i>Розмір, склад і структура доходів, включаючи:</i> значення частини ВВП на душу населення, яка спрямовується на кінцеве споживання населення, середньодушовий грошовий дохід, доходи від трудової і економічної діяльності домогосподарств. <i>Власність та майно, в тому числі:</i> нерухомість, земля у власному користуванні, наявність легкових автомобілів (на 100 сімей). <i>Ресурси до розпорядження домогосподарств.</i> <i>Елементи соціального захисту і соціальних гарантій:</i> мінімальний розмір оплати праці, тарифна ставка одного розряду ЕТС, мінімальний розмір пенсії по старості, мінімальний споживчий бюджет, фінансові можливості позабюджетних фондів. <i>Показники диференціації доходів:</i> децильні коефіцієнти диференціації, коефіцієнт фондів, коефіцієнт концентрації доходів (індекс Джинні), співвідношення частки харчування в витратах домогосподарств різних квантильних груп населення.</p> <p>1.2. Вартість життя Індекси цін на споживчі товари, інфляція. Вартість всіх послуг, включаючи: побутові, житлово-комунальні послуги і послуги різних галузей соціальної сфери, прожитковий мінімум.</p> <p>1.3. Споживання населення Витрати та заощадження населення, натуральне споживання, включаючи харчування (фактичне кінцеве споживання домогосподарств).</p> <p>1.4. Основні безпосередні показники рівня життя: (інтегральні показники співвідношення рівня доходів і вартості життя)</p>	<p>2. Забезпеченість і охоплення населення персоналом, об'єктами інфраструктури і технічними засобами галузей соціальної сфери Житлові умови: забезпеченість побутовими і комунальними послугами, чисельність на визначене число мешканців: пунктів побутових послуг, підприємств зв'язку, маршрутів і одиниць загального транспорту, підприємств торгівлі та харчування, навчальних закладів і учнів, медичного персоналу, медичних закладів, лікарняних ліжок, пацієнтів, закладів культури і організації відпочинку, їх відвідування і охоплення населенням.</p> <p>3. Характеристика стану і діяльності галузей соціальної сфери Сфера побутових і комунальних послуг. Житлово-будівельний комплекс. Охорона здоров'я. Освіта. Роздрібна торгівля. Транспорт. Зв'язок. Заклади культури і відпочинку.</p> <p>4. Демографічні параметри Чисельність постійного населення. Статеві-віковий склад населення, Загальний коефіцієнт народжуваності. Очікувана тривалість життя при народженні. Загальний коефіцієнт смертності. Коефіцієнт сімейності. Число домогосподарств.</p> <p>5. Природно-кліматичні умови життя Характеристика й індекси природно-кліматичних умов. Екологічні характеристики. Природоохоронні міроприємства.</p>
---	--

Джерело: укладено на основі [101].

Рис. 1.3. Класифікаційна схема основних показників
рівня життя населення.

Розрахунок показників, що входять до Модельного набору, базується на єдиній методологічній основі, погодженій і прийнятій Радою керівників статистичних служб держав СНД. За основу при визначенні складу показників було прийнято затверджений на 29-й сесії Статистичної комісії ООН мінімальний набір даних соціальної статистики; соціальні індикатори розвитку, що використовуються Світовим банком; окремі показники, що пропонуються Програмою розвитку ООН (ПРООН) для розрахунку індексу людського розвитку; матеріали Євростату та Європейської економічної комісії ООН; а також окремі показники рівня життя населення, що відображують особливості реформування економіки у країнах Співдружності. Модельний набір соціальних індикаторів для оцінки рівня життя населення містить показники, що об'єднані у 5 розділів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Модельний набір соціальних індикаторів для оцінки рівня життя населення в країнах СНД

Назва розділу	Показники
1. Інтегральні показники рівня життя	Макроекономічні показники Демографічні показники Показники економічної активності населення Показники пенсійного забезпечення населення
2. Показники атеріальної забезпеченості населення	Доходи домашніх господарств Нерівність розподілу доходів серед окремих груп населення Показники бідності населення
3. Особисте споживання (рівень і структура)	Вартість мінімального продовольчого кошика Динаміка та структура споживчих витрат Частка витрат на харчування в наявних доходах і споживчих витратах домогосподарств Середньодушкове споживання основних продуктів харчування Калорійність та склад харчових речовин мінімального продовольчого кошика
4. Житлові умови населення	Забезпеченість населення житлом (розмір загальної та житлової площі в розрахунку на одного жителя країни) Частка витрат на оплату житла в споживчих витратах населення
5. Показники соціальної напруги	Коефіцієнт злочинності

Джерело: складено на основі [43, с. 93-94].

В країнах, що входять до складу СНД, окрім зазначеної вище системи індикаторів, використовуються свої системи показників, які побудовано з урахуванням рекомендацій Міждержавного статистичного комітету країн СНД, або відмінні від них.

В статистичній практиці України для оцінки життєвого рівня використовується система “Соціальних індикаторів рівня життя населення”. Вона містить структуровану систему показників-індикаторів, що характеризують рівень життя населення країни та окремих його верств. “Соціальні індикатори рівня життя населення” об’єднані у 10 розділів: макроекономічні показники; демографічна ситуація; охорона здоров’я та безпека; освіта; зайнятість населення; показники матеріальної забезпеченості населення; рівень та структура особистого споживання; житлові умови населення; показники пенсійного забезпечення населення; показники соціальної напруги [123, с. 6-10].

Українськими вченими запропоновано методику оцінки рівня життя населення України, яка базується на системі показників, що сформовані в три блоки та одну позаблокову групу [111]. Загальна кількість показників, що включає методика оцінки становить 104. Позаблокова група показників включає макроекономічні показники які впливають на рівень життя населення з певним часовим лагом, і повинні використовуватися для вивчення передумов підвищення рівня життя населення та прогнозування значення його показників на коротко- та середньострокову перспективу.

До числа макроекономічних показників що безпосередньо впливають на рівень життя населення відносять: величина валового внутрішнього продукту на душу населення, індекс споживчих цін, питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП, питома вага кінцевих споживчих витрат домогосподарств у ВВП, обсяг роздрібного товарообігу (у розрахунку на одну особу), співвідношення продовольчих і непродовольчих товарів у роздрібному товарообігу, рівень економічної активності населення, розмір фонду оплати праці в розрахунку на одного працівника, коефіцієнт

демоекономічного навантаження, співвідношення розмірів мінімальної пенсії та мінімальної заробітної плати працівників, зайнятих в економіці, кількість малих підприємств (на 10 тисяч наявного населення), зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб, рівень безробіття (за методологією МОП), облікова ставка НБУ. Загальна характеристика методології побудови системи показників рівня життя населення наведена на рис. 1.4.

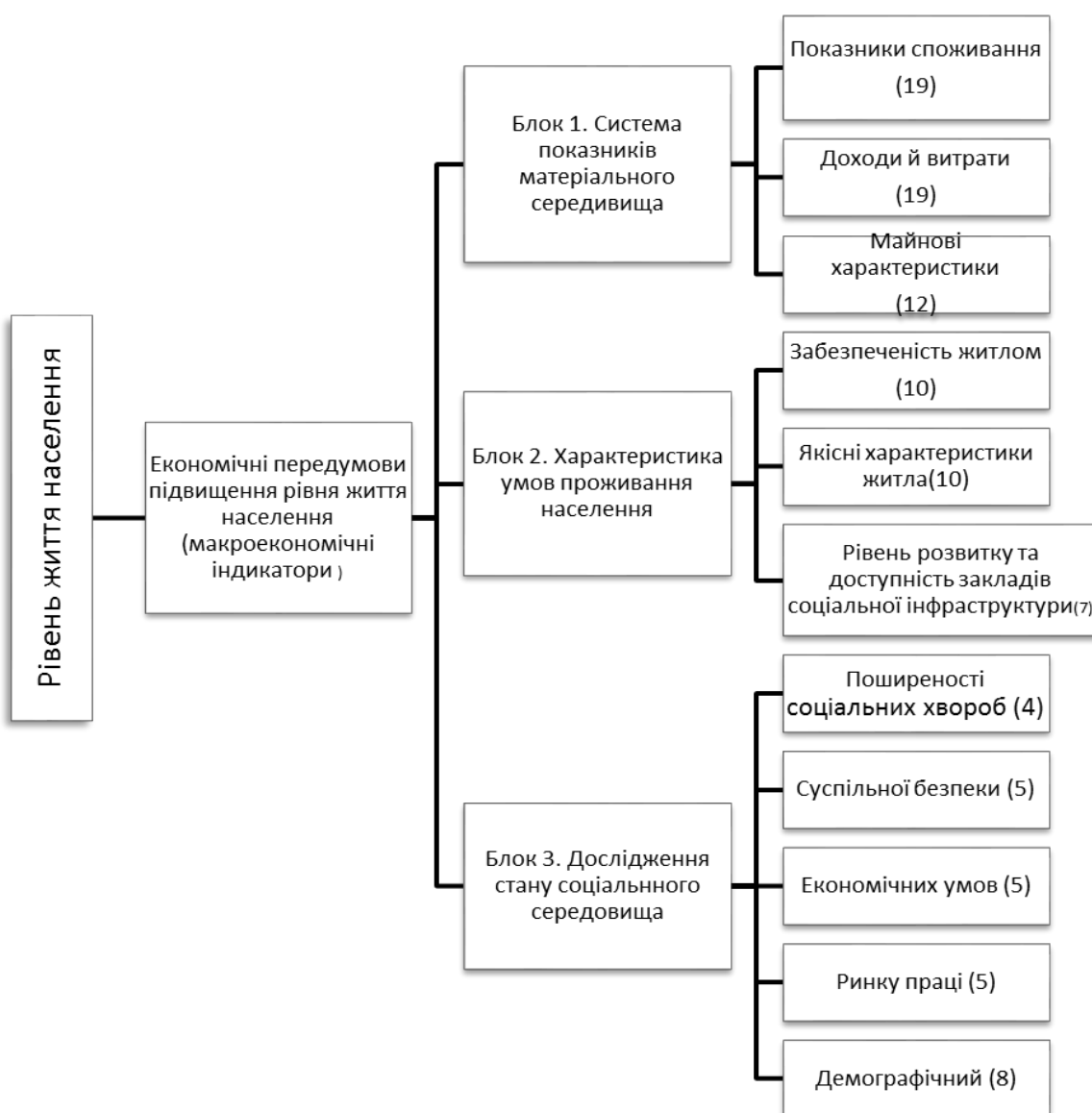

Рис. 1.4. Методологія побудови системи показників оцінки рівня життя, розроблена в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України [111].

Важливо відмітити, що для врахування особливостей при оцінці рівня життя сільського населення вченні Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України пропонують дещо змінити систему показників, а саме ввести в дослідження показники, що є специфічними для оцінки умов проживання сільського населення (табл. 1.4).

Таблиця 1.4.

Система показників для оцінки рівня життя сільського населення розроблена Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України

Блок 1. Показники матеріального становища	
Доходи та витрати	
1.	Співвідношення середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві та в середньому по економіці, %;
2.	Співвідношення середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму, %;
3.	Обсяг заборгованості з виплати заробітної плати, млн грн;
4.	Усереднена сума боргу з виплати заробітної плати, що припадає на одного працівника сільського господарства, грн;
5.	Питома вага обсягу заборгованості з виплати заробітної плати, що заборгували підприємства-банкрути у загальній сумі боргу, %;
6.	Розподіл працівників сільського господарства за розмірами нарахованої їм заробітної плати, %;
7.	Частка натуральної оплати праці в загальній структурі доходів, %;
8.	Середній розмір сукупних ресурсів на місяць, грн;
9.	Питома вага доходів від трудової діяльності у сукупних ресурсах домогосподарств, %;
10.	Питома вага доходів від сільськогосподарської діяльності у сукупних ресурсах домогосподарств, %;
11.	Питома вага пенсійних виплат у сукупних ресурсах домогосподарств, %;
12.	Середній розмір грошових доходів на місяць, грн;
13.	Середній розмір сукупних витрат домогосподарств на місяць у розрахунку на одного члена домогосподарства, грн;
14.	Питома вага витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств, %;
15.	Питома вага витрат на послуги у сукупних витратах домогосподарств, %;
16.	Питома вага витрат на непродовольчі товари у сукупних витратах домогосподарств, %;
17.	Питома вага витрат на заощадження та придбання нерухомості у сукупних витратах домогосподарств, %;
18.	Питома вага витрат на особисте підсобне господарство у структурі неспоживчих грошових витрат, %.
Показники споживання	
19.	Споживання сільським населенням продуктів харчування, кг на місяць у розрахунку на одну особу;
20.	Співвідношення реального та нормативного споживання продуктів харчування, кг на місяць на одну особу;

Продовження таблиці 1.4

21. Частка спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих підсобних господарствах, %;
22. Енергетична цінність спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих підсобних господарствах, ккал.
Майнові характеристики
23. Питома вага населення, яке має у приватній власності земельну ділянку (пай), %;
24. Розподіл домогосподарств за площею земельної ділянки (паю), яка використовується домогосподарствами, %;
25. Розподіл земельної площі за видом її використання, %;
26. Середня площа земельної ділянки, що використовується для вирощування продукції для власних потреб і на продаж, соток;
27. Середня площа земельної ділянки, що здається в оренду, соток;
28. Питома вага населених пунктів, де населення, яке постійно проживає у сільській місцевості, має у приватній власності сільськогосподарську техніку, %;
29. Наявність сільськогосподарської техніки у господарствах населення, одиниць.
Блок 2. Умови проживання та соціальна інфраструктура села
1. Рівень забезпеченості сільських населених пунктів під'їзними автомобільними шляхами із твердим покриттям, %;
2. Питома вага сільських доріг із твердим покриттям, %;
3. Питома вага сільських населених пунктів, що не мають доріг із твердим покриттям, %;
4. Питома вага сільських населених пунктів, розташованих на відстані понад 10 км від дороги з твердим покриттям, %;
5. Питома вага сільських населених пунктів, у яких відсутні обладнані зупинки громадського транспорту, %;
6. Питома вага сільських населених пунктів, розташованих на відстані понад 10 км до обладнаних зупинок громадського транспорту, %;
7. Кількість основних домашніх телефонних апаратів загального користування у розрахунку на 100 сімей;
8. Кількість основних телефонних апаратів загального користування у розрахунку на 100 сімей;
9. Питома вага житлового фонду, обладнаного інженерними комунікаціями (водопровід, каналізація, центральне опалення, газ, гаряче водопостачання, ванни), %;
10. Розподіл домогосподарств за часом будівництва їхнього житла, %;
11. Рівень забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами роздрібної торгівлі (магазини, кіоски, аптеки, аптечні пункти), %;
12. Рівень забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами охорони здоров'я, освіти та культури (дільничні лікарні, амбулаторно-поліклінічні заклади, ФАПі; середні заклади освіти, дошкільні заклади, заклади культури клубного типу, %;
13. Питома вага сільських населених пунктів, що не мають дитячих дошкільних закладів і розташовані на відстані 3 км до найближчих населених пунктів, де такі установи є, %;
14. Питома вага сільських населених пунктів, що не мають шкіл, і віддалених на відстань 10 км і більше від населених пунктів, де такі установи є, %;
15. Питома вага сільських населених пунктів, що не мають лікарняних закладів і розташовані на відстані 5 км і більше до найближчих населених пунктів, де такі установи є, %.

Продовження таблиці 1.4

Блок 3. Показники соціального середовища	
1.	Частка у населенні осіб, старших 60-ти років (коефіцієнт старіння “зверху”), %;
2.	Частка дітей у населенні (коефіцієнт старіння “знизу”), %;
3.	Коефіцієнт демоекономічного навантаження, %;
4.	Сальдо міграції сільського населення, осіб;
5.	Середня кількість працюючих у розрахунку на одне домогосподарство, осіб;
6.	Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства, осіб;
7.	Частка домогосподарств, у яких є працюючі особи, %;
8.	Рівень безробіття серед молоді, %;
9.	Питома вага осіб працездатного віку, зайнятих лише в особистих господарствах, %;
10.	Питома вага осіб працездатного віку, які не навчаються і не працюють, %;
11.	Питома вага населення, зайнятого за межами свого населеного пункту, серед усіх зайнятих, %;
12.	Питома вага населених пунктів, у яких відсутні будь-які об’єкти господарської діяльності, %.

Джерело: складено на основі [111].

Зокрема для врахування специфічних особливостей життя сільських мешканців додатково включена ціла низка показників в систему оцінки рівня життя населення.

Однак методика оцінки рівня життя запропонована фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України має ряд обмежень, що в першу чергу обумовлено значною кількістю різноманітних обліково-звітних та параметричних показників (104), та специфічною інформаційною базою (дані вибіркового обстеження домогосподарств та вітчизняна статистична звітність), що обмежує її використання у міждержавних порівняннях.

Невід’ємним елементом в дослідженні рівня життя населення є оцінка рівня бідності населення.

У світовій практиці для характеристики бідності та виокремлення бідних верств населення використовується ряд критеріїв та підходів, які можна поділити на такі групи [63, с. 49]:

- *нормативні (абсолютні)*, які ґрунтуються на порівнянні відповідності фактичної вартості споживчого кошика сімей встановленим

стандартам — прожитковому мінімуму, мінімальному споживчому бюджету, тощо:

- за визначеним державою розміром прожиткового мінімуму;
- за фактичною вартістю продуктового кошику, який є основою прожиткового мінімуму;
- за пороговим значенням енергетичної цінності добового раціону харчування;
- за міжнародними абсолютними порогами (наприклад 4,3 (5) дол. США за ПКС для країн Центральної та Східної Європи);
- *структурні*, які визначаються виходячи з питомої ваги витрат на харчування та найнеобхідніших витрат в сукупному бюджеті домогосподарства (при цьому, коли в загальній структурі витрат домогосподарства вартість, наприклад, харчування складає більше 60 %, сім'я вимушена нехтувати значною частиною обов'язкових платежів, зокрема за послуги медицини, освіти, тощо):
 - за питомою вагою витрат на харчування в сукупних витратах;
 - за питомою вагою найнеобхідніших витрат в сукупних витратах ;
- *відносні*, які визначаються за фіксованою часткою середньодушових доходів (витрат), що дозволяє виокремити ту групу населення, яка живе в нестатках виходячи з життєвого стандарту конкретного суспільства; для цього найчастіше використовуються відсоткові пороги медіанного рівня доходів або витрат, а саме – 50, 60 або 75 %;
- *ресурсні*, які відображають бюджетні можливості держави щодо надання допомоги (вони обмежуються підтримкою приблизно 15 % населення країни).

В Стратегії подолання бідності національна межа бідності визначається на підставі відносного критерію віднесення різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) – 75 % медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. Розрахунок сукупних

витрат в еквіваленті на одну умовну особу обумовлений існуванням в домогосподарстві умовно-постійних витрат. В основу розрахунку витрат на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, за якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим – 0,7 (наприклад, домогосподарство з 3-х осіб має в своєму складі 2,4 умовних осіб). Відповідно межа крайньої бідності (злиденності) визначена на національному рівні як 60 % медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого.

Поряд з відносним критерієм на державному рівні широко використовується прожитковий мінімум, який можна кваліфікувати як абсолютний критерій бідності. Прожитковий мінімум являє собою споживчий набір, що складається з продовольчого кошику та детального переліку непродовольчих товарів та послуг.

Відповідно до підходу Світового банку бідність є комплексне явище, що включає багато аспектів знедоленості, одним з яких є дефіциті товарів і послуг. На відміну від інших міжнародних організацій, Світовий банк до зведеного показника, що вимірює рівень бідності та рівень життя населення, використовує показник агрегованого споживання. Він включає чотири основні групи даних:

- витрати на продовольчі товари;
- витрати на непродовольчі товари та послуги;
- споживчі товари тривалого користування;
- житло.

Відносна значимість кожної з цих груп в сумарному агрегованому споживанні залежить від багатьох факторів, у тому числі від середнього рівня доходу в країні.

Висновки до розділу 1

1. Виявлено, що на всіх етапах становлення та розвитку економічної думки поняття “рівень життя” населення було об’єктом постійного дослідження науковців, уваги політичних і громадських діячів. Завдання забезпечення гармонійного і збалансованого розвитку людини зумовлює розгляд рівня життя в якості мети, пріоритетного напрямку суспільного розвитку та оцінки соціального прогресу суспільства і соціалізації економіки. Тому, ми вважаємо, що рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, яка включає сукупність кількісних і якісних індикаторів добробуту та комфортності життєвого середовища і характеризується ступенем забезпечення матеріальних і духовних потреб населення;

2. На основі аналізу взаємозв’язку категорії “рівень життя” з іншим соціально-економічним поняттям “якість життя” встановлено, що якість життя, охоплюючи всі аспекти життя людей, є ширшим за своїм змістом, включає складові рівня життя в іншому аспекті, зокрема охоплює екологічні, освітні характеристики та здоров’я. Добробут населення є більш загальна, системна категорія, яка охоплює в себе категорію рівень та якість життя, має глибоке теоретичне дослідження і виступає предметом економічної науки.

3. Пропонуємо за рівнем впливу фактори, що впливають на рівень життя сільського населення поділити на зовнішні та внутрішні. Внутрішні фактори визначають багатогранність та сутність категорії рівень життя, а система показників цих факторів є одночасно і оцінкою самої категорії рівень життя. Зовнішні чинники, що здійснюють вплив на рівень життя сільського населення згрупованні в такі великі групи: фактори ринкового середовища; державне регулювання розвитку сільської території; демографічний потенціал і структура населення; економіко-географічне положення; природно-ресурсний потенціал; еколого-рекреаційний потенціал; рівень освіти; рівень медицини; інституціональні чинники. Така класифікація в

першу чергу пов'язана з можливістю та необхідністю здійснення державного регулювання дії цих чинників та формування національної стратегії підвищення добробуту населення.

4. Встановлено, що вплив рівня життя населення, його диференціації в доходах, бідності на демографічні процеси в суспільстві носять двоякий характер. З одного боку ріст доходів населення, зростання життєвих стандартів позитивно впливає на можливості людей реалізовувати соціальні та демографічні функції, зокрема і репродуктивну функцію. З другого боку, частина населення яка живе за відносною межею бідності відчуває психологічну напругу, пов'язану з низькою оцінкою соціальних перспектив в суспільстві, безвихіддю соціально-економічного положення, відсутністю шляхів реалізації людського потенціалу.

5. Підвищення рівня життя впливає на процеси нагромадження основного капіталу, на структуру сукупного попиту, на рівень заощадження та інвестування, на грошовий попит у відповідності до неокласичних макроекономічних підходів. Тобто підвищення рівня життя населення не є самоціллю економічної політики, так як збільшує в кінцевому підсумку ефективність управління економічною системою, ступеня використання економічного потенціалу суспільства. Воно одночасно виступає метою та засобом соціально-економічної політики держави.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Оцінка зайнятості, доходів і витрат сільського населення

Івано-Франківська область розташована на південному заході України, займає північно-східну частину Українських Карпат, Прикарпаття та частково Опілля. Площа території області складає 13,9 тис. км².

Особливістю Івано-Франківської області є її географічне розміщення. Вона розташована у двох фізико-географічних зонах: широколистяних лісів та Карпатських гір. Порівняно із іншими областями Івано-Франківська область в кількісному відношенні володіє незначним земельним фондом, оскільки значна територія досліджуваного регіону розміщена в гірській місцевості і покрита лісом. У звітному 2014 році сільськогосподарські угіддя займали 630,4 тис. га, що становить 45,3 % загальної земельної площі області. Структура сільськогосподарських угідь представлена наступним чином: рілля – 396,1 тис. га (62,8 %), сіножаті – 83,6 тис. га (13,3 %), пасовища – 127,3 тис. га (20,2 %). Площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одного жителя, становить 0,45 га, а ріллі – 0,27 га, що значно менше, ніж в середньому по Україні – 0,87 га та 0,67 га відповідно.

Івано-Франківська область характеризується вищим, ніж в середньому по Україні, рівнем заліснення земель. Цей показник по області складає 46 % проти 18 % по Україні.

Івано-Франківська область, де більше половини населення мешкає у сільській місцевості, є переважно сільським регіоном, а частка сільського господарства складає майже 18% у структурі валової доданої вартості. Аграрний сектор забезпечує сировиною переробну промисловість, створюючи основу експортного потенціалу. Значний обсяг сільськогосподарської продукції регіону експортується без оброблення, що викликано недостатньою розвиненістю його аграрного ринку, відсутністю

планування у сільськогосподарському комплексі й часто нераціональним використанням природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Сільське господарство є особливо важливим для сільських районів, де можливості розвитку інших секторів економіки обмежені.

Процес урбанізації та зміна технологічних підходів до аграрного виробництва спричиняють до зниження рівня життя населення у сільській місцевості. Не припиняється відтік молодих, освічених і кваліфікованих осіб із сіл, одночасно з цим збільшується навантаження на інфраструктуру міст, у яких можливості працевлаштування кращі, а рівень життя вище.

На 1 січня 2015 року у досліджуваному регіоні було 765 сільських населених пункти, об'єднаних у 477 сільських ради, 24 селищ міського типу, 14 районів, 15 міст. Чисельність населення області складає 1382,5 тис. осіб, з яких 56,4% складає сільське населення, а 43,6% – міське.

Особливістю Івано-Франківської області є перевищення чисельності сільського населення над міським. Подібні характеристики в Україні мають лише 6 областей і всі вони відносяться до Західного регіону. За період з 1990 року по 2014 рік частка сільського населення в Івано-Франківській області залишалася майже незмінною – близько 57 %.

Івано-Франківська область характеризується невисоким рівнем урбанізації – 43,6 %, що є меншим за середній рівень по державі – 69,1 %, та суттєво нижчим, ніж показники урбанізації промислово розвинених областей центру і сходу України: Донецької, де цей показник становить 90,6 %, Луганської – 86,8 %, Дніпропетровської – 83,6 %, Харківської – 80,6 %.

В демографічному плані Івано-Франківська область зберігає досить високі показники народжуваності порівняно із середніми показниками по Україні. Так, загальний коефіцієнт народжуваності становив в 2014 році 12,2 %, тоді як у цілому по Україні – 10,8 % (табл. 2.1).

Вищий рівень народжуваності в сільській місцевості викликаний існуванням в сільських місцевостях традицій раннього шлюбу, раннього

народження дітей. Частка дітей, народжених матерями у віці до 20 років складає 8,8%, а у віці 20-29 років – 67,4%.

Таблиця 2.1

Коефіцієнти природного руху населення
Івано-Франківської області (з розрахунку на 1000 осіб).

Рік	Народжуваність			Смертність			Природний приріст		
	Всього	в тому числі:		Всього	в тому числі:		Всього	в тому числі:	
		місто	село		місто	село		місто	село
2000	10,1	8,9	10,9	11,9	9,3	13,9	-1,8	-0,4	-3
2010	11,8	10,5	12,9	12,7	9,8	14,9	-0,9	0,7	-2
2011	12,0	10,9	12,8	12,1	9,6	14,0	-0,1	1,3	-1,2
2012	12,4	11,1	13,3	12,2	9,7	14,1	0,2	1,4	-0,8
2013	12,1	10,9	13,0	12,6	10,1	14,5	0,2	2,0	-1,2
2014	12,2	11,3	12,9	12,8	10,1	14,8	-0,6	1,2	-1,9

* Джерело: розраховано за даними [126, 127].

Чисельність народжених у сільській місцевості за останні три роки зменшилася на 3,4% з 10434 осіб у 2012 році до 10085 осіб у 2014 році. Коефіцієнти народжуваності у сільській місцевості Івано-Франківської області змінюються незначно, а темпи природного скорочення населення зростають, що погіршує демографічні характеристики сільських поселень регіону. За останні три роки природне скорочення сільського населення регіону зросло в 2,5 рази і склало 2014 року -1479 осіб. Позитивним є скорочення коефіцієнта смертності дітей у віці до 1 року. За останні п'ять років він зменшився у сільській місцевості з 11,0 до 6,6. Середня очікувана тривалість життя при народженні у 2014 році складає 73,1 років, що на 0,6 року більше, ніж у 2010 році.

Стосовно вікової структури сільського населення досліджуваного регіону, то частка осіб у віці 0-14 років склала 17,6%, 15-64 років – 67,3%, 65 і старше – 15,1%. Сільське населення області старіє швидше ніж міське і частка осіб старше 65 років на селі вище ніж у місті майже на 3% (додаток А).

У сільській місцевості досліджуваного регіону розміщено 248,2 тис. домогосподарств, що складає 55% від загальної чисельності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розподіл домогосподарств сільського населення Івано-Франківської області за кількістю їх членів і наявністю дітей.

Показники	Роки					Відхилення звітної року від базисного, (+,-)
	2010	2011	2012	2013	2014	
Кількість домогосподарств, тис. од.	247,9	248,3	248,2	248,2	248,2	+0,3
<i>Частка домогосподарств, які складаються з:, %</i>						
- однієї особи	21,9	19,2	15,2	20,8	18,7	-3,2
- двох осіб	19,8	23,2	22,0	19,2	20,1	+0,3
- трьох осіб	17,8	21,6	19,4	20,0	20,1	+2,3
- чотирьох осіб	18,4	11,5	22,5	18,5	22,2	+3,8
- п'ятьох осіб і більше	22,1	24,5	20,9	21,5	18,9	-3,2
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	44,1	46,8	49,0	43,5	42,4	-1,8
Частка домогосподарств без дітей, %	55,9	53,2	51,0	56,5	57,6	+1,7
<i>Із загальної кількості домогосподарств частка домогосподарств з дітьми у віці, %</i>						
- до 3 років	13,8	13,1	6,1	10,5	8,5	-5,3
- до 7 років	22,4	15,2	18,1	25,4	14,5	-7,9
- до 14 років	35,8	35,5	33,6	40,3	37,5	+1,7
- до 16 років	41,6	39,6	37,4	41,8	39,9	-1,7
- до 18 років	44,1	46,8	49,0	43,5	42,4	-1,7
Кількість домогосподарств з дітьми, тис. од.	109,4	116,0	121,6	108,0	105,3	-4,1
<i>з них частка домогосподарств з дітьми у віці:</i>						
- до 7 років	50,8	32,4	36,9	58,3	34,1	-16,7
- 7-13 років	50,3	53,7	43,5	53,6	62,9	+12,6
- 14-17 років	27,6	38,9	41,4	21,1	40,8	+13,2
<i>Розподіл домогосподарств з дітьми за кількістю дітей у їх складі, %</i>						
- одна дитина	54,4	61,9	60,8	60,2	39,6	-14,8
- дві дитини	35,6	32,0	33,6	35,6	54,0	+18,4
- три дитини і більше	10,0	6,1	5,6	4,2	6,4	-3,6
<i>Розподіл домогосподарств з дітьми за кількістю дорослих у їх складі, %</i>						
- одна особа	3,2	3,9	2,6	0,6	1,4	-1,8
- дві особи	43,5	37,2	41,0	39,4	48,0	+4,5
- три особи і більше	53,3	58,9	56,4	60,0	50,6	-2,7

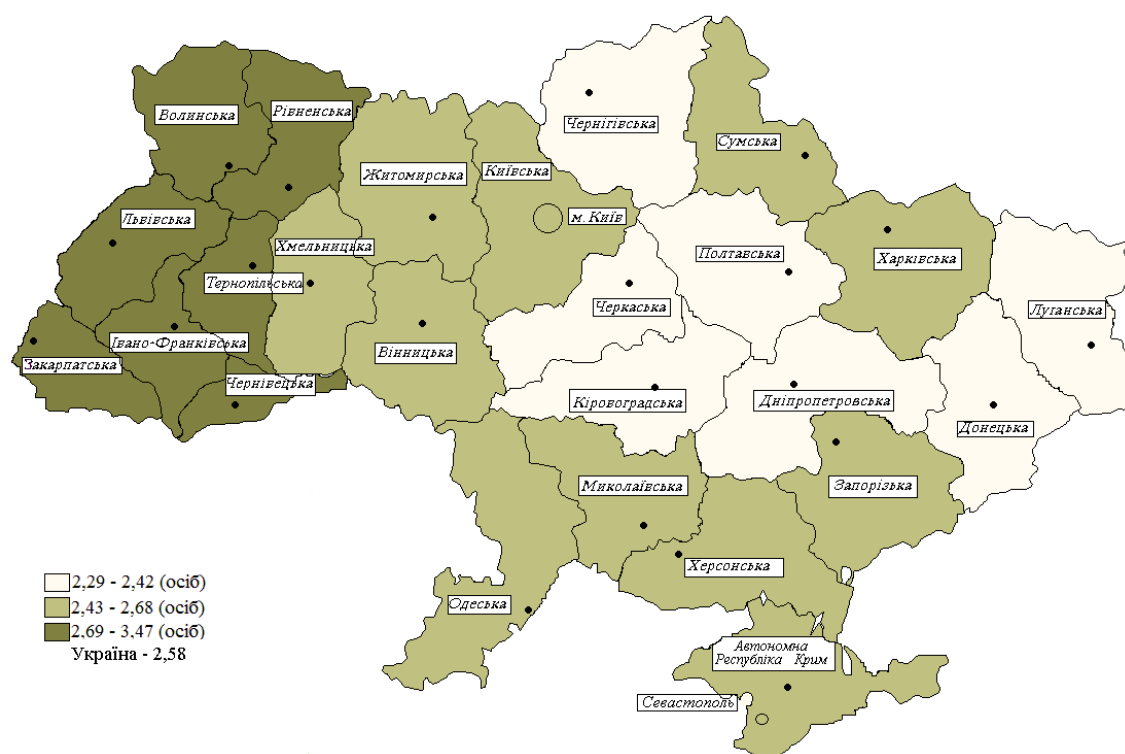
Джерело: розраховано на основі [20-24].

Це один з найвищих показників в Україні поряд із Закарпатською (59,3%), Чернівецькою (56,1%), Тернопільською (54,7%), Вінницькою (53%)

областями. Найнижча частка домогосподарств сільської місцевості у Донецькій (12,3%), Дніпропетровській (15,9%), Харківській (19,6%) областях (додаток Б).

Дослідження показали, що в сільській місцевості Івано-Франківської області більшість домогосподарств складаються з чотирьох (22,2%), трьох (20,1%) і двох (20,1%) осіб. Частка домогосподарств, які складаються з однієї особи і більше п'яти осіб за останні п'ять років зменшилася на 3,2% кожна і в 2014 році склали 18,7% і 18,9 % відповідно.

Івано-Франківська область відноситься до регіонів України з найвищими показниками середнього розміру домогосподарств (рис. 2.1). Це Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області.

Джерело: [127].

Рис. 2.1. Середній розмір домогосподарств за регіонами України.

Найнижчим є середній розмір домогосподарства в Чернігівській, Полтавській, Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Донецькій та Луганській областях, де більшість населення проживає у містах.

Дослідження показали, що в звітному році середній розмір сільського домогосподарства в сільській місцевості регіону склав 3,12 осіб, що на 13,8% вище, ніж в сільській місцевості України (2,69 осіб). За останні п'ять років вказаний показник змінився з 3,13 осіб в 2010 році до 3,12 осіб в 2014 році.

Негативним показником на селі є зниження протягом досліджуваного періоду частки домогосподарств з дітьми до 18 років з 44,1% до 42,4%, що свідчить про зменшення народжуваності. Із загальної кількості домогосподарств частка з дітьми у віці до 7 років зменшилася на 13,2%.

Вказані тенденції підтверджуються зниженням кількості домогосподарств з дітьми з 109,4 тис. од. в 2010 році до 105,3 тис од. в 2014 році (на 4,1%). В них частка домогосподарств з дітьми до семи років зменшилася на 16,7%. Це ланцюгова реакція, яка в майбутньому приведе до зменшення частки дітей старших вікових груп, а в подальшому до зменшення частки працездатного сільського населення.

З усієї кількості домогосподарств з дітьми найбільше у їх складі дві дитини (54,0%) та одна дитина (39,6%). Через низький матеріальний добробут та умови життя на селі частка сімей з трьома і більше дітьми за останні п'ять років зменшилася на 3,6% і в 2014 році склала 6,4%. При цьому не може відбуватися розширеного відтворення сільського населення регіону.

Сільські домогосподарства регіону за кількістю дорослих в більшості складаються з трьох і більше осіб (50,6%) та двох осіб (48,0%). При цьому важливе значення для добробуту домогосподарств має кількість працюючих осіб у їх складі.

Добробут домогосподарств залежить від наявності та кількості працюючих осіб у їх складі. Дослідження показали, що за останні п'ять років в сільській місцевості Івано-Франківської області кількість домогосподарств,

у складі яких є працюючі зменшилася з 176,4 тис. од. в 2010 році до 168,6 тис. од. в 2014 році (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл домогосподарств сільського населення Івано-Франківської області за наявністю працюючих осіб у їх складі.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення звітного року від базисного, (+, -)
Кількість домогосподарств, тис. од.	247,9	248,3	248,2	248,2	248,2	+0,3
<i>у тому числі частка домогосподарств, де є, %</i>						
- працюючі особи	71,2	65,5	71,4	71,5	67,9	-3,3
- немає працюючих осіб	28,8	34,5	28,6	28,5	32,1	-3,3
Кількість домогосподарств, у складі яких є працюючі, тис. од.	176,4	162,6	177,3	177,6	168,6	-7,8
<i>у тому числі частка домогосподарств, у складі яких працюючих осіб, %</i>						
- одна	51,5	43,0	35,4	47,0	32,1	-19,4
- дві	34,8	41,1	50,1	41,9	46,8	+12,0
- три і більше	13,7	15,9	14,5	11,1	21,1	+7,4
Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарство, осіб	1,2	1,1	1,3	1,2	1,3	+0,1

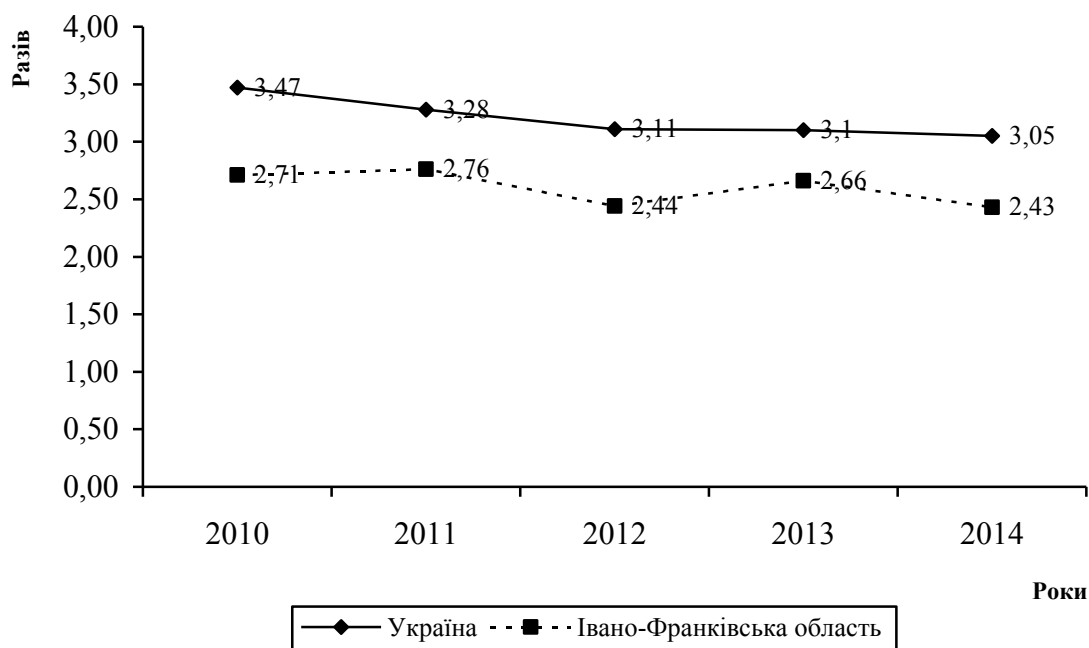
Джерело: розраховано за даними [20-24].

Частка сільських домогосподарств, в яких є працюючі особи за досліджуваний період зменшилася з 71,2% в 2010 році до 67,9% в 2014 році (на 3,3 в.п.). Натомість частка домогосподарств, в яких немає працюючих осіб за останні п'ять років зросла на 3,3 в.п. і в 2014 році склала 32,1%. Це переважно сім'ї пенсіонерів, непрацездатних осіб.

З усієї кількості сільських домогосподарств Івано-Франківської області, у складі яких є працюючі особи, частка домогосподарств, в яких дві працюючі особи – 46,8%, одна – 32,1%, три і більше – 21,1%. За досліджуваний період відбулися певні позитивні зміни, оскільки в 2010 році частка сільських домогосподарств, у складі яких була одна працююча особа

складала 51,5%. Вказані зміни відбулися внаслідок розвитку туристичного бізнесу, особистих селянських господарств.

Використовуючи відношення загальної кількості членів домогосподарства до кількості працюючих осіб у його складі, визначається важливий економічний показник – коефіцієнт навантаження на працюючого члена домогосподарства (рис. 2.2).

Джерело: розраховано за даними [20-24].

Рис. 2.2. Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена сільського домогосподарства.

Встановлено, що в сільській місцевості Івано-Франківської області коефіцієнт економічного навантаження на працюючого за досліджуваний період зменшився з 2,71 в 2010 році до 2,43 в 2014 році. В звітному році вказаний показник регіону був нижчим, ніж в Україні на 20,3% (3,05). Однією з причин вказаного є те, що у сільській місцевості регіону кількість працюючих пенсіонерів склала 12289 осіб, що є одним з найвищих показників по Україні після Київської, Львівської та Одеської областей.

Серед регіонів найбільшим коефіцієнт економічного навантаження був в Тернопільській та Волинській областях (відповідно 3,31 та 3,24), найменшим – в Харківській області (2,14).

Можна зробити декілька висновків та узагальнень щодо специфічних умов проживання домогосподарств сільського населення регіону: порівняно низький рівень урбанізації регіону здійснює вплив на матеріальну складову життя сільських жителів, адже саме наявність великих містоутворюючих об'єктів промисловості, великих міст, які одночасно є великими ринками збуту, впливає на можливості сільського населення отримувати вищу, ніж в сільській місцевості, заробітну плату, постачати на ці ринки збуту продукцію власного виробництва, в тому числі сільськогосподарську продукцію, надавати послуги різного характеру міським жителям; в Івано-Франківській області відтворення населення відбувається швидшими темпами, ніж в цілому по державі. Разом із тим, рівень зайнятості нижчий, ніж загальнодержавний показник та наявність значної кількості економічно неактивного населення призводить до вищого рівня навантаження на одного працюючого по утриманню неактивного населення, ніж в цілому по державі; порівняно із іншими регіонами країни сільське населення Івано-Франківщини знаходиться у нерівних умовах стосовно наявності земельних ресурсів, які є основним засобом і предметом праці сільськогосподарського виробництва.

Складною але стабільною є ситуація на ринку праці. Якщо в Україні протягом досліджуваного періоду кількість економічно активного сільського населення зменшилася на 16%, то в досліджуваному регіоні вона зросла на 2,7%. Відповідно рівень економічної активності сільського населення регіону зріс на 1,3% до 59,3% в 2014 році, натомість на державному рівні він зменшився на 5,7% до 61,8% в звітному році.

Кількість зайнятого сільського населення регіону за останні п'ять років зросла на 2,2%, тоді як в Україні – зменшилася майже на 17%. Відповідно

рівень зайнятості селян в регіоні зріс на 1% до 55,7% в 2014 році, в той час як по Україні зменшився на 6,8% і в звітному році склав 55,9% (табл. 2.4).

Лише зайнятість та достойна оплата праці може стримати сільські території від подальшої деградації.

Таблиця 2.4

Економічна активність сільського населення

(в середньому за рік; тис. осіб)

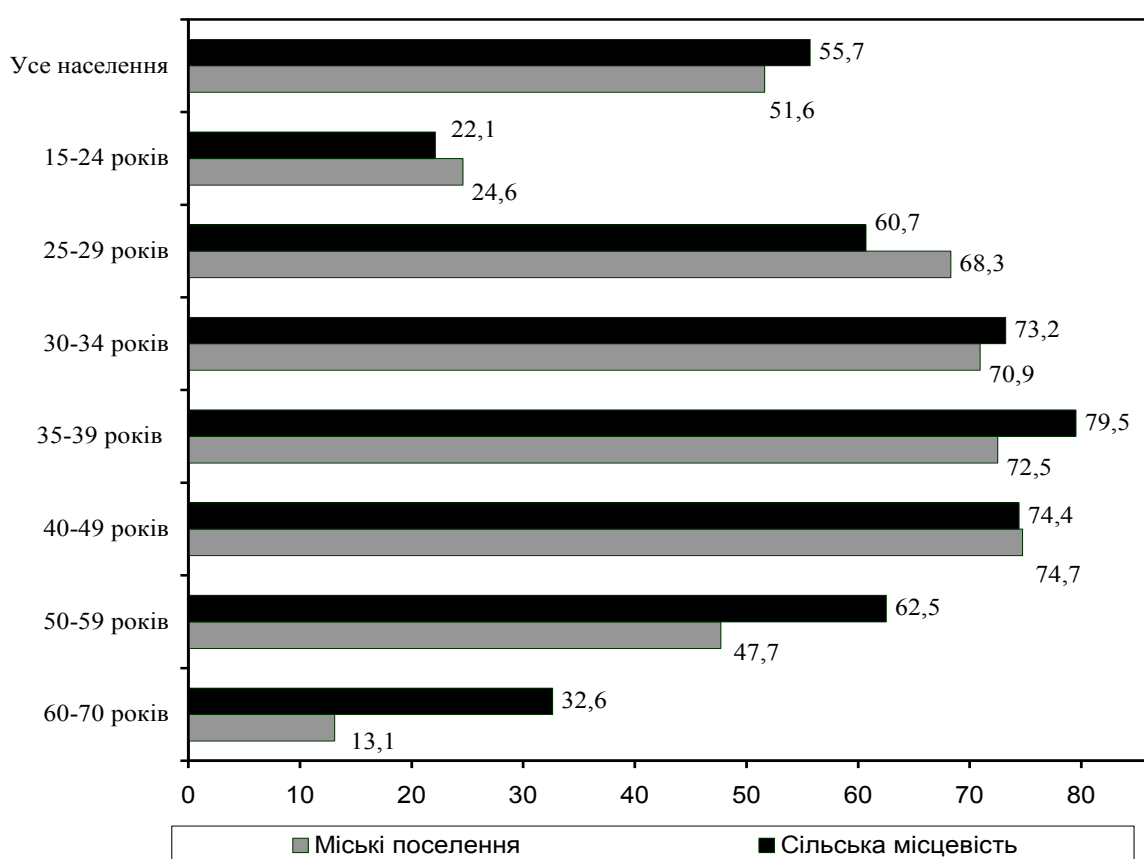
Показники	Івано-Франківська область			Україна			Відхилення звітнього року від базисного, (+, -)	
	2010 р.	2012 р.	2014 р.	2010 р.	2012 р.	2014 р.	Івано-Франківська область	Україна
Економічно активне населення у віці 15–70 років	324,4	337,5	333,3	6967,7	6878,6	5850,6	+8,9	-1117,1
Зайняті	306,3	319,5	313,1	6474,2	6370,7	5292,4	+6,8	-1181,8
Безробітні	18,1	18,0	20,2	493,5	507,9	558,2	+2,1	+64,7
Економічно неактивне населення	235,2	222,8	228,5	3362,2	3282,9	3615,9	-6,7	+253,7
Рівень економічної активності населення у віці 15–70 років, %	58,0	60,2	59,3	67,5	67,7	61,8	+1,3	-5,7
Рівень зайнятості, %	54,7	57,0	55,7	62,7	62,7	55,9	+1,0	-6,8
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	5,6	5,3	6,1	7,1	7,4	9,5	+0,5	+2,4

Джерело: розраховано за даними [126, 127]

Значний негативний вплив на зниження рівня життя сільського населення здійснює безробіття. За останні п'ять років в сільській місцевості Івано-Франківської області кількість безробітних зросла на 11,6% до 20,2 тис. осіб в 2014 році, тоді як по Україні вона збільшилася на 13,1% до 558,2 тис. осіб в звітному році. Зростання чисельності безробітного сільського населення викликало зростання рівня безробіття протягом досліджуваного

періоду. Протягом досліджуваного періоду в сільській місцевості регіону рівень безробіття зріс на 0,5% до 6,1% в 2014 році, а на державному рівні – на 2,4% до 9,5% у звітному році.

Дослідження показали, що в досліджуваному регіоні рівень зайнятості значно відрізняється за віковими категоріями населення, що стосується і сільських територій і міст (рис. 2.3).

Джерело: розраховано за даними [126, 127]

Рис. 2.3. Рівень зайнятості населення Івано-Франківської області за віковими групами та місцем проживання у 2014 році.

Встановлено, що у звітному році в сільській місцевості регіону найвищим рівень зайнятості був у людей віком 35-39 років (79,5%), а найменшим – у селян віком 15-24 років (22,1%).

В міських поселеннях ситуація дещо інша. Найвищим (74,7%) був рівень зайнятості людей віком 40-49 років, а найменшим (13,1%) – у містян віком 60-70 років.

Дослідження показали, що за останні п'ять років чисельність зайнятого населення Івано-Франківської області зросла на 17,5 тис. чол. (3,3%) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка кількості зайнятого населення Івано-Франківської області за видами економічної діяльності, тис. чол.

Види економічної діяльності	Роки			2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2012	2014	
Усього	530,3	548,5	547,8	103,3
Сільське, лісове та рибне господарство	132,4	150,8	155,3	117,3
Промисловість	71,4	72,6	68,7	96,2
Будівництво	25,8	25,0	25,4	98,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	103,3	98,9	99,6	96,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	27,3	23,7	23,6	86,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	9,2	8,8	7,9	85,9
Інформація та телекомунікації	3,8	3,6	3,6	94,7
Фінансова та страхова діяльність	6,3	5,3	4,9	77,8
Операції з нерухомим майном	4,6	4,2	3,8	82,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	8,8	8,3	7,7	87,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	7,7	7,5	7,4	96,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	26,5	23,9	22,8	86,0
Освіта	53,9	54,5	55,7	103,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	39,7	38,1	38,3	96,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8,2	7,6	7,1	86,6
Надання інших видів послуг	1,4	15,7	16,0	в 11,4 раза

Джерело: розраховано за даними [126, 127].

Вказане зростання відбулося в основному за рахунок збільшення кількості зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві на 22,9 тис. чол. (17,3%). Це зростання відбулося в основному за рахунок зростання кількості зайнятих в особистому селянському

господарстві. Відповідно до Закону України “Про зайнятість населення” члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною.

В звітному році в межах своїх населених пунктів працювало лише 48,1 тис. (26,2%) зайнятих селян регіону. При цьому частка зайнятих в сільському господарстві була найнижчою в Україні і склала 2,1%. Така ж ситуація склалася в інших регіонах Карпатського економічного району: Закарпатська область – 2,2%, Львівська – 2,8%, Чернівецька – 7,0%. Найбільша частка зайнятих селян спостерігалася в галузях освіти – 9,0%, оптової й роздрібною торгівлі – 3,5%.

За межами своїх населених пунктів працювало 135,6 тис. осіб (73,8%) селян Івано-Франківської області, з них в містах і смт – 75,2 тис. осіб (40,9%), за кордоном – 30,6 тис. осіб (16,6%). За кількістю трудових мігрантів досліджуваній регіон знаходиться на другому місці після Закарпатської області.

Досліджуючи проблему зайнятості сільського населення слід вказати, що в 125 (16,3%) селах регіону відсутні будь-які об’єкти господарської діяльності. Враховуючи сучасні реалії, та ґрунтуючись на оцінках спеціалістів можна зробити висновки, що в досліджуваному регіоні, як і більшості інших, набуває значних масштабів нерегламентована зайнятість:

- за розрахунками Держкомстату в неформальному секторі економіки Івано-Франківської області зайнято і отримує неофіційні доходи понад 30% населення області);
- більше 70% українських трудових мігрантів – жителі Західної України, де в цьому брали участь понад 10% економічно активного населення (за розрахунками дослідників на території Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей вдвічі вищий, ніж в середньому по державі, рівень участі в трудових міграціях).

Розвиток сільських регіонів визначається розвитком аграрної сфери, яка виступає основним джерелом доходів, економічним базисом життєдіяльності сільських територій.

В сільському господарстві досліджуваного регіону функціонує 766 підприємств різних форм власності та господарювання: 100 господарських товариств, 70 приватних підприємств, 31 виробничий кооператив, 551 фермерське господарство, 2 державних підприємства, 12 підприємств інших форм господарювання (додаток В, таблиця В.1).

Дослідження показали, що в 2012 році сільськогосподарське виробництво регіону вийшло за обсягами на рівень 1990 року і в наступні роки зростає. Вартість валової продукції в постійних цінах 2010 року склала у звітному році 5966,0 млн. грн., що на 30,6% більше рівня 2010 року і на 8,6% вище рівня 1990 року (додаток В, таблиця В.2). Протягом досліджуваного періоду зростання вартості валової продукції відбулося в основному за рахунок збільшення вартості продукції рослинництва (на 57,8%), тоді як вартість продукції тваринництва зросла лише на 12,5%.

Найбільшу частку у вартості валової продукції сільського господарства займають особисті селянські господарства, хоча протягом досліджуваного періоду вона зменшилася з 79,1% в 2010 році до 65,7% в 2014 році (рис. 2.4).

Джерело: розраховано за даними [126, 127].

Рис. 2.4. Вклад товаровиробників у виробництво валової продукції сільського господарства, % до загального обсягу.

Частка особистих селянських господарств у вартості валової продукції рослинництва у звітному році склала 62,7%, а продукції тваринництва – 68,5%.

Особисті селянські господарства здійснюють діяльність в сфері сільського господарства як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. За досліджуваний період кількість особистих селянських господарств Івано-Франківської області зменшилася на 3% і склала в 2014 році 259,7 тис. од. з загальною земельною площею 244,9 тис. га (додаток Д).

В середньому одне господарство в регіоні у 2014 році використовувало 0,94 га землі, тоді як по Україні дана площа складала 2,65 га (в 2,8 раза більше), що пояснюється розміщенням регіону в передгірних та гірських районах. Площа земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства за останні п'ять років зменшилася на 4,2% і в 2014 році склала 150,3 тис. га, в тому числі в середньому на одне господарство зменшилася на 1,7% і в звітному році склала 0,58 га (по Україні – 0,28 га). Площа земельних ділянок особистих селянських господарств для ведення товарного аграрного виробництва зменшилася з 51,7 тис. га в 2010 році до 43,9 тис. га в 2014 році (на 15,1%), в тому числі на одне господарство зменшилася з 0,19 га до 0,17 га відповідно (по Україні – майже 0,70 га).

Дослідження показали, що кількість господарств, які утримують худобу та птицю за останні п'ять років зменшилася на 4,6% і склала в 2014 році 165 тис. од. При цьому поголів'я ВРХ за вказаний період зменшилося на 11,6%, у тому числі корів – на 13,5%, а поголів'я свиней – на 3%. Одна корова та одна свиня приходить на три особистих селянських господарства. Зменшення поголів'я є загрозливим показником для регіону, який не може нарощувати виробництво продукції рослинництва через відсутність сільськогосподарських угідь в гірських районах.

За досліджуваний період на 29% зросла кількість особистих селянських господарств регіону, забезпечених сільськогосподарською технікою.

Внаслідок цього частка домогосподарств, які використовують трактор при обробітку ґрунту складає 62,3% в 2014 році проти 53,5% в 2010 році. Взагалі в сільській місцевості регіону 46,5% господарств використовують комбінований обробіток (і вручну і кіньми і трактором), 32,5% лише вручну і кіньми.

Ріст сільськогосподарського виробництва в першу чергу зумовлений інтенсифікацією аграрного виробництва на основі значної концентрації сільськогосподарської землі та майна в корпоративному секторі. Під контролем агрохолдингів перебуває більше 50 % всіх сільськогосподарських угідь західних областей України, в тому числі Івано-Франківської області.

Незважаючи на позитивні зрушення в сільському господарстві, які відбулися останніми роками, вони не змогли розв'язати ні економічних ні соціальних проблем сільського населення та сільських територій. Середньомісячна номінальна заробітна плата в галузі є однією з найнижчих в економіці країни (додаток Е. таблиця Е1). За досліджуваний період вона зросла на 67,5% і в 2014 році склала 2661 грн., що на 26,5% менше ніж в промисловості, на 7,5% менше обласного рівня і на 23,5% менше середньомісячної заробітної плати по Україні. Вказане є свідченням існування диспропорцій в оплаті праці працівників сільського господарства та інших видів економічної діяльності.

Проблеми на селі залишаються, а в окремих випадках поглиблюються через відсутність матеріальної зацікавленості жити і працювати на селі, низької мотивації до праці, зростання безробіття, збільшення трудової міграція, поширення бідності і погіршення умов життя на селі через кризовий стан соціальної інфраструктури. Все це в комплексі впливає на зниження рівня життя сільського населення, погіршення життєвого середовища, створює на селі значне соціальне напруження.

Одним з основних складових рівня життя сільського населення є матеріальний добробут, який залежить від його сукупних ресурсів, що формуються з грошових та натуральних надходжень до сімейного бюджету:

оплати праці, доходів від підприємницької діяльності, доходів від особистого господарства, пенсій, стипендій, різних допомог тощо.

За досліджуваний період в сільській місцевості Івано-Франківської області рівень грошових доходів зріс на 53,3% до 4043,31 грн. у 2014 році в середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство (додаток Є), що на 7,1% менше ніж у міських поселеннях і на 2,8% менше національного рівня.

В структурі грошових доходів сільського населення найвищу частку займають заробітна плата – 38,8%, пенсія – 25,0%, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 12,8%, грошова допомога від родичів та інших осіб – 7,7%.

Дослідження показали, що за останні п'ять років грошові доходи на одну особу в сільських домогосподарствах Івано-Франківської області зросли на 93,5% і в 2014 році склали 1630,4 грн., що на 6,6% менше ніж по сільській місцевості України і на 7,7% менше загальнодержавного рівня (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Грошові доходи населення Івано-Франківської області
(у середньому за місяць в розрахунку на одну особу), грн.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. в % до 2010 р.
Україна	1207,1	1636,4	1795,4	1922,9	1981,3	164,1
- міські поселення	1322,1	1784,3	1941,0	2081,8	2099,3	158,8
- сільська місцевість	962,1	1329,9	1493,2	1592,5	1745,8	181,4
<i>у тому числі</i> Івано-Франківська область	960,3	1319,2	1444,9	1559,3	1738,4	181,0
- міські поселення	1119,3	1467,8	1612,1	1726,2	1874,3	167,4
- сільська місцевість	842,4	1212,2	1324,4	1433,9	1630,4	193,5

Джерело: власні розрахунки на основі [20-24].

Диференціація рівнів грошових доходів сільського та міського населення загрожує активізацією переміщення активної та працездатної частини сільського населення до міст, збільшенням масштабів зовнішньої трудової міграції, що веде до занепаду сільських територій.

Зміни в основних джерелах грошових доходів показують показники реальної заробітної плати та пенсії, які залежать від номінальних показників, скорегованих на індекс споживчих цін (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

Середньомісячна номінальна і реальна заробітна плата та пенсія, грн.

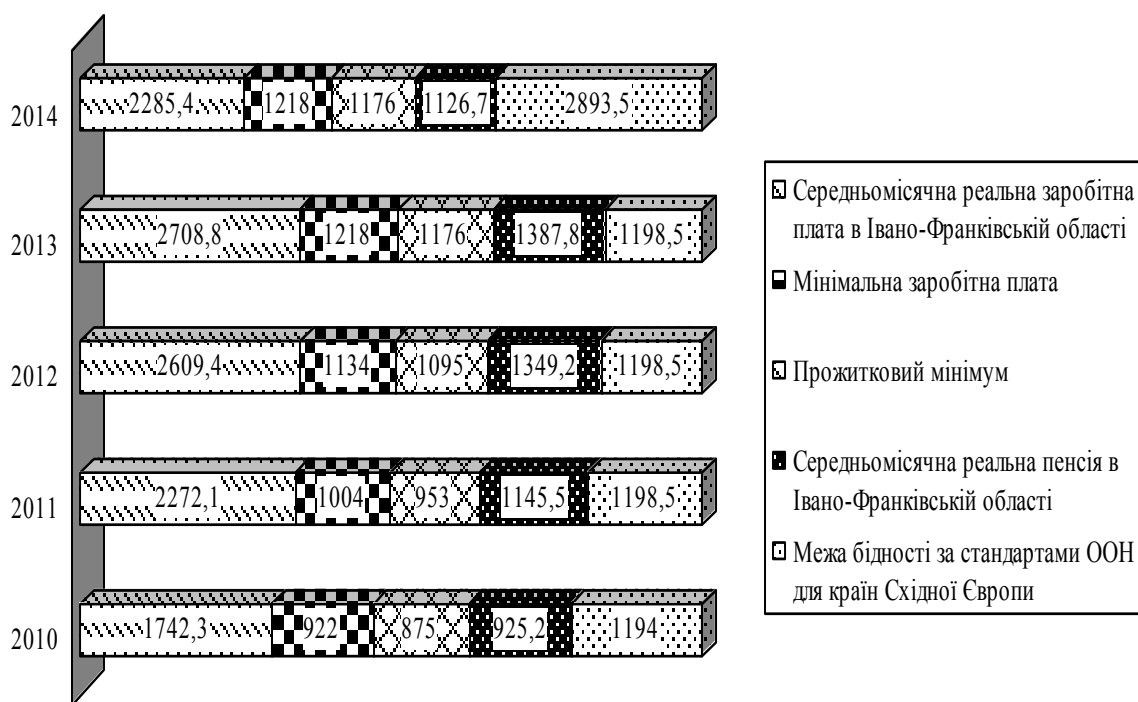
Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Україна					
Середньомісячна номінальна заробітна плата	2250	2648	3041	3282	3480
Середньомісячна номінальна пенсія	1032,6	1151,9	1472,6	1528,3	1581,5
Індекс споживчих цін, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9
<i>Середньомісячна реальна заробітна плата</i>	<i>2062,3</i>	<i>2531,5</i>	<i>3047,1</i>	<i>3265,7</i>	<i>2786,2</i>
<i>Середньомісячна реальна пенсія</i>	<i>946,5</i>	<i>1101,2</i>	<i>1475,5</i>	<i>1520,7</i>	<i>1266,2</i>
Івано-Франківська область					
Середньомісячна номінальна заробітна плата	1927	2213	2539	2679	2875
Середньомісячна номінальна пенсія	1023,26	1115,74	1312,80	1372,52	1417,38
Індекс споживчих цін, %	110,6	97,4	97,3	98,9	125,8
<i>Середньомісячна реальна заробітна плата</i>	<i>1742,3</i>	<i>2272,1</i>	<i>2609,4</i>	<i>2708,8</i>	<i>2285,4</i>
<i>Середньомісячна реальна пенсія</i>	<i>925,2</i>	<i>1145,5</i>	<i>1349,2</i>	<i>1387,8</i>	<i>1126,7</i>
Відношення даних Івано-Франківської області до даних по Україні, %:					
<i>Середньомісячної реальної заробітної плати</i>	<i>84,5</i>	<i>89,7</i>	<i>85,8</i>	<i>82,9</i>	<i>82,0</i>
<i>Середньомісячної реальної пенсії</i>	<i>97,7</i>	<i>104,0</i>	<i>91,4</i>	<i>91,3</i>	<i>89,0</i>

Джерело: розраховано на основі даних [126, 127].

Дослідження показали, що внаслідок кризових явищ в економіці країни з 2013 року реальна заробітна плата і пенсія почали зменшуватися, незважаючи на зростання номінальних показників. Це означає, що рівень інфляції перевищив темпи зростання номінальних виплат. У порівнянні з 2013 роком в звітному році середньомісячна реальна заробітна плата в регіоні зменшилася на 15,6%, середньомісячна реальна пенсія – на 18,8%. По Україні вказані показники зменшилися відповідно на 14,7% і 16,7%. При цьому в звітному середньомісячна реальна заробітна плата в Івано-

Франківській області була на 18% нижчою ніж по Україні, а середньомісячна реальна пенсія – на 11%.

Реальний стан грошового забезпечення населення досліджуваного регіону показує невідповідність реальної заробітної плати та пенсії вітчизняним та міжнародним стандартам матеріального забезпечення (рис. 2.5).

Джерело: власні дослідження.

Рис. 2.5. Відповідність середньомісячних реальних заробітної плати та пенсії в Івано-Франківській області вітчизняним і міжнародним нормативам.

Встановлено, що в Івано-Франківській області внаслідок погіршення економічної ситуації як на загальнодержавному так і регіональному рівнях, реальні заробітна плата і пенсія в звітному році зменшилася до рівня 2011 року. Дослідження показали нераціональність формування вітчизняних стандартів, оскільки в 2014 році рівень споживчих цін зріс на 24,9%, а розмір прожиткового рівня і мінімальної заробітної плати залишався на рівні 2013 року. Тому порівняння зарплат і пенсій з вказаними стандартами не показує реальної ситуації в розмірі реальних доходів на душу населення. Для більшої об'єктивності оцінки розміру вказаних грошових виплат, які для багатьох

людей є єдиним джерелом коштів, вважаємо за необхідне порівнювати їх із межею бідності за стандартами ООН для країн Східної Європи, який складає 5\$ на одну людину на добу, що складає 2893,5 грн. на кінець 2014 року. В звітному році в Україні розмір прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати складала лише 42,1% від межі бідності за стандартами ООН.

Здійснивши порівняння можна зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду розмір реальної заробітної плати в регіоні перевищував межу бідності (в 2010 році – на 45,9%, в 2011 – на 89,6%, в 2012 – в 2,2 раза, в 2013 – в 2,3 раза). В 2014 році через економічну кризу, девальвацію національної валюти розмір реальної заробітної плати був на 21% нижчий межі бідності.

Розмір реальної пенсії протягом досліджуваного періоду був на рівні національних стандартів, незначно їх переважаючи. В 2014 році реальна пенсія на 4,2% була нижчою прожиткового рівня і в 2,6 разів меншою межі бідності за стандартами ООН. При цьому реальна пенсія в звітному році була на 2,7% нижчою порогу бідності у світі, який у гривневому еквіваленті на кінець 2014 року складав 1157,4 грн. і наближається до світового порогу злиднів (723,4 грн.).

Для розширеного відтворення сільські домогосподарства повинні отримувати доходи, величина яких має забезпечувати достойний рівень життя його членам. На сьогоднішній день сільська місцевість характеризується гіршими економічними й соціальними умовами життя населення порівняно з міськими поселеннями, що зумовлює вищий рівень бідності серед сільських жителів.

Сукупні ресурси домогосподарств складаються із загальних доходів (грошові та негрошові доходи), суми використаних заощаджень, отриманих позик, повернутих домогосподарству боргів.

Структуру сукупних ресурсів сільських домогосподарств представлено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Структура грошових доходів і сукупних ресурсів
сільських домогосподарств Івано-Франківської області, %

Показники	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Оплата праці	30,5	29,5	32,6	32,5	32,4
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	9,6	9,2	12,6	6,4	10,7
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,3	3,0	3,9	3,7	3,7
Доходи від продажу особистого і домашнього майна	—	—	—	0,0	—
Доходи від продажу нерухомості	—	—	—	—	—
Доходи від власності	0,1	0,3	0,2	0,4	0,4
Пенсії	24,5	25,0	20,9	26,5	20,8
Стипендії	0,5	0,7	1,5	0,4	0,5
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	5,5	5,6	7,1	7,4	4,7
Грошова допомога від родичів та інших осіб	4,0	6,4	4,5	3,7	6,4
Аліменти	—	—	0,2	0,1	0,0
Інші грошові доходи	0,7	0,8	0,5	1,7	3,8
Грошові доходи – всього	78,7	80,5	84,0	82,8	83,4
Вартість спожитої продукції, отриманої від ОСГ та від самозаготівель	15,4	14,9	10,1	12,1	12,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,7	0,7	0,4	0,4	0,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо	0,0	0,1	0,2	0,3	0,0
Пільги безготівкові на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами	3,4	3,2	3,4	3,0	2,9
Негрошові доходи – всього	19,5	18,9	14,1	15,9	15,9
Всього загальних доходів	98,2	99,4	98,1	98,7	99,3
Використання заощаджень, позики, повернені домогосподарству борги	1,8	0,6	1,9	1,3	0,7
ВСЬОГО СУКУПНИХ РЕСУРСІВ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано на основі даних [20-24].

Загальна величина сукупних ресурсів в розрахунку на одне сільське домогосподарство протягом останніх п'яти років зросла з 3351,76 грн. (1070,8 грн. на одного члена домогосподарства) в 2010 році до 4850,31 грн. (1955,8 грн. на одну особу) в 2014 році, або на 44,7% (додаток Є). Сукупні ресурси сільських домогосподарств в 2014 році переважають міські на 5,9%, що пояснюється додатковим отриманням доходів і ресурсів на селі від ведення особистого селянського господарства.

Дослідження структури сукупних ресурсів сільських домогосподарств свідчать про те, що в грошовому вигляді сільські жителі регіону отримують 83,4% сукупних ресурсів (в містах – 94,5%), що на 4,7% більше ніж в 2010 році і є позитивним індикатором. В структурі сукупних ресурсів найбільшу частку займали: оплата праці (32,4%), пенсії (20,8%), вартість спожитої продукції власного ОСГ (12,6%).

Основними відмінностями структури сукупних ресурсів сільських та міських домогосподарств є вища частка оплати праці міського населення порівняно із сільським населенням (на 15 в.п.) та перевищення частки доходів сільського населення порівняно із міським від особистого селянського господарства.

В сучасних умовах більшість сільського населення реалізують власні економічні інтереси в особистих селянських господарствах, де одержують значну частину сукупних доходів і тим самим частково компенсують порівняно нижчу заробітну плату порівняно з містами за рахунок діяльності особистих селянських господарств. Якщо в структурі сукупних ресурсів підсумувати частку спожитої продукції власного ОСГ і частку доходів від продажу сільськогосподарської продукції отримаємо 16,3%, тоді як в містах вказаний показник складає лише 1,4%.

В сучасних умовах особисті господарства перестали виконувати функції лише підсобної діяльності і для переважної більшості селян стали основним місцем прикладання праці, оскільки для збереження хоча б того рівня життя, якого вони досягли, працюючи до цього періоду на в

сільськогосподарських підприємствах, селяни змушені значною мірою підвищувати інтенсивність своєї праці в особистих господарствах.

Позитивним фактором формування сукупних ресурсів сільських домогосподарств регіону є зростання протягом досліджуваного періоду в їх структурі частки доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості з 9,6% в 2010 році до 10,7% в 2014 році. В містах вказаний показник за останні п'ять років зменшився на 4,7% і склав в звітному році 8,8%. Жителі сільських поселень використовують ресурси, можливості і особливості регіону для ведення підприємницької діяльності як у сфері виробництва, так і в обслуговуючих галузях.

Витрати населення відображають його сукупний платоспроможний попит і дозволяють детально проаналізувати обсяги і структуру споживання. Тому за витратами можна більш об'єктивно робити оцінку рівня життя селян, ніж по доходах. Динаміку грошових витрат населення представлено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Грошові витрати населення
(у середньому за місяць в розрахунку на одну особу), грн.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. в % до 2010 р.
Україна	1070,7	1480,9	1564,1	1656,2	1758,2	164,2
- міські поселення	1182,1	1637,1	1715,1	1824,5	1913,7	161,9
- сільська місцевість	833,6	1156,2	1249,3	1304,6	1451,9	174,2
<i>у тому числі</i> Івано-Франківська область	919,1	1224,2	1328,7	1393,5	1578,6	171,7
- міські поселення	1086,4	1378,4	1528,9	1626,7	1775,4	163,4
- сільська місцевість	795,0	1112,6	1182,8	1217,7	1424,5	179,2

Джерело: розраховано на основі даних [20-24].

За досліджуваний період грошові витрати в середньому за місяць на одну особу в сільській місцевості Івано-Франківської області зросли на 79,2% і в 2014 році склали 1424,5 грн., що на 19,8% менше ніж в міських поселеннях регіону і на 19% менше середнього рівня в країні. Проте темпи зростання

показника в сільській місцевості регіону переважали і міські і в середньому в країні, внаслідок чого за останні п'ять років грошові витрати в середньому за місяць на одну особу в сільських домогосподарствах зросли на 79,2%, що на 15,8 в.п. вище міських поселень і на 15 в.п. вище загальнодержавних показників.

За даними вибіркового обстеження найбільше зростання грошових витрат сільських домогосподарств регіону відбулося на зв'язок (77,6%), охорону здоров'я (77,5%), освіту (72,4%), одяг і взуття (60,5%). Найменше зросли витрати на відпочинок і культуру (16,7%), транспорт (19,4%), житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива (20,5%). Зростання загальних грошових витрат сільських домогосподарств на 42% відбулося в основному за рахунок зростання на 44,9% споживчих грошових витрат, оскільки неспоживчі грошові витрати зросли на 24,8% (*додаток Ж, табл. Ж. 1*).

Грошові витрати сільських домогосподарств формуються з коштів, за які купуються товари та послуги, які члени домогосподарства не можуть самостійно виробити для внутрішнього споживання. Вони складаються зі споживчих та неспоживчих грошових витрат населення. В структурі грошових витрат сільських домогосподарств досліджуваного регіону за останні п'ять років спостерігається зростання 1,8% споживчих витрат (до 87% в 2014 році) і зменшення до 13% неспоживчих витрат (*додаток Ж, табл. Ж. 2*). Найбільшу частку в структурі грошових витрат займали продукти харчування – 38,1%, одяг і взуття – 11,7%, послуги – 15,8%, а найменшу – капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель (0,7%), відпочинок і культура (1,2%), алкогольні напої (1,6%), тютюнові вироби (1,8%). Протягом досліджуваного періоду до нуля знизилися витрати селян на нагромадження (купівля валюти, вклади до банків) та інвестиції (купівля акцій, сертифікатів), що є негативним показником і поряд зі зростанням частки грошових витрат на продукти харчування є свідченням зниження рівня життя сільського населення регіону.

Аналіз реальних грошових витрат сільського населення області показує їх зростання протягом 2010-2014 років на 55,3% (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Реальні грошові витрати сільського населення Івана-Франківської області (у середньому за місяць в розрахунку на одну особу), грн.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. в % до 2010 р.
Продовольчі товари	299,2	455,5	458,2	469,5	473,6	158,3
Непродовольчі товари	209,4	312,3	356,8	412,4	338,3	161,5
Послуги	117,1	146,0	225,4	168,9	179,9	153,6
<i>Споживчі грошові витрати</i>	<i>625,7</i>	<i>913,8</i>	<i>1040,4</i>	<i>1050,8</i>	<i>991,8</i>	<i>158,5</i>
<i>Неспоживчі грошові витрати</i>	<i>108,3</i>	<i>167,4</i>	<i>150,7</i>	<i>166,9</i>	<i>147,8</i>	<i>136,5</i>
- у тому числі витрати на ОСГ	43,0	74,4	68,1	72,3	70,7	164,4
Всього грошових витрат	734,0	1081,2	1191,1	1217,7	1139,6	155,3

Джерело: розраховано на основі [20-24].

Стабільно протягом досліджуваного періоду зростали реальні витрати на продовольчі товари і досягли в 2014 році 473,6 грн. на одну особу в місяць, що на 58,3% більше рівня 2010 року. В звітному році негативним показником є зниження порівняно з 2013 роком реальних грошових витрат на непродовольчі товари (на 18%), неспоживчих грошових витрат (на 11,5%).

Поряд із зростанням грошових витрат сільського населення зростають і їх сукупні витрати. Сукупні витрати складаються з грошових витрат, а також вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продовольчих товарів, отриманих з особистого підсобного господарства, в порядку самозаготівель або подарованих, суми пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, суми пільг на оплату телефону та проїзду у міжміському транспорті. Сукупні витрати характеризують структуру використання домогосподарством сукупних ресурсів і відображають реальний поточний стан матеріального добробуту домогосподарства.

Середньомісячні сукупні витрати одного сільського домогосподарства регіону у 2014 році склали 4324,01 грн., що на 37,3 % більше ніж у 2010 році.

За досліджуваний період споживчі сукупні витрати зросли на 39,3%, неспоживчі – на 15,5% (додаток 3, таблиця 3.1)

В звітному році з усіх сукупних витрат сільського домогосподарства 93,1% становили споживчі сукупні витрати, що на 1,5 в.п. більше рівня 2010 року. Найбільш вагомою статтею сукупних витрат продовжують залишатися витрати на продовольчі товари – 55,5%. Протягом досліджуваного періоду їх частка скоротилася на 0,4 в.п., а у порівнянні з 2011 роком – зросла на 4,4% (додаток 3, таблиці 3.2). Вказане свідчить про зниження рівня життя сільського населення, оскільки в розвинутих країнах частка витрат на продовольчі товари не перевищує 15-20% в структурі сукупних витрат.

Дослідження показали, що в середньому на одного члена сільського домогосподарства Івано-Франківської області за останні п'ять років реальні сукупні витрати зросли з 928,8 грн. в 2010 році до 1394,8 грн. в 2014 році (на 50,2%) (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Реальні сукупні витрати сільського населення Івано-Франківської області
(у середньому за місяць в розрахунку на одну особу), грн.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. в % до 2010 р.
<i>Споживчі сукупні витрати</i>	852,8	1249,6	1320,4	1384,8	1298,8	152,3
<i>в тому числі:</i>						
- продовольчі товари	520,0	778,3	728,4	790,5	774,2	148,9
- непродовольчі товари	215,4	324,4	363,1	420,9	343,2	159,3
- послуги	117,4	146,9	228,9	173,4	181,4	154,5
<i>Неспоживчі сукупні витрати</i>	76,0	136,1	106,4	124,3	96,0	126,3
<i>в тому числі:</i>						
- допомога родичам	45,9	56,8	63,8	73,8	62,9	137,0
- купівля акцій, нерухомості, будівництво, капремонт, вклади до банків	19,7	33,9	13,4	12,1	7,7	39,1
Всього сукупних витрат	928,8	1385,7	1426,8	1509,1	1394,8	150,2

Джерело: розраховано на основі [20-24].

Однак, через вищі темпи зростання споживчих цін порівняно з сукупними витратами за останній рік, реальні сукупні витрати однієї особи

порівняно з 2013 роком зменшилися на 6,2%. При цьому якщо витрати на продовольчі товари зменшилися на 2%, то реальні витрати на непродовольчі товари – на 18,5%. В середньому на день одна особа в селі на продовольчі товари витрачала в звітному році 25,8 грн., на непродовольчі – 11,4 грн., тоді як в 2013 році – відповідно 26,3 грн. і 14,0 грн.

Негативним показником є зменшення інвестиційної та накопичувальної складової реальних сукупних витрат. В 2014 році кожен селянин за місяць витрачав на купівлю акцій, нерухомості, будівництво, капремонт, вклади до банків в середньому 7,7 грн., що на 60,9% менше 2010 року.

Вказані факти свідчать про зниження рівня життя сільського населення, особливо протягом 2013-2014 років. Селяни спрямовують свої витрати на забезпечення своїх родин продуктами харчування, менше при цьому звертаючи увагу на непродовольчі товари. При цьому на нагромадження коштів практично не залишається.

Слід зазначити, що сільські домогосподарства спрямовують на харчування більшу частину сукупних витрат, ніж міські (відповідно 52,5% проти 45,4%), незважаючи на той факт, що значну частку продуктів харчування вони одержують з особистого селянського господарства і виробляють самі (випікають хліб, виробляють та консервують овочі, фрукти, м'ясо, молоко тощо).

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі¹, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням (індикатор достатності споживання) дорівнює одиниці.

Протягом досліджуваного періоду простежується збільшення споживання більшості основних видів продуктів харчування, за винятком молока і молочних продуктів (-1,4%), риби і рибопродуктів (-17,3%), олії

¹ МОЗ України замість раніше прийнятого визначення "Рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів харчування на душу населення на 2005-2015 роки" пропонує застосовувати визначення "Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на душу населення України на 2005-2015 роки" без зміни кількісних показників таких наборів. Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки" використовується термін "раціональні норми".

(-9,2%), картоплі (-3,2 %). При цьому споживання переважної більшості продуктів є значно меншим раціональної норми споживання, що засвідчує індикатор достатності споживання (табл.2.12).

Таблиця 2.12

Споживання основних продуктів харчування

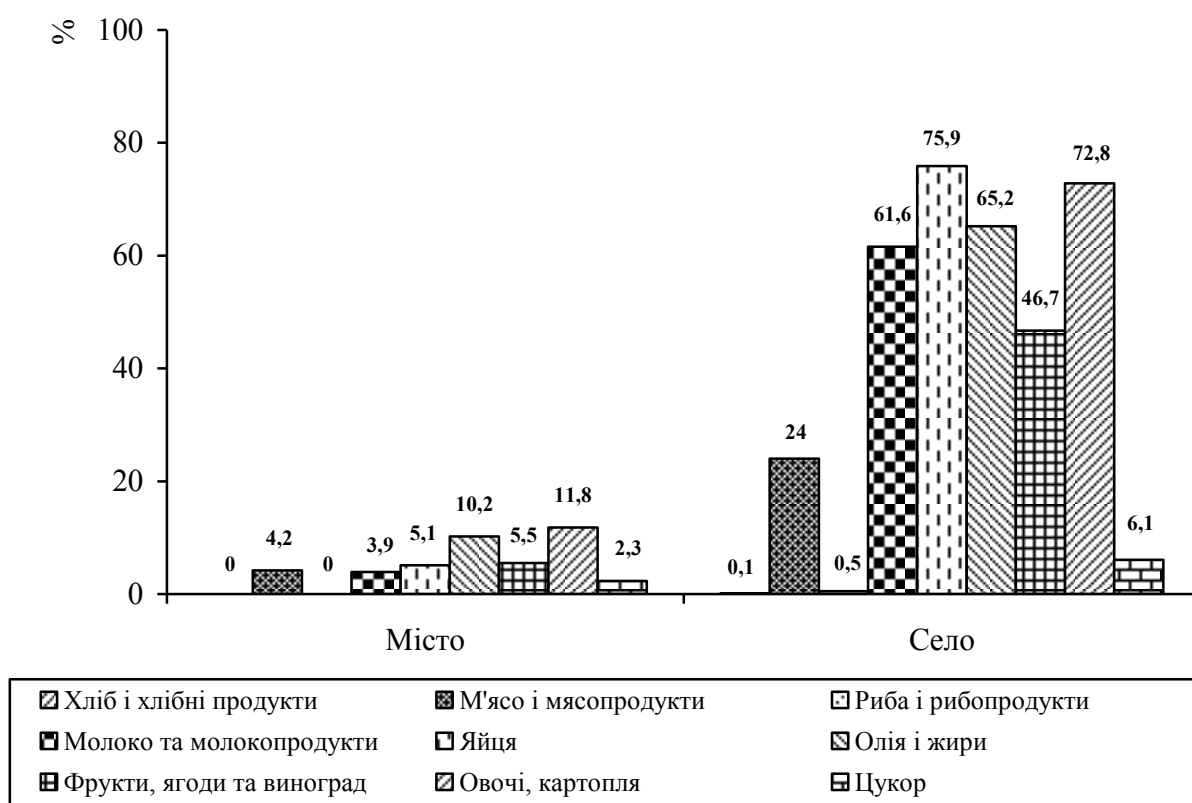
(на одну особу за рік; кг)

Продукти харчування	Раціональна норма за розрахунками МОЗ України	Роки					2014 р.	
		2010	2011	2012	2013	2014	в % до 2010 р.	Індикатор достатності споживання
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	40,5	40,2	41,1	42,6	43,6	107,6	0,55
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380,0	264,7	260,1	259,9	269,8	260,9	98,6	0,69
Яйця, шт.	290	252	265	258	268	283	112,3	0,98
Риба і рибопродукти	20,0	8,7	8,3	8,3	8,5	7,2	82,7	0,36
Цукор	38,0	35,2	39,0	37,5	36,3	36,3	103,1	0,95
Олія	13,0	14,2	12,5	12,1	12,2	12,9	90,8	0,99
Картопля	124,0	183,1	184,0	187,7	178,3	177,3	96,8	1,43
Овочі та баштанні продовольчі культури	161,0	100,2	117,5	123,4	124,6	131,8	131,5	0,82
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90,0	35,4	38,3	38,6	42,3	43,0	121,5	0,48
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; борошно, крупи, бобові)	101,0	116,1	116,3	118,7	117,5	117,6	101,3	1,16

Джерело: розраховано за даними [113].

Дослідження показали, що в звітному році індикатор достатності харчування по більшості продуктів був менший одиниці, що свідчить про невиконання раціональної норми. Найнижчим вказаний показник був по м'ясу і м'ясопродуктах – 0,55, молоку і молочних продуктах – 0,69, овочах і баштанних культурах – 0,82. Споживання плодів, ягід та винограду було більш ніж вдвічі нижчим раціональної норми (0,48), а споживання риби і рибопродуктів складало трохи більше її третини.

В сільській місцевості досліджуваного регіону недостатнє споживання основних видів харчових продуктів компенсується понаднормовим споживанням картоплі, хліба і хлібопродуктів. Фактичне споживання за продовольчими групами “хлібні продукти”, “картопля”, перевищує раціональну норму відповідно на 16% і 43%, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

Джерело: розраховано на основі [24].

Рис. 2.6. Частка спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих підсобних господарствах Івано-франківської області в 2014 році.

Важливість особистого господарства для балансу сукупних доходів та витрат сільського населення регіону важко переоцінити. В 2014 році за рахунок власного виробництва сільським населенням було спожито 24% м'яса та м'ясопродуктів, 61,6 % молока та молочних продуктів, 75,9% яєць, 65,2% олії і жирів, 46,7% фруктів та ягід, 72,8% овочів та картоплі.

Внаслідок розбалансованості харчування збільшується калорійність спожитої їжі і зменшується кількість поживних речовин (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Енергетична цінність і вміст поживних речовин
у спожитих продуктах харчування в сільських домогосподарствах
Івано-Франківської області в 2014 році

(у середньому за добу у розрахунку на одну особу)

Показники	Добова норма споживання	У міських поселеннях	В сільській місцевості	
			фактично	рівень виконання норми, %
Енергетична цінність, ккал	2750	2921	3520	140,8
Білки, г	87,1	82	94	107,9
Жири, г	98,4	125	138	140,2
Вуглеводи, г	388,1	371	470	121,1

Джерело: розраховано за даними [24].

Так, в 2014 р. при добовій потребі споживання білків 87,1 г сільське населення споживало 94 г (на 7,9% більше норми), при добовій потребі споживання жирів 98,4 г – фактичне споживання становило 138 г (на 40,2% більше норми), при добовій потребі споживання вуглеводів 388,1 г – фактично було спожито 470 г (на 21,1% більше норми).

Як результат, середньодобова поживність раціону селянина досліджуваного регіону становила 3520 ккал, що на 20,5% перевищує поживність раціону в містах і на 28,0% норму (2750 ккал). Таке незбалансоване харчування веде до зростання захворюваності сільських жителів.

В Івано-Франківській області має місце істотне розшарування населення стосовно розміру отриманих доходів та, як результат, далеким від норми є споживання основних продуктів харчування, що призводить до широко розповсюдження моделі харчування важкого вуглеводистого типу, що призводить до ожиріння. В свою чергу, надмірна вага та ожиріння підвищують ризик виникнення не інсулінозалежного діабету, артеріальної гіпертензії, артриту, серцево-судинних і деяких онкологічних захворювань.

2.2. Аналіз соціальних індикаторів рівня життя сільського населення

Рівень життя населення формується не тільки з позицій матеріальної забезпеченості, а й в залежності від наявності соціальної інфраструктури. Важлива роль у відродженні українського села, зростанні рівня та якості життя його мешканців відводиться розвитку житлового будівництва, створенню раціональної системи культурно-побутового обслуговування, тобто розвитку всього комплексу соціальної інфраструктури. Формування і нарощування матеріально-технічного потенціалу сільської соціальної інфраструктури сприяє досягненню стратегічної мети – поступового подолання істотних відмінностей між містом і селом, поліпшення умов життя і створення на селі комфортного життєвого середовища.

Для відродження сільських територій і підвищення ефективності функціонування сільської економіки потрібне задоволення не тільки матеріальних потреб селян, але й їх потреб у культурно-освітньому, побутовому, оздоровчому обслуговуванні. При цьому здійснюється безпосередній вплив на чисельність, рівень культурно-освітнього та побутового обслуговування, стан охорони здоров'я сільського населення. У кінцевому підсумку дані показники здійснюють вплив на продуктивність праці, рівень та якість життя сільського населення.

Забезпечення нормальних умов функціонування соціальної інфраструктури села є необхідною умовою формування та поглиблення ринкових перетворень і процесу відродження українського села. Саме соціально-демографічний занепад сіл став основною причиною згортання сфери прикладання праці, що привело до погіршення матеріального добробуту, умов праці і відпочинку сільського населення та негативно вплинуло на формування повноцінного життєвого середовища у сільській місцевості усіх без виключення регіонів.

Системна криза, зовнішня агресія відчутно вплинули на зниження реальних доходів сільських жителів, в наслідок чого платоспроможний попит

останніх на послуги критично знизився. Дана ситуація не дає можливості сільському населенню поліпшувати умови свого життя, а соціальній інфраструктурі – ефективно розвиватися. Внаслідок цього спостерігається низький рівень забезпечення сільського населення послугами.

Через низький рівень урбанізації, тенденції розвитку соціальної інфраструктури у сільській місцевості Івано-Франківської області відрізняються від інших регіонів, де відбувається значне скорочення мережі сільських соціальних об'єктів та зниження пропозиції соціальних послуг. В досліджуваному регіоні через переважну частку сільського населення та значні потоки туристів практично круглий рік у соціальній інфраструктурі села за останні п'ять років значних змін не відбулося (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Наявність об'єктів соціальної інфраструктури
в сільській місцевості Івано-Франківської області

(на кінець року)

Об'єкти	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Кількість житлових будинків, тис. од.	272,6	273,2	273,1	274,21	275,61	101,1
Дошкільні навчальні заклади, од.	213	230	254	264	272	127,7
Денні загальноосвітні навчальні заклади, од.	594	594	591	583	582	98,0
Клубні заклади, од.	660	659	659	658	659	99,8
Бібліотеки, од.	645	648	648	648	645	100,0
Демонстратори фільмів, од.	245	232	135	115	97	39,4
Лікарняні заклади, од.	4	3	3	3	3	75,0
Амбулаторно-поліклінічні заклади, од.	127	129	133	135	149	117,3
Фельдшерсько-акушерські пункти, од.	546	544	539	536	531	97,2
Аптеки та аптечні пункти, од.	33	29	23	21	18	54,5
Стадіони, од.	34	34	34	34	34	100,0
Спортивні зали, од.	292	295	297	297	297	101,7
Магазини, од.	425	436	405	363	341	80,2
Заклади ресторанного господарства, од.	217	206	201	195	195	89,9
Телефонні станції, од.	368	373	368	369	363	98,6

Джерело: розраховано на основі [113, 126, 127].

Дослідження показали, що за досліджуваний період у сільській місцевості найбільше зменшилася кількість демонстраторів фільмів (на 60,6%). Це відбулося внаслідок розвитку технологій, коли фільми можна переглядати вдома через супутникову антену або в он-лайн режимі через мережу інтернет. Рівень забезпеченості закладами на 100 сіл в звітному році склав 12,7. Найвищим він був у Богородчанському районі (56,4), найнижчим – у Городенківському (2,1). В сільській місцевості Косівського, Надвірнянського, Рогатинського, Тисменицького, Тлумацького районів демонстратори фільмів взагалі були відсутні (додаток Л).

На другій позиції – аптеки та аптечні пункти, кількість яких за період з 2010 по 2014 роки зменшилася на 45,5%. Дане зменшення викликане зниженням обсягів продажу лікарських засобів через значне здорожчання і, як наслідок, збитковістю закладів у сільській місцевості.

Через оптимізацію мережі закладів охорони здоров'я в сільській й місцевості досліджуваного регіону за останні п'ять років чисельність лікарняних закладів зменшилася з 4 до 3 одиниць, ФАПів – на 15 одиниць. Натомість чисельність сільських амбулаторно-поліклінічних закладів через стимулювання розвитку сімейної медицини зросла на 17,3%.

У звітному році серед закладів охорони здоров'я в сільській місцевості спостерігається найнижчий рівень забезпеченості лікарняними закладами – 0,4 заклади на 100 сіл. При цьому вони були лише у Верховинському (4,8) та Косівському (2,4) районах. Рівень забезпеченості амбулаторно-поліклінічними закладами у звітному році склав 19,5 на 100 сіл. При цьому найвищим він був у Коломийському районі (27,5), найнижчим – у Верховинському (4,8). Найвищим серед закладів охорони здоров'я в 2014 році був рівень забезпеченості на 100 сіл фельдшерсько-акушерськими пунктами (69,4). При цьому найбільшим він був у Косівському (92,9), найменшим – у Рогатинському (54) (додаток Л).

Дослідження показали значне зростання в сільській місцевості за досліджуваний період кількості дитячих дошкільних закладів (на 27,7%), що

викликане зростанням попиту на послуги закладів дошкільної освіти через зростання народжуваності. Рівень забезпеченості дошкільними закладами на 100 сіл в 2014 році склав 35,6. Найвищим він був у Гроденківському районі (77,1), найменшим – у Рогатинському (12,6) (додаток Л).

Зростання кількості вказаних об'єктів соціальної інфраструктури відбулося як за рахунок будівництва нових, так і за рахунок введення в експлуатацію раніше закритих.

Внаслідок процесів оптимізації в сфері освіти мережа загальноосвітніх навчальних закладів в сільській місцевості досліджуваного регіону за останні п'ять років втратила 12 закладів. При цьому чисельність шкіл I ступеня зменшилася на 13 закладів. Кількість шкіл I-II ступеня зросла на 1 заклад, I-III ступеня – на 1 заклад.

Рівень забезпеченості сільських територій досліджуваного регіону загальноосвітніми навчальними закладами в 2014 році склав 76,1 шкіл на 100 сіл. Найвищим він був у Косівському районі (121,4), а найменшим – у Тлумацькому районі (56,1) (додаток Л). Незручності для населення через об'єднання сільських шкіл компенсуються функціонуванням програми „шкільний автобус”.

За досліджуваний період в Івано-Франківській області втрат зазнала сільська мережа закладів торгівлі і громадського харчування. Кількість сільських магазинів при цьому зменшилася на 84 заклади (19,8%), підприємств ресторанного господарства – на 22 заклади (10,1%).

Серед об'єктів соціальної інфраструктури в звітному році найвищий рівень забезпеченості на 100 сіл клубами (86,1) та бібліотеками (84,3) (додаток Л).

На межі виживання опинилися підприємства побутового обслуговування населення, які практично зникли в сільській місцевості. Причина такого стану полягає в тому, що з'явилася велика кількість приватних осіб, які надають якісні послуги: наприклад, з ремонту та пошиття одягу і взуття, ремонту телевізорів та іншої побутової техніки тощо.

Однією з основних умов відродження сільських територій та підвищення рівня і якості життя селян в сучасних умовах є забезпеченість сільського населення житлом та благоустрій сільського житлового фонду, що в комплексі складає житлові умови сільського населення.

Сільський житловий фонд досліджуваного регіону представлений житловими будинками приватної форми власності із загальною площею 20680 тис. м² (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Житловий фонд Івано-Франківської області

(тис. м² загальної площі)

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Весь житловий фонд	32656	33420	34065	34417	34941	107,0
В середньому на одного жителя, м ²	23,6	24,1	24,6	24,8	25,3	107,2
Міський житловий фонд	13339	13821	14261	14360	14261	106,9
- в середньому на одного міського жителя, м ²	22,3	23,1	23,8	23,9	23,9	107,2
Сільський житловий фонд	19317	19599	19804	20057	20680	107,0
- в середньому на одного сільського жителя, м ²	24,5	24,9	25,1	25,5	26,4	107,7

Джерело: розраховано на основі [126, 127].

Житловий фонд Івано-Франківської області в 2014 році склав 34941 тис. м², що на 7% більше показника 2010 року. Частка сільського житлового фонду складає 59,2%. За останні п'ять років загальна площа сільського житлового фонду зросла на 1363 тис. м² (7%). Із загальної кількості сільських будинків 6,3% незаселені або в них постійно не проживають.

Як показують дослідження, в звітному році на одного сільського жителя регіону припадало 26,4 м² загальної площі житлового фонду, що на 7,7% більше 2010 року, на 10,5% більше ніж в міських поселеннях, на 4,3% більше ніж в середньому по Івано-Франківській області.

Найкраще житлом забезпечені жителі Рогатинського району, на кожного з яких припадає 30,3 м² загальної площі, найгірше – жителі

Надвірнянського району – 23,1 м² загальної площі на одну особу (додаток М, таблиця М.2).

Виходячи з того, що санітарна норма забезпеченості загальною площею житлового фонду в Україні складає 21 м² на одну особу можна зробити висновок, що сільське населення досліджуваного регіону в достатній мірі забезпечене житлом.

Дослідження показали, що на 1 січня 2015 року 863 будинки сільського житлового фонду Івано-Франківщини загальною площею 33821 м² були ветхими. В них зареєстровано 440 осіб. Крім того 378 будинків загальною площею 17304 м² знаходилися в аварійному стані. В них зареєстровано 278 осіб. Це будинки, які потребують капітального ремонту і умовно придатні для проживання.

В 2014 році сільський житловий фонд досліджуваного регіону зазнав втрат. Вибуття загальної площі житлових приміщень склала 9510 м² у тому числі: 2196 м² у зв'язку з ветхістю і аварійністю, 171 м² у зв'язку з переобладнанням житлових приміщень у нежитлові; 676 м² знесено внаслідок реконструкції та у зв'язку з відведенням забудованих земель під нове будівництво.

Виходячи із особливостей проживання у містах та сільській місцевості, слід зазначити, що важливу роль, в першу чергу, відіграє не кількість квадратних метрів площі, а якість проживання, тобто благоустрій житла. Міста за своєю природою є більш компактними і наявна інфраструктура благоустрою охоплює більшу частину населення міст, натомість села, як правило, географічно розташовані віддалено від міської інфраструктури та одне від одного, що висуває особливі вимоги для побудови інфраструктурних об'єктів благоустрою, що забезпечують водопостачання, тепlopостачання, газопостачання.

Основні показники благоустрою сільських територій досліджуваного регіону представлено на таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Благоустрій населених пунктів Івано-Франківської області

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Кількість населених пунктів, які мають водопровід – всього, од.	45	46	46	48	45	100,0
- міст	15	15	15	15	15	100,0
- сільських населених пунктів	30	31	31	33	30	100,0
Кількість населених пунктів, які мають каналізацію – всього, од.	32	33	32	34	34	106,2
- міст	15	15	15	15	15	100,0
- сільських населених пунктів	17	18	17	19	19	111,8
Кількість населених пунктів, газифіковані природним та скрапленим газом – всього, од.	777	777	777	777	777	100,0
- міст	15	15	15	15	15	100,0
- сільських населених пунктів	762	762	762	762	762	100,0
У тому числі газифіковані природним газом, од.	627	632	641	642	645	102,9
- міст	15	15	15	15	15	100,0
- сільських населених пунктів	612	617	626	627	630	102,9

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Дослідження показали, що всі 15 міських поселень досліджуваного регіону забезпечені всіма видами благоустрою житлового фонду. Натомість за останні п'ять років благоустрій сільського житлового фонду регіону хоч і покращився, але все ж залишається ще низьким. Так 96,2% сільських населених пунктів області не мають водопроводу, 97,6% сіл не забезпечені каналізацією, 4,4% сіл не забезпечені газом.

Водночас, гострою залишається проблема благоустрою сільського житлового фонду (табл. 2.17).

У 2014 році питома вага загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням, склала 22,5%, каналізацією та водопроводом – 27,7% та 28,3% відповідно, опаленням – 61,6%, газом – 83,6%.

Вказані показники обладнання сільського житлового фонду досліджуваного регіону хоч і зросли за останні п'ять років, але залишаються нижчими середніх показників по Україні. Так забезпеченість водопроводом

нижча на 5,1 в.п., каналізацією – на 2,2 в.п., опаленням – на 31,7 в.п., газом – на 9,7 в.п.

Таблиця 2.17

Обладнання житлового фонду сільських населених пунктів
Івано-Франківської області

Показники	Роки					Відхилення 2014 р. від 2010 р., (+,-)
	2010	2011	2012	2013	2014	
<i>Питома вага загальної площі, обладнаної, %:</i>						
- водопроводом	17,9	20,2	21,2	22,9	28,3	+ 10,4
- каналізацією	16,6	19,0	20,0	21,8	27,7	+ 11,1
- опаленням	22,3	24,5	25,6	27,6	61,6	+ 39,3
- газом	81,9	82,1	82,2	82,3	83,6	+ 1,7
- гарячим водопостачанням	11,8	13,6	14,6	16,2	22,5	+ 10,7

Джерело: розраховано за даними [126, 127].

Найкраще обладнаний сільський житловий фонд Тисменицького району: водопроводом, каналізацією, гарячим водопостачанням (45,4%), опаленням – 94,8%, газом – 96,3%. Найгірше водопроводом, каналізацією обладнаний сільський житловий фонд Косівського району (9,2%), опаленням і газом – села Верховинського району (відповідно 5,8% та 24,7%) (додаток М, таблиця М.3).

Низький показник забезпечення водопроводом компенсується тим, що більшість населення в сільській місцевості, на відміну від населення міст, користується джерельною водою з криниць. Позитивом є незалежність від централізованого водопостачання, проте сільські жителі не мають можливості контролювати якість води.

Наявність забезпечення природним газом у більшості сільських житлових будинків дає можливість використовувати його при приготуванні їжі, підігріві води та при опаленні житлових і нежитлових приміщень. Тому наявність газу частково компенсує незабезпеченість житла в сільських територіях централізованим опаленням та гарячим водопостачанням.

Встановлено, що, незважаючи на достатній рівень забезпеченості сільського населення житловою площею, протягом досліджуваного періоду в

Івано-Франківській області нарощувалися обсяги будівництва і прийняття в експлуатацію житла. В звітному році на селі збудовано 2549 квартир загальною площею 386262 м², що на 24,3% більше базисного року (додаток 3).

Частка прийнятого в експлуатацію сільського житла в 2014 році склала 42,5% проти 57,5% у містах (рис. 2.7).

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Рис. 2.7. Прийняття в експлуатацію житла в сільській місцевості та міських поселеннях (відсотків до загальної площі)

За останні п'ятнадцять років найбільшою частка прийнятого в експлуатацію сільського житла була в 2013 році (53,8%), а найменшою – в 2003 році – 27%. Найбільше будинків прийнято в експлуатацію в Тисменицькому районі (327 од.), найменше – в Рогатинському районі (5 од.).

Нарощення загальної площі житлового фонду в сільській місцевості досліджуваного регіону пов'язана як з оновленням житла, так і з розвитком зеленого туризму, учасники якого потребують житла практично круглорічно.

Відродження сільської економіки та соціальне відродження села вимагає виховання у людині господаря, власника землі, повноцінного члена суспільства. Одним з основних елементів у виховному процесі виступають

дитячі дошкільні заклади. Протягом досліджуваного періоду кількість сільських дитячих дошкільних закладів Івано-Франківської області зросла на 27% і склала 272 заклади (табл. 2.18). В містах вказаний показник склав лише відповідно 0,8% (1 заклад).

Таблиця 2.18

**Динаміка наявності постійних дошкільних закладів освіти
в Івано-Франківській області**

(на кінець року)

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Кількість закладів, од.	334	352	376	386	394	118,0
- у міських поселеннях	121	122	122	122	122	100,8
- у сільській місцевості	213	230	254	264	272	127,7
у них місць, тис.	22,7	23,4	24,4	24,7	25,1	110,6
- у міських поселеннях	15,5	15,6	15,7	15,8	15,7	101,3
- у сільській місцевості	7,2	7,8	8,7	8,9	9,4	130,5
Кількість дітей у закладах, тис. осіб	27,6	29,2	31,4	32,4	33,1	119,9
- у міських поселеннях	19,6	20,4	21,6	22,0	22,3	113,8
- у сільській місцевості	8,0	8,8	9,8	10,4	10,8	135,0
Охоплення дітей закладами, відсотків до кількості дітей відповідного віку	34	36	37	39	39	X
- у міських поселеннях	58	59	64	66	67	X
- у сільській місцевості	17	19	20	21	21	X
Кількість дітей у закладах у розрахунку на 100 місць, осіб	121	124	129	131	132	109,1
- у міських поселеннях	127	131	137	139	141	111,0
- у сільській місцевості	110	112	114	116	115	104,5

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Рівень забезпеченості дошкільними закладами сільської місцевості Івано-Франківської області в 2014 році склав 35,6 одиниць на 100 сіл. При цьому найвищим вказаний показник був у Городенківському районі (77,1), а найменшим – у Рогатинському (12,6) (додаток Л, таблиця Л.1).

Кількість місць в закладах за останні п'ять років зросла на 30,5% і склала в 2014 році 9,4 тис. місць. Проте через зростання народжуваності місткості сільських дошкільних закладів не вистачає, через що кількість дітей у закладах склала 10,8 тис. осіб, тобто вони переповнені 14,9%. При цьому

20,1% дошкільних закладів потребують капітального ремонту. Дослідження показали, що в 500 (65,3%) селах регіону були відсутні дитячі дошкільні заклади, але були діти до 6 років: 20 і менше осіб – 170 сіл; 21-49 осіб – 125 сіл; 50 і більше осіб – 205 сіл.

Охоплення дітей відповідного віку дошкільними закладами в сільській місцевості регіону складає 21% проти 67% у містах (по сільській місцевості України – 41%). При цьому у звітному році кількість дітей в сільських дошкільних закладах освіти регіону на 100 місць перевищила вказаний показник по Україні (94 особи) склала 115 осіб, що на 76,9% вище нормативу (65 дітей на 100 місць).

Отже, в сільській місцевості досліджуваного регіону є нагальна потреба розширенні мережі дитячих дошкільних закладів, відкритті дитячих садків сімейного типу та збільшенні кількості місць для відповідності з нормативом. При цьому в 246 селах є вільні приміщення для цього.

Наступним етапом виховання підростаючого покоління є навчання дітей в загальноосвітніх навчальних закладах. У шкільні роки людина отримує базові знання, проходить формування характеру особистості та професійної орієнтації. Тому від рівня забезпеченості освітніми закладами та якості освіти прямо залежить майбутнє як кожної окремо взятої людини, так і сільських територій в цілому.

Мережа загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості Івано-Франківської області в 2014 році налічувала 582 заклади, що на 12 закладів (2,0%) менше ніж у 2010 році (табл. 2.19).

Рівень забезпечення сільської місцевості досліджуваного регіону в 2014 році склав 76,1 закладів на 100 населених пунктів. Найвищим вказаний показник був в Косівському районі (121,4 закладів), а найнижчим – в Тлумацькому районі (56,1 закладів) (*додаток Л, таблиця Л.1*).

Дослідження показали, що за останні п'ять років внаслідок демографічної кризи загальна чисельність учнів сільських шкіл зменшилася на 5,6 тис. осіб (6,8%) і склала 77,2 тис. осіб. В звітному році 559 дітей

шкільного віку у сільській місцевості регіону не здобували повну загальну середню освіту у зв'язку зі станом здоров'я (182 особи), навчалися професії без здобуття середньої освіти (13 осіб), навчалися у спеціальних закладах з корекцією розумового розвитку (244 особи). Відповідно протягом досліджуваного періоду зменшувалася чисельність сільських шкіл.

Таблиця 2.19

Розвиток мережі загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості
Івано-Франківської області за роками

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014р. в % до 2010р.
Загальна кількість шкіл, од.	594	594	591	583	582	98,0
в тому числі:						
- початкові	100	99	97	88	87	87,0
- неповні середні	269	269	268	267	268	99,6
- середні	223	224	223	225	224	100,4
- II-III ступеня	1	—	1	1	1	100,0
- школи-інтернати	1	2	2	2	2	в 2 рази
Загальна чисельність учнів, тис. осіб	82,8	80,2	78,5	77,9	77,2	93,2
Загальна чисельність вчителів, тис. осіб	13,8	13,9	14,2	14,4	14,3	103,6
Приходиться учнів на одну школу, осіб	139	135	133	134	133	95,7
Припадає учителів на 100 учнів, чол.	16,7	17,3	18,1	18,5	18,5	110,8

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Дослідження показали, що 198 (25,8%) сіл області не мають шкіл, але мають дітей віком 7-17 років: 20 і менше осіб – 106 сіл; 21-49 осіб – 51 село; 50 і більше осіб – 41 сільський населений пункт. В звітному році капітального ремонту потребували 25,2% сільських шкіл, а 0,7% знаходилися в аварійному стані.

Встановлено, що в 2014 році 9398 учнів (12,2%) сільських загальноосвітніх шкіл регіону проживали на відстані більше 3 км. від школи і потребували підвезення. Організовано підвезення 9095 учням, з них 6874 учням за програмою “Шкільний автобус”.

В звітному році на одну сільську загальноосвітню школу припадало 133 учні, що на 4,3% менше 2010 року. Щоб утримати заповнюваність сільських шкіл, за чотири роки вивели з експлуатації 12 шкіл. Через зменшення кількості сільських школярів та невідповідне цьому зростання чисельності вчителів, рівень забезпеченості вчителями зріс за досліджуваний період на 10,8% і склав в 2014 році 18,5 вчителів на 100 учнів.

У сільській місцевості досліджуваного регіону припадає 5 дітей на одного вчителя, в місті – 9, в середньому по Україні – 8. У Європі цей норматив складає 13-15 учнів на одного вчителя. Це свідчить про наявності в сільській місцевості малокомплектних шкіл. Вчителі мають низький рівень матеріального забезпечення, працюючи на неповну ставку.

Все це в комплексі впливає на рівень та якість освіти у сільській місцевості, який залишається набагато нижчим ніж у міських поселеннях. В сучасних умовах одним з основних факторів, який впливає на якість освіти є матеріальне забезпечення сільських вчителів. Необхідно привести кількість вчителів до нормативного значення, відновити та розширити пільги та підвищити їх матеріальне забезпечення. Для вчителів, які вивільняються важливо врахувати можливість перекваліфікації або допомогу в пошуку місця роботи, що послабить виїзд вчителів, вихідців з села, у міста.

Одним із найважливіших напрямків соціального забезпечення на селі є забезпечення охорони здоров'я населення, адже на відміну від міст, де вища, ніж в селах щільність населення та, відповідно, соціальної інфраструктури, в селах на порядок нижчою є доступність послуг закладів системи охорони здоров'я. Фактори, що впливають на таке становище сільської медицини це: менша щільність населення; значні відстані від закладу охорони здоров'я до населення на території, яку він обслуговує; гірші за якістю дороги із твердим покриттям або їх відсутність; суттєва різниця у матеріально-технічному забезпеченні закладів охорони здоров'я порівняно із міськими закладами.

За досліджуваний період в сільській місцевості регіону на 22 заклади (17,3%) збільшилася кількість амбулаторно-поліклінічних закладів, що

пов'язане з реформуванням сфери охорони здоров'я і акцентування уваги на сімейній медицині (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Мережа закладів охорони здоров'я сільських
адміністративних районів івано-Франківської області

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Лікарняні заклади, од.	4	3	3	3	3	75,0
у них ліжок, тис.	0,1	–	–	–	–	–
Амбулаторно-поліклінічні заклади, од.	127	129	133	135	149	117,3
Фельдшерсько-акушерські пункти, од.	546	544	539	536	531	97,2
Аптеки та аптечні пункти, од.	33	29	23	21	18	54,5

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Збільшення кількості амбулаторно-поліклінічних закладів відбулося в основному за рахунок введення в експлуатацію раніше закритих об'єктів, а не будівництва нових. Шляхом реорганізації ФАП в 2014 р. утворено 8 нових сільських амбулаторій: в Долинському (с. Кальна), Косівському (с. Рибне), Снятинському (с. Русів), Коломийському (с. Воскресінці) районах та в селах території Івано-Франківської міської ради (с. Вовчинець, с. Крихівці, с. Хриплин, с. Угорники). Крім цього, шляхом реорганізації районних і міських поліклінік в структурі 4-х функціонуючих Центрів ПМСД створено 10 амбулаторій: 4 для обслуговування сільських мешканців і 6 – для обслуговування міських.

Дослідження показали, що за останні п'ять років сільська мережа закладів охорони здоров'я регіону дещо зменшилася, в основному за рахунок виведення з експлуатації однієї дільничної лікарні, п'ятнадцяти фельдшерсько-акушерських пунктів і п'ятнадцяти аптек та аптечних пунктів.

Такі зміни у інфраструктурі системи охорони здоров'я у сільській місцевості відбулися в рамках її реорганізації в напрямку профілактичного нагляду та диспансеризації.

З усіх районів досліджуваного регіону дільничні лікарні мали лише два – Верховинський (2 заклади ємністю 20 ліжок) та Косівський (один заклад

емністю 10 ліжок). Найбільше амбулаторно-поліклінічних закладів у звітному році було в сільській місцевості Коломийського району (22 заклади на 324 тис. відвідувань), найменше – у Верховинському (2 заклади на 19,4 тис. відвідувань). Найбільше фельдшерсько-акушерських пунктів в 2014 році функціонувало у Галицькому районі (54 заклади на 67,8 тис. відвідувань), найменше – у Богородчанському районі (26 закладів на 61,8 тис. відвідувань) (додаток Н, таблиця Н.1). В звітному році 70 (9,1%) сіл регіону з населенням 18,8 тис. осіб не мали лікувальних закладів та пересувного обслуговування.

Водночас окремі приміщення сільських закладів охорони здоров'я перебувають в незадовільному технічному стані, де потрібні капітальні ремонти чи нові приміщення. Таких закладів нараховується понад 60, в т.ч. необхідні капітальні ремонти або потребують нових приміщень 17 амбулаторій та 53 фельдшерсько-акушерських пунктів. Крім того, 3 ФАПи Надвірнянського району (с. Молодьків, с. Цуцилів, с. Черник) і 2 амбулаторії (Коршівська і Татарівська) потребують взагалі нових приміщень.

В сільській місцевості в звітному році кількість ліжок на 10000 населення склала 53,3, що на 35% менше обласного рівня і на 33,4% менше нормативного рівня. При цьому рівень захворюваності в регіоні склав 87128 випадків на 100 тис. населення, що на 38,8% вище загальнодержавного рівня.

За сімейним принципом обслуговується 49,9% населення області. Укомплектування закладів сімейної медицини лікарськими кадрами продовжує залишатися проблемою, зокрема в Городенківському, Галицькому, Косівському, Рогатинському, Снятинському районах. Тому перепідготовка сімейних лікарів з інших спеціальностей відіграє немалу роль у вирішенні кадрової проблеми. В продовж 2014 року курси спеціалізації по ЗПСМ пройшли 69 лікарів, з числа терапевтів – 50, з числа педіатрів -19.

У сільській місцевості Івано-Франківської області спостерігається низький рівень забезпеченості населення лікарями усіх спеціальностей. В

середньому по області даний показник склав 60 осіб на 10 тис. чол. (в середньому по Україні 43,5 осіб), тоді як у сільській місцевості він був майже вдвічі нижчим і склав 31 особу (*додаток Н, таблиця Н.2*). Це означає, що міські поселення краще забезпечені лікарями ніж сільські. Наведені факти здійснюють негативний вплив на стан здоров'я та його відновлення, а також на відтворення сільського населення.

У містах штатні посади лікарів повністю укомплектовані. Дана ситуація свідчить про небажання лікарів різних спеціальностей працювати у сільській місцевості, в тому числі – небажання молодих спеціалістів після закінчення медичних навчальних закладів повертатися у сільську місцевість. Причина – низьке матеріальне забезпечення, незадовільний рівень забезпечення послугами, відсутність перспектив кар'єрного росту, тощо.

На нашу думку, при організації медичного обслуговування сільських жителів досліджуваного регіону потрібно враховувати його специфіку як туристичного, який відвідує круглорічно значна кількість як вітчизняних так і зарубіжних туристів. При цьому їм потрібно надати можливість при необхідності отримати якісні послуги закладів охорони здоров'я.

Стан здоров'я сільського населення та умови його життя в значній мірі залежать від функціонування в сільській місцевості підприємств торгівлі і громадського харчування. Вони покликані забезпечувати сільське населення продовольчими та непродовольчими товарами та послугами закладів громадського харчування. На відміну від закладів охорони здоров'я, освіти, культури підприємства торгівлі і громадського харчування знаходяться у приватній власності і є комерційними закладами, основною метою функціонування яких є отримання прибутку. Том їх розвиток прямо залежить від матеріального добробуту населення, який формує платоспроможний попит, що здійснює безпосередній вплив на формування пропозиції (асортименту) товарів, їх якість та ціну.

За останні п'ять років в сільській місцевості Івано-Франківської області кількість підприємств торгівлі та громадського харчування значно змінилася (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Розвиток торгівельного обслуговування у сільській місцевості
Івано-Франківської області

(на кінець року)

Показники	Роки			2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2012	2014	
Кількість об'єктів роздрібно́ї торгівлі – всього, од.	516	482	425	82,4
у тому числі:				
- магазини	425	405	341	80,2
- об'єкти торгівлі напівстаціонарні (кіоски, автозаправні станції)	91	77	84	92,3
Забезпеченість торговою площею на 10 тис. наявного населення, м ²	288	311	270	93,7
Кількість об'єктів ресторанного господарства, од.	217	201	163	75,1
Забезпеченість на 10 тис. наявного населення місцями в об'єктах ресторанного господарства, місць	143	184	143	100,0
Роздрібний товарооборот підприємств, млн. грн.	652,1	847,5	1083,9	166,2
у тому числі:				
- товарооборот торгової мережі	633,1	826,1	1049,0	165,7
- товарооборот ресторанного господарства	19,0	21,4	34,9	183,7
Співвідношення товарообороту на 1 сільського жителя до міського, %	11,8	10,4	10,4	–
Кількість ринків з продажу споживчих товарів – всього, од.	103	98	95	92,2

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

За останні п'ять років кількість сільських підприємств роздрібно́ї торгівлі зменшилася на 17,6%, в тому числі магазинів – на 19,8%, напівстаціонарних об'єктів торгівлі – на 7,7%. При цьому 58 (7,6%) сіл області не мали торговельних закладів і пересувного обслуговування. Для відкриття торговельного закладу 17 сіл регіону мають вільні приміщення.

Дослідження показали, що в звітному році торгова площа об'єктів роздрібної торгівлі на 10000 осіб наявного населення склала 270 м², що менше ніж в 2010 році на 6,3%, в 8,8 разів менша ніж в середньому по Україні і в 17,3 разів менше нормативу для сільської місцевості Івано-Франківської області (4670 м² на 10000 осіб наявного населення). Це негативно впливає на забезпеченість сільського населення продовольчими і непродовольчими товарами і створює негативний імідж території для туристів, особливо зарубіжних, де вказаний норматив становить до 6000 м² на 1000 осіб населення.

Найвищим вказаний показник в 2014 році був у сільській місцевості Рогатинського району (1040 м² 10000 осіб наявного населення), а найменшим – у Косівському районі (87 м² 10000 осіб наявного населення) (додаток О, таблиця О.1).

Кількість об'єктів ресторанного господарства за досліджуваний період зменшилася на 24,9% і в 2014 році склала 163. За рахунок розвитку туристичної діяльності кількість місць в об'єктах ресторанного господарства значно збільшена, внаслідок чого забезпеченість місцями на 10000 наявного населення склала 143. Але цього недостатньо для обслуговування місцевих жителів і туристів. Дослідження показали, що досягнутий показник в 2,4 рази нижче нормативного значення (340 місць на 10000 осіб населення). Тому необхідно розширювати мережу закладів ресторанного господарства, причому в 16 селах є вільні приміщення для цього.

Активізація туристичної діяльності в сільській місцевості досліджуваного регіону привела до зростання попиту на товари та послуги, внаслідок чого роздрібний товарооборот підприємств за останні п'ять років зріс на 66,2% і склав у 2014 році 1083,9 млн. грн. При цьому товарооборот торгової мережі зріс на 65,7% (до 1049,0 млн. грн.), а ресторанного господарства – на 83,7% (до 34,9 млн. грн.). В звітному році спостерігалися найвищі показники товарообороту за останні 15 років (додаток О, таблиця О.2).

Крім існуючих проблем галузі сільська місцевість області погано забезпечена різними видами благоустрою, в наслідок чого значна кількість підприємств торгівлі і ресторанного господарства не забезпечені проточною водою, каналізацією, опаленням, що не відповідає санітарним нормам.

Визначну роль для соціально-економічного відродження села має поліпшення культурного обслуговування сільського населення, забезпечення його духовних потреб. Заклади культури і мистецтва дають можливість зберегти і примножувати місцеві звичаї, традиції, історичні пам'ятки, духовність та покликані забезпечувати культурне виховання молоді, а сільське населення – можливістю проведення відпочинку, дозвілля та відновлення сил після трудового дня.

Сільська мережа закладів культури і мистецтва Івано-Франківської області представлена 659 закладами культури клубного типу на 137 тис. місць, трьома музеями, 645 бібліотеками із книжковим фондом 5247 тис. примірників та 97 демонстраторами фільмів (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Розвиток закладів культури і мистецтва у сільській місцевості Івано-Франківської області

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Клубні заклади, од.	660	659	659	658	659	99,8
- у них місць, тис.	137,3	136,6	136,5	137,2	137,0	99,8
Місць у клубних закладах на 1000 жителів, од.	175,5	174,6	174,5	175,6	175,6	100,1
Музеї, од.	3	4	4	4	4	133,3
Бібліотеки, од.	645	648	648	648	645	100,0
Бібліотечний фонд, тис. примірників	5233	5365	5262	5245	5247	100,3
- у розрахунку на 1 бібліотеку, тис. примірників	8,1	8,3	8,1	8,1	8,1	100,0
Демонстратори фільмів, од.	245	235	135	115	97	39,6
Кількість відвідувань кіно (відео) сеансів за рік, тис.	9,2	5,5	4,9	3,3	3,8	41,3

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Доступ до мережі закладів відпочинку та дозвілля є одним із важливих соціальних благ. Клубні заклади, будинки культури, бібліотеки, спортивні майданчики дають змогу задовольнити інтелектуально-творчі та інтелектуально-споживчі потреби, сприяють самореалізації сільського населення

За останні п'ять років кількість сільських клубних закладів області зменшилася на один (0,2%); демонстраторів фільмів – на 148 одиниць (60,4%). При цьому кількість музеїв зросла на один заклад (33,3%). Кількість бібліотек у звітному році склала 645 заклади, що на 3 заклади менше попереднього 2013 року.

Рівень забезпеченості сільського населення місцями в клубних закладах за досліджуваний період практично не змінився і в звітному році склав 175,6 місць на 1000 жителів, що на 12,2% менше нормативу. Дослідження показали, що в звітному році: 115 (15,0%) сіл регіону не мали клубів, будинків культури; 135 (17,6%) сіл – бібліотек; 655 (85,6%) сільських населених пунктів – кіноустановок. Взагалі 98 (12,8%) сіл області з населенням 13,1 тис. осіб не мали стаціонарних закладів культури та пересувного обслуговування.

В 2014 році найбільше клубних закладів і бібліотек було в Коломийському районі (відповідно 70 і 69 закладів), найменше – у Надвірнянському районі (відповідно 31 і 34 заклади). Що стосується демонстраторів фільмів, то в Косівському, Надвірнянському, Рогатинському, Тисменицькому, Тлумацькому районах вони були відсутні, а в Верховинському, Городенківському, Долинському районах їх було по одному на район (додаток II). Такий стан викликаний розвитком технологій і зниженням попиту на послуги закладів, оскільки населення має можливість дивитися фільми з допомогою супутникового телебачення, інтернет-мережі, телебачення.

З усіх клубних закладів 202 (30,7%) потребують капітального ремонту, а 14 (2,1%) знаходяться в аварійному стані. Найбільше клубів потребують

капітального ремонту і знаходяться в аварійному стані у Косівському районі – відповідно 46 (100%) та 3 (6,5%).

Технічний стан бібліотек набагато кращий, оскільки в сільській місцевості регіону лише 20 закладів (2,1%) потребують капітального ремонту і 1 бібліотека знаходиться в аварійному стані. Культурно-мистецьке обслуговування – це сукупність переважно некомерційних закладів, які не зачепили ринкові перетворення, зокрема процеси роздержавлення і приватизації. Вони знаходяться на балансі сільських територіальних громад, які не здатні підтримувати об'єкти соціальної інфраструктури в належному стані.

Важко переоцінити роль та важливість належного стану автомобільних доріг та транспортного обслуговування для сільських територій. Мережа автомобільних доріг – це базова інфраструктурна складова усієї економічної діяльності на певній території. Недостатність або неналежний стан доріг та транспортного сполучення у сільській місцевості гальмує її економічний і соціальний розвиток.

Дослідження показали, що в 2010-2014 роках загальна довжина автомобільних доріг загального користування на території Івано-Франківської області зменшилась на 1,5% (з 4172,6 км в 2010 році до 4110,5 км в 2014 році) (табл. 2.23).

За досліджуваний період протяжність районних доріг місцевого значення скоротилася на 0,4% (з 2177,0 км до 2168,1 км). Щодо автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, то 19,2 % з них мають асфальтобетонне та цементобетонне покриття, 53,8% – чорне гравійне покриття, решта 27 % – перехідні. Дороги місцевого значення тільки на 52 % забезпечені твердим покриттям. Водночас, позитивним є той факт, що під'їзди із твердим покриттям мають всі 765 наявних в області населених пунктів.

Характеристики щільності автомобільних доріг показують їх доступність для населення. За цими характеристиками в 2014 році

автомобільні дороги Івано-Франківської області мають вищу щільність (295 км автодоріг на 1000 кв. км території), ніж в середньому по країні (275 км автодоріг на 1000 кв. км території). Найвищою в 2014 році була щільність автомобільних доріг у Снятинському районі (494 км автодоріг на 1000 кв. км території), найменшою – у Долинському районі (173 км автодоріг на 1000 кв. км території).

Таблиця 2.23

Наявність автомобільних шляхів загального користування
в Івано-Франківській області

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Автомобільні дороги загального користування – всього	4172,6	4172,6	4172,6	4110,5	4110,5	98,5
- з них дороги з твердим покриттям	4172,6	4172,6	4172,6	4110,5	4110,5	98,5
Районні дороги місцевого значення – всього	2177,0	2177,0	2177,0	2168,1	2168,1	99,6
- з них дороги з твердим покриттям	2177,0	2177,0	2177,0	2168,1	2168,1	99,6
<i>відсотків до загальної довжини автомобільних доріг</i>	52,2	52,2	52,2	52,7	52,7	X
Довжина автомобільних доріг загального користування, які мають:						
- асфальтобетонне і цементобетонне покриття	788,9	788,9	788,9	787,9	787,9	99,9
<i>відсотків до загальної довжини доріг з твердим покриттям</i>	18,9	18,9	18,9	19,2	19,2	X
- чорне гравійне і чорне шосе	2214,7	2214,7	2214,7	2212,8	2212,8	99,9
<i>відсотків до загальної довжини доріг з твердим покриттям</i>	53,1	53,1	53,1	53,8	53,8	X
- перехідні	1169,0	1169,0	1169,0	1109,8	1109,8	94,9
<i>відсотків до загальної довжини доріг з твердим покриттям</i>	28,0	28,0	28,0	27,0	27,0	X

Джерело: розраховано за даними [113].

В сільських населених пунктах досліджуваного регіону у звітному році налічувалося 8656 вулиць протяжністю 9702,3 км, з них 2634,8 км (27,2%) з твердим покриттям, 1985,8 км (20,5%) освітлених (*додаток Р*). У більшості сіл (82,1%), вулиці яких мають тверде покриття, воно складає до 50% протяжності. У 83,8% сіл, які мають освітлені вулиці, воно є лише на 50% протяжності вулиць. В 2014 році 33 села не мали вулиць з твердим покриттям, 218 сіл не мали освітлених вулиць, 155 сіл не мали ні тих ні інших.

Важливе значення для підвищення рівня мобільності сільського населення регіону має транспортне обслуговування, оскільки села, особливо в гірських районах, розташовані на значних відстанях як між собою, так і від сільської ради, районного центру, обласного центру. У досліджуваному регіоні 615 сіл (80,4%), в яких проживають 584866 осіб, знаходяться на відстані більше 10 км від районного центру. На відстані 5-10 км від районного центру проживають 122999 жителів 102 сіл області.

Дослідження показали, що 11 сіл регіону (1,4%) з населенням 2345 осіб знаходилися на відстані 10 і більше кілометрів від сільської ради, 67 сіл (8,7%) з населенням 18982 осіб – на відстані 5-10 км, 115 сіл (15,0%) з населенням 39456 осіб – на відстані 3-5 км (*додаток С*).

Для переміщення жителів вказаних сіл працюють рейси громадського транспорту. У звітному році 394 села (51,5%) мали 5 і більше рейсів громадського транспорту щоденно, 87 сіл (11,4%) мали 3-4 рейси щоденно, 103 села (13,5%) забезпечені рейсами громадського транспорту у кількості 1-2 рейси щоденно (*додаток Т*). З усіх сільських населених пунктів 50 мали рейси громадського транспорту лише 1-2 дні на тиждень. Це 35 сіл з чисельністю жителів більше 1000 осіб, 21 село з кількістю населення від 500 до 999 осіб, 4 села з чисельністю населення 400-499 осіб.

Крім проблеми доріг та транспортної проблеми, у сільській місцевості досліджуваного регіону існує проблема доступності стаціонарних засобів зв'язку (табл. 2.24).

Дослідження показали, що за останні п'ять років в сільській місцевості області попит на стаціонарний телефонний зв'язок зменшується. Так у звітному році рівень використання ємності АТС склав 74,6% проти 94,9% в 2010 році. Причиною таких змін є розвиток інтернет-технологій, мобільного зв'язку, які кращі за якістю надання послуг і нерідко дешевші.

Таблиця 2.24

Телефонний зв'язок загального користування у сільській місцевості Івано-Франківської області

Показники	Роки					2014 р. в % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Автоматичні телефонні станції, од.	368	373	368	369	363	98,6
Монтована ємність АТС, тис. номерів	74,4	76,4	75,7	75,8	76,4	102,7
Використана ємність АТС, тис. номерів	70,6	70,6	67,2	63,2	57,0	80,7
Із загального числа сільські автоматичні телефонні станції, од.	368	373	368	369	363	98,6
<i>з них:</i>						
- координатні	207	207	204	202	194	93,7
- квазіелектронні, електронні	22	22	20	20	21	95,4
- цифрові	139	144	144	147	148	106,5

Джерело: розраховано за даними [113, 126, 127].

Значно проблемою сільської місцевості досліджуваного регіону є майже повна відсутність підприємств побутового обслуговування. Жодне село не має будинку побуту або комплексного приймального пункту, 94,6% сіл – лазень, 95,3% сіл – інших підприємств служби побуту.

Поліпшення соціальних параметрів життя на селі та розширення мережі закладів соціальної інфраструктури відбувається шляхом будівництва нових об'єктів і збільшенням потужності існуючих (додаток У).

Найбільше інвестується житлове будівництво, внаслідок чого щороку зростає загальна площа житлових будівель. В розширення житлового фонду вкладають кошти переважно вихідці з села, які працюють за кордоном. Прийняття в експлуатацію інших об'єктів соціальної інфраструктури

відбувається в основному за рахунок місцевих, районних та обласних бюджетів шляхом відновлення роботи раніше закритих закладів.

Для забезпечення сільських населених пунктів соціальними об'єктами необхідно підтримувати їх мережу, користуючись соціальними нормативами. Відповідно до існуючих соціальних нормативів проведемо розрахунок рівня їх виконання в залежності від фактично досягнутого рівня забезпеченості соціальними об'єктами (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Рівень відповідності розвитку соціальної інфраструктури села
Івано-Франківської області соціальним нормативам у 2014 році

Показники	Норматив	Фактично досягнутий рівень	Рівень виконання нормативу, %
Загальна площа житлових будинків в розрахунку на 1 жителя, м ²	21	26,4	125,7
Кількість дітей в розрахунку на 100 місць у дитячих дошкільних закладах	65	115	176,9
Кількість учнів загальноосвітніх шкіл в розрахунку на одного вчителя, осіб	10	5	50,0
Місць у будинках культури на 1000 жителів, од.	200	175,6	87,8
Кількість лікарняних ліжок в розрахунку на 10000 жителів, од.	80	53,3	66,6
Торговельна площа в магазинах на 10000 жителів, м ²	4670	270	5,8
Кількість місць в мережі ресторанного господарства на 10000 жителів, од.	340	143	42,1
Кількість квартирних телефонів на 1000 жителів, од.	165	73	44,2
Робочих місць в підприємствах побутового обслуговування на 1000 жителів, од.	5	3	60,0

Джерело: власні розрахунки.

Соціальні нормативи затверджуються нормативно-правовими актами і відображають рівень оптимального забезпечення сільської місцевості соціальними об'єктами та послугами і служать орієнтиром в забезпеченні

сільських територій необхідним комплексом закладів соціальної інфраструктури.

Соціальні нормативи затверджуються нормативно-правовими актами і відображають рівень оптимального забезпечення сільської місцевості соціальними об'єктами та послугами і служать орієнтиром в забезпеченні сільських територій необхідним комплексом закладів соціальної інфраструктури.

Дослідження показали, що в сільській місцевості Івано-Франківської області рівень розвитку соціальної інфраструктури не відповідає соціальним нормативам по більшості позицій. Перевищений лише норматив по загальній площі житлових будинків на 1 жителя (на 25,7%).

За іншими позиціями рівень виконання соціальних нормативів залишається на низькому рівні. Не вистачає місць в дитячих дошкільних закладах: кількість дітей в розрахунку на 100 місць у дитячих дошкільних закладах вища нормативу на 76,9%. Особливе занепокоєння викликає виконання нормативу площі торговельних закладів на 10000 жителів – 5,8%, кількості місць в мережі ресторанного господарства на 10000 жителів – 42,1%, кількості лікарняних ліжок в розрахунку на 10000 жителів, який виконується лише на 66,6%. Такий стан є неприпустимим для туристичного регіону, де соціальна інфраструктура має обслуговувати не лише місцевих жителів, але й туристів, які відвідують сільську місцевість регіону практично круглий рік. Невиконання соціальних нормативів приводить до погіршення соціального обслуговування сільського населення регіону і створює на селі значне соціальне напруження.

Функціонування соціальної інфраструктури, якнайповніше задоволення особистих потреб людини залежить від її матеріального добробуту, який визначається насамперед розвитком матеріального виробництва. У процесі виробничої діяльності працівник не тільки одержує заробітну плату за свою працю, а й бере участь у формуванні власності (капіталу), прибутку та управлінні підприємством. Створені в галузях матеріального виробництва

матеріальні та фінансові ресурси в повному обсязі повинні направлятись також на утримання і розвиток соціальної інфраструктури села. І чим ефективніше працює виробництво, тим більше відрахувань надходить до бюджету (державного, місцевого), у тому числі на розвиток і будівництво об'єктів соціальної інфраструктури.

Проведений аналіз динаміки соціальних параметрів рівня життя сільського населення Івано-Франківської області дає можливість зробити наступні узагальнення: погіршується доступ сільського населення до послуг закладів охорони здоров'я, дошкільної освіти, культури, торгівлі, громадського харчування. Це є результатом як низьких доходів сільського населення, так і скорочення мережі закладів соціальної інфраструктури на селі з метою економії видатків бюджету. Через брак коштів погіршується технічний стан об'єктів соціальної інфраструктури: клубів, бібліотек, шкіл, дитячих садків, амбулаторій і фельдшерсько-акушерських пунктів. Житлове індивідуальне будівництво на селі в більшості випадків здійснюється завдяки громадянам, які заробили кошти за кордоном і вирішили вкласти їх у покращення житлових умов своєї родини.

2.3. Диференціація доходів та оцінка бідності сільського населення

Однією з основних негативних тенденцій, які відбуваються в економіці Івано-Франківської області, залишається значна диференціація населення за рівнем отриманих доходів. Значна диференціація доходів населення, нерівність у доступності до якісних освітніх, медичних послуг та комфортного житла суперечить вимогам щодо зменшення різниці у стандартах життя різних людей, поліпшення якості їх життя та надання усім жителям рівних можливостей.

Диференціація грошових доходів погіршує платоспроможність частини населення, знижує рівень доступності товарів і послуг, негативно впливає на суб'єктивне сприйняття населенням якості свого життя, підвищує рівень соціальної невдоволеності членів домогосподарств. Населення із низькими доходами, порівняно із більш заможним населенням, менше купують непродовольчі товари, майже не відвідують культурні та спортивно-масові заходи, водночас більш схильні до алкоголізму і тютюнопаління. Поширеність різного роду хвороб на 45,6 % більше у населення із низькими доходами, ніж у населення із вищими доходами.

Диференціація доходів населення – це розмах коливань доходів населення, який характеризує відмінності в його матеріальному добробуті. Для розрахунку диференціації визначаються групи або за розміром середньодушового доходу від найменшого до найбільшого, або стандартизовано – за децилями (за 10%), квинтилями (20%), за якими здійснюють групування доходів, що припадають відповідно на чисельність населення в 10% і 20%. За цим інтервальним рядом розподілу розраховують показники диференціації доходів населення: 1) коефіцієнт диференціації (фондів); 2) коефіцієнт концентрації Джині.

За останні п'ять років спостерігається значні зміни в диференціації доходів населення Івано-Франківської області. За останні п'ять років чисельність населення з середньодушовими загальними доходами, нижчими

за прожитковий мінімум, зменшилася з 34,2% в 2010 році до 5,5% в 2014 році (табл. 2.26).

Таблиця 2.26

Розподіл населення Івано-Франківської області за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів

Показники	2010 р.		2012 р.		2014 р.		Відхиленн я між селом і містом в 2014 році (+, -)
	місто	село	місто	село	місто	село	
В розрахунку на одного члена домогосподарства на місяць, грн.:							
<i>Середній рівень загальних доходів</i>	1193,5	1051,9	1689,4	1547,4	1939,7	1942,9	+3,2
50% середнього рівня загальних доходів	596,7	525,9	844,7	773,7	969,9	971,5	+1,6
<i>Медіанний рівень загальних доходів</i>	1061,9	958,9	1558,7	1518,9	1826,4	1883,5	+57,1
50% медіанного рівня загальних доходів	530,9	479,5	779,4	759,5	913,2	941,7	+28,5
60% медіанного рівня загальних доходів	637,2	575,4	935,2	911,4	1095,9	1130,1	+34,2
75% медіанного рівня загальних доходів	796,4	719,2	1169,1	1139,2	1369,8	1412,6	+42,8
Частка населення з середньодушовими загальними доходами у місяць, %:							
нижче середнього рівня загальних доходів	62,0	60,3	54,9	52,6	56,3	53,0	-3,3
нижче 50% середнього рівня загальних доходів	1,4	6,0	3,5	5,0	2,1	0,6	-1,5
нижче медіанного рівня загальних доходів	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	0,0
нижче 50% медіанного рівня загальних доходів	0,0	2,2	2,3	5,0	2,1	0,6	-1,5
нижче 60% медіанного рівня загальних доходів	3,3	7,6	10,6	6,2	7,9	5,5	-2,4
нижче 75% медіанного рівня загальних доходів	20,6	13,8	27,6	19,2	18,1	18,6	+0,5
нижче прожиткового мінімуму	23,5	34,2	14,9	11,5	8,2	5,5	-2,7

Джерело: розраховано за даними [20-24].

Таке зменшення в умовах поглиблення економічної кризи пояснюється тим, що за останні п'ять років розмір прожиткового мінімуму зріс на 34,4%, а середній рівень номінальних доходів – на 84,7%. При цьому слід вказати, що за останні два роки рівень прожиткового мінімуму не змінювався і складає

40% межі бідності для країн Східної Європи та лише 14,5% межі бідності для розвинутих країн за оцінками Світового Банку. Більше половини (53%) сільського населення регіону в звітному році отримували загальні доходи у місяць, нижчі середнього рівня. У міських поселеннях вказаний показник складає 56,3%.

Дослідження показали, що 86,7% сільських жителів регіону отримують середньодушові загальні доходи в місяць від 840 грн. до 2280 грн., а в містах – 83,1% (додаток Ф). В сільській місцевості Івано-Франківської області 0,6% населення з середньодушовими загальними доходами понад 3720 грн., тоді як у місті – 3,0%.

В досліджуваному регіоні спостерігається досить значна диференціація доходів населення, на яку суттєво впливає місце проживання. Якщо співвідношення середнього рівня загальних доходів в середньому за місяць у розрахунку на одного члена домогосподарства між міським та сільським населенням у 2010 р. становила понад 1,13, то в 2014 році ситуація протилежна – 0,99. Слід зазначити, що загалом сільській місцевості Івано-Франківської області притаманне нижче розшарування за доходами, ніж у містах, що зумовлене наявністю в селян більш ширших можливостей щодо розширення джерел надходжень ресурсів (офіційна занятість, ОСГ, надання туристичних послуг тощо) та зміни рівня своїх доходів.

Здійснюючи аналіз майнового розшарування населення, необхідно дослідити динаміку індикаторів диференціації доходів, які застосовуються у світовій практиці, а саме коефіцієнта Джині та коефіцієнтів диференціації.

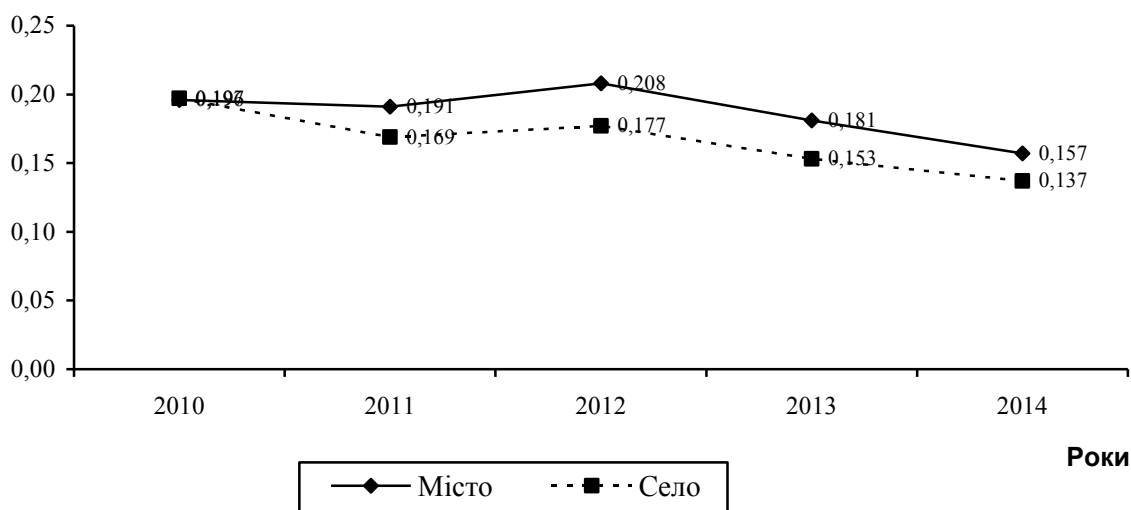
Коефіцієнт Джині характеризує концентрацію загального обсягу грошових доходів у різних груп населення. Коефіцієнт Джині розраховується на основі кривої Лоренца, яка ілюструє розподіл доходів у суспільстві. Кількісно ступінь нерівності можна виразити за допомогою коефіцієнта Джині, який характеризує її наступним чином. Якщо коефіцієнт Джині дорівнює 0, то має місце абсолютна рівність у розподілі доходів, якщо 1 – то

повну нерівність (всі доходи належать одній людині). Коефіцієнт Джині можна розрахувати за формулою Брауна:

$$G = \left| 1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1}) \right| \quad (2.1)$$

де G — коефіцієнт Джині, X_k — кумулятивна доля населення (населення попередньо проранжоване по зростанню доходів), Y_k — доля доходу, яку в сукупності отримує населення X_k , n — число випадків, що досліджується (домогосподарств, громадян).

Динаміка індексу Джині в досліджуваному регіоні представлена на рис. 2.8.

Джерело: розраховано за даними [20-24].

Рис. 2.8. Динаміка коефіцієнта концентрації (індексу Джині) за загальними доходами в Івано-Франківській області.

За останні п'ять років коефіцієнт Джині несуттєво зменшився в містах — до 0,157 (в 1,3 рази), та більшими темпами в сільській місцевості — до 0,137 (в 1,4 рази), що свідчить про зменшення диференціації населення за загальними доходами.

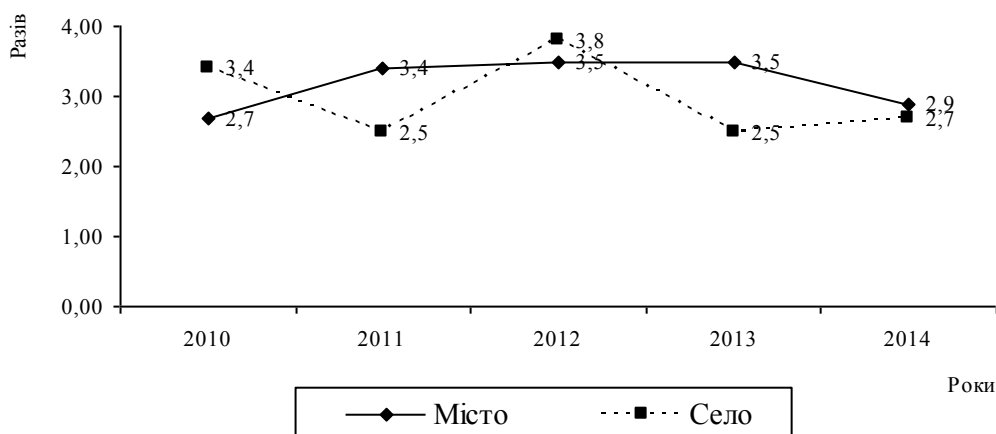
Така позитивна ситуація щодо зменшення диференціації населення за доходами в Івано-Франківській області, не свідчить про підвищення матеріального добробуту населення чи покращення якості його життя, бо

середня заробітна плата в регіоні 2014 року була на 17,4% нижчою середньодержавного показника і знаходилася на 15 місці серед регіонів. Зменшення диференціації населення за загальними доходами відбулася в результаті збільшення соціальних трансфертів населенню та зниження доходів найбільш заможної частки населення. За досліджуваний період частка сільського населення з найбільшими доходами зменшилася на 1,5 в.п. і склала в 2014 році 16,8%.

Для оцінки диференціації доходів використовують коефіцієнт диференціації (фондів). Коефіцієнт фондів становить не менше одиниці. У випадку абсолютної рівності, коли доходи всіх домогосподарств однакові, даний показник приймає своє мінімальне значення, рівне одиниці.

На практиці найбільш часто використовують децильний та квінтільний коефіцієнти. Децильний коефіцієнт (від лат. *decī* – десята частина) дорівнює відношенню середнього доходу 10 % найбагатших домогосподарств до середнього доходу 10 % найбідніших домогосподарств;

Динаміка вказаного показника представлена на рис. 2.9.

Джерело: розраховано за даними [20-24].

Рис. 2.9. Динаміка децильного коефіцієнта фондів за загальними доходами в Івано-Франківській області, разів.

Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення в сільській місцевості досліджуваного регіону за останні п'ять років зменшився з 3,4 до 2,7 разів, хоча максимальне його значення

було в 2012 році (3,8 разів), а мінімальне – в 2011 та 2013 роках (2,5 разів). На національному рівні вказаний показник в 2014 році склав 4,4 разів, в тому числі в міських поселеннях – 4,5 разів, а в сільській місцевості – 4,0 разів.

Протягом досліджуваного періоду в сільській місцевості регіону спостерігаються різкі коливання децильного коефіцієнта фондів порівняно з містами, де стабільніша ситуація в сфері зайнятості і оплати праці. Зменшення децильного коефіцієнта фондів має позитивне значення. За оцінками експертів для забезпечення економічної безпеки країни коефіцієнт децильної диференціації грошових доходів не повинен перевищувати 8 разів, при цьому, знаходячись в межах 6-7 може виступати критерієм соціальної нестабільності чи соціальної дестабілізації суспільства².

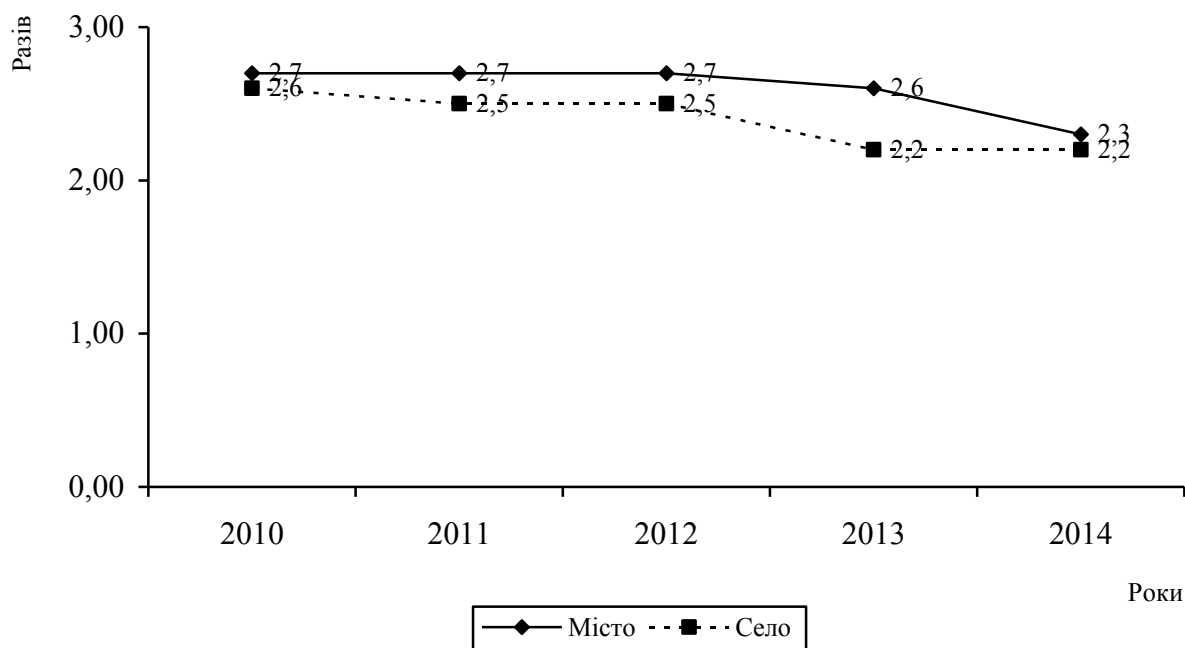
Квінтільний коефіцієнт (від лат. quinta – п'ята частина) дорівнює відношенню середнього доходу 20 % найбагатших домогосподарств до середнього доходу 20 найбідніших домогосподарств. Динаміка квінтільного коефіцієнта фондів в досліджуваному регіоні представлена на рис. 2.10.

Співвідношення загальних доходів 20% найбільш та найменш забезпеченого сільського населення протягом досліджуваного періоду було нижчим від міського і зменшилося з 2,6 разів в 2010 році до 2,2 разів у 2014 році, тоді як у міських поселеннях – з 2,7 разів в 2010 році до 2,3 разів у 2014 році.

Дослідження показали, що вищий, порівняно із середнім по області, дохід отримує сільське населення у районах, де розташовані великі промислові підприємства, які є визначальними для економіки області або відповідної адміністративно – територіальної одиниці за багатьма параметрами – обсягами виробництва та реалізації, заробітною платою (підприємства паливно-енергетичного комплексу, хімічної та нафтохімічної промисловості, деревообробні, сфери туризму): Долинський,

² Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджена наказом Мінекономіки України від 02.03.2007 р. № 60.

Надвірнянський, Богородчанський, Галицький, Рожнятівський, Яремчанська міська рада.

Джерело: побудовано на основі [20-24].

Рис. 2.10. Динаміка квінтільного коефіцієнта фондів за загальними доходами в Івано-Франківській області, разів.

Для прикладу, в 2014 році в Долинському районі понад 25% населення отримує доходи, працюючи на підприємствах паливно-енергетичного комплексу, зокрема структурних підрозділах НАК “Нафтогаз України”, при цьому їх середній річний розмір доходу більш ніж в 2 рази перевищує середній рівень доходу по району в цілому. Подібну ситуацію можна відмітити у Галицькому районі, де більше 20% населення працює у енергогенеруючій компанії ВАТ “Західенерго” та отримують річні доходи, які в 2,4 рази перевищують середній рівень доходів по Галицькому району.

Також необхідно виділити райони, що географічно близько розташовані від обласного центру, що дає можливість їх жителям працювати на підприємствах міста Івано-Франківська. Зокрема, це Тисменицький район, де сільське населення отримувало 2014 році доходи вищі, ніж середнє

значення по області, як такий, що географічно близько розташований до обласного центру та 58 % населення працює на підприємствах, що знаходяться у Івано-Франківську.

На розподіл доходів також здійснює вплив наявність мережі бюджетних установ, оскільки у бюджетній сфері має місце стабільне фінансування витрат на заробітну плату. В 2014 році 9,0% зайнятого сільського населення Івано-Франківській області працювало у сфері освіти, 2,2% – в закладах охорони здоров'я та надання соціальної допомоги.

Відносно більший рівень доходів у Верховинському та Косівському районах, порівняно із іншими районами області, подібними за економічним потенціалом, зокрема в аграрній сфері (Тлумацьким та Городенківським), пояснюється наявністю доплат до окладу в розмірі 25 %, так звані “гірські”, які виплачуються населенню що працюють у гірських районах (Згідно постанови КМУ від 11.08.1995 №648 “Про умови оплати праці осіб, які працюють у гірських районах”). До територій, які визначено гірськими, відносяться: населені пункти Богородчанського, Верховинського, Долинського, Коломийського, Косівського, Надвірнянського, Рожнятівського районів, територія Яремчанської міської ради, частина території Болехівської міської ради.

Ще одним фактором впливу на диференціацію доходів є трудова міграція. Низька заробітна плата, диференціація доходів населення, рівень безробіття спонукають жителів сільських територій шукати способи заробітку за межами області. Враховуючи, що пошук роботи вимагає додаткових витрат часу, оплата проїзду – витрачання додаткових ресурсів домогосподарств, крім цього, має місце відволікання трудових ресурсів від роботи у особистому селянському господарстві, можна припустити, що доходи, які індивідуум розраховує отримати, працюючи в інших регіонах країни, завідома вищі, ніж ті, які би він міг отримувати, працюючи в Івано-Франківській області.

Дослідження показали, що 135,6 тис. осіб (73,8%) працюючого сільського населення Івано-Франківської області працюють за межами місця реєстрації проживання: з них 75,2 тис. осіб (40,9%) – у містах, 30,6 тис. осіб (16,6%) – за кордоном. За кількістю працюючого сільського населення за кордоном Івано-Франківська область займає друге місце в Україні після Закарпатської області (50,3 тис. осіб).

Якщо проаналізувати географічну структуру трудової міграції, то регіонами, в яких жителі сільських територій Івано-Франківської області отримували найбільші доходи, були м. Київ та Київській області, Львівській, Чернівецькій, Тернопільській областях.

Трудовими мігрантами до Чернівецької області є переважно жителі Снятинського району, які отримали 47,7 % доходів від загальної величини доходів, отриманої мігрантами Івано-Франківської області. Також, до цього переліку слід додати жителів Косівського району (17,6 %), Коломийського (8,6 %), Верховинського (8,3 %), Городенківського (6,7 %). Аналогічно, трудовими мігрантами до Львівської області є жителі близьких до неї географічно Галицького та Рогатинського районів, частка доходів яких у загальних доходах отриманих трудовими мігрантами на території Львівської області складає відповідно 22,2 % та 21,9 %.

В 2014 році регіонами – лідерами по абсолютних сумах грошових доходів, що отримали трудові мігранти з Івано-Франківської області, залишились м. Київ та Київська область (37 % доходів), Львівська область (25 %), Чернівецька область (10,3 %). В десятці регіонів з найбільшим значенням цього показника змін практично не відбулося, за виключенням того, що місце Волинської області (1,2 % доходів у 2008 році) зайняла Полтавська область з показником 3,9 % грошових доходів, отриманих трудовими мігрантами з Івано-Франківської області на її території. Несуттєво знизилась частка м. Києва за рахунок повільніших темпів росту грошових доходів від трудової міграції (139,4 %) “заробітчан” Івано-Франківської області порівняно із загальним показником (147,1 %).

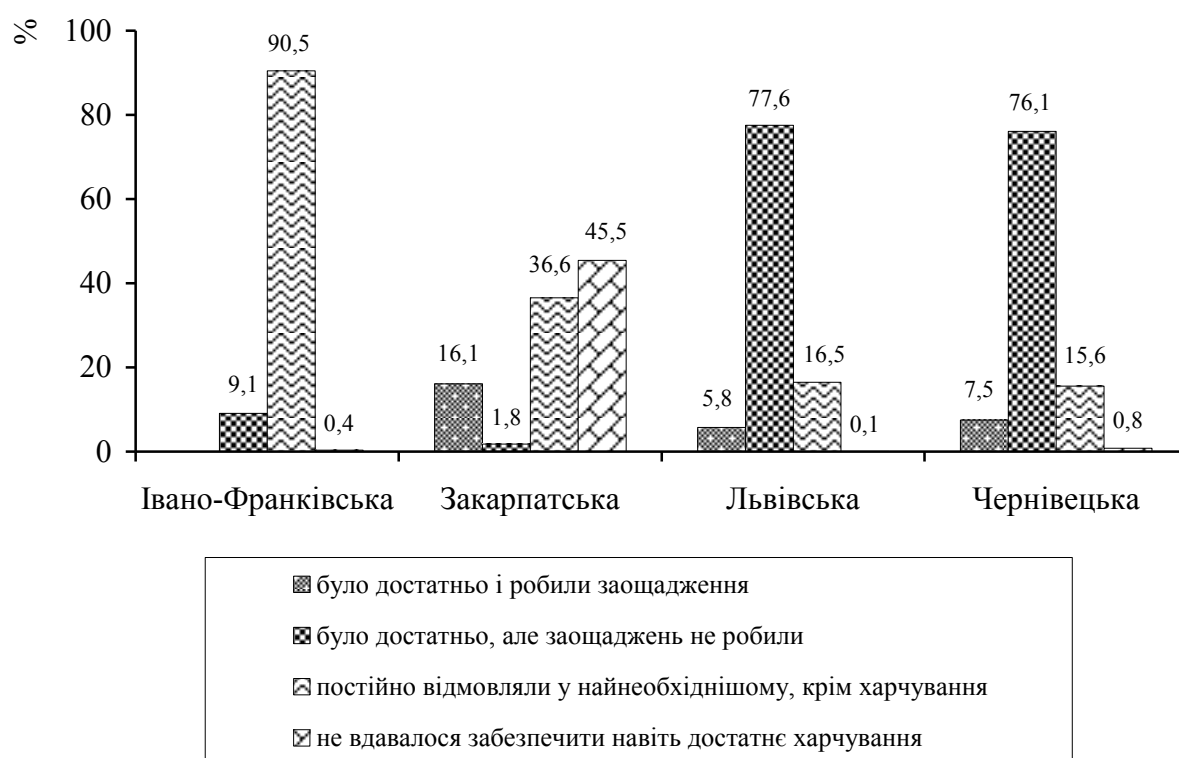
Необхідно відмітити, що єдиним регіоном області, що практично не брав участь у процесах трудової міграції поряд із сільськими жителями міста Івано-Франківська, є сільські території, що належать до Яремчанської міської ради. Очевидно, що маючи значний природно-ресурсний та, зокрема, рекреаційно-туристичний потенціал, жителі цього регіону зорієнтовані більше на його реалізацію шляхом розвитку сільського зеленого туризму (на території Яремчанської міської ради розташовані 538 із 778 садиб Івано-Франківської області в цілому або 69,1 %, або роботи по найму в туристичній та дотичних до неї галузях на власній території. Аналогічно, подібний потенціал мають також Косівський, Надвірнянський, Рожнятівський, Долинський, Верховинський райони, разом із тим вони знаходяться на початковому етапі створення туристичної інфраструктури порівняно із Яремчанською міською радою (за наявністю доріг державного значення, в тому числі транзитних шляхів між регіонами, мережею готелів та садиб, наявністю крупних туристичних комплексів (ТК “Буковель”).

Суперечливий розвиток національної економіки, виникнення та поглиблення негативних тенденцій в умовах наростання кризових явищ у світі здійснюють вплив на всі сфери суспільного життя в Україні. Найуразливішою у цьому відношенні є сільська місцевість країни. Із всього спектру суспільних відносин одним із найбільш актуальних за нинішніх мінливих економічних умов є такий традиційний для України та багатогранний феномен як бідність сільського населення.

Бідність – соціальні відносини, що характеризуються відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити “нормальне” (відповідно до норм, прийнятих суспільством) життя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім’ю якісним медичним обслуговуванням. Бідність стала постійною складовою умов життя для значної частини населення України, а сучасна економічна криза провокує посилення гостроти цієї проблеми.

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України бідність трактують як неможливість внаслідок нестачі ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству і в конкретний період часу. Тобто, людина внаслідок дефіциту коштів не в змозі підтримувати той рівень життя, який домінує в її середовищі [111].

Оскільки досліджувана Івано-Франківська область є частиною Карпатського економічного району, порівняємо самооцінку в 2014 році рівня своїх доходів членами сільських домогосподарств різних областей в його межах (рис. 2.11).

Джерело: побудовано на основі [145].

Рис. 2.11. Розподіл домогосподарств Карпатського економічного району за самооцінкою рівня їх доходів протягом року за областями у 2014 році

Дослідження показують, що самооцінка рівня своїх доходів у сільських жителів Івано-Франківської області, оскільки позитивних відповідей “було достатньо і робили заощадження” не було взагалі. Найкраща ситуація в Закарпатській області, де 16,1% респондентів дали вказану оцінку.

Частка домогосподарств, які оцінили рівень своїх доходів як достатній без здійснення заощаджень в досліджуваному регіоні була найменшою і склала 9,1%, тоді як в Закарпатській області – 1,8%. Найбільше домогосподарств таким чином здійснили самооцінку рівня своїх доходів у Львівській (77,6%) та Чернівецькій (76,1%) областях.

В 2014 році 90,5% сільських домогосподарств Івано-Франківської області постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування. Це найгірший показник в Карпатському економічному районі, оскільки таких домогосподарств в Закарпатській області було 36,6%, Львівській – 16,5%, Чернівецькій – 15,6%.

В звітному році не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування 0,4% домогосподарств Івано-Франківської області, 45,5% – Закарпатської, 0,1% – Львівської, 0,8% – Чернівецької областей.

В цілому найгіршою самооцінка сільських домогосподарств за рівнем їх доходів була в досліджуваному регіоні, оскільки сумарно частка негативних оцінок (90,9%) переважала частку позитивних (9,1%).

Слід вказати, що у найгіршій ситуації серед всіх типів домогосподарств перебувають багатодітні сім'ї (з трьома та більше дітьми), домогосподарства з двома дітьми, з дітьми до 3-х років, з подвійним демоекономічним навантаженням, а також домогосподарства з безробітними особами. Зона високих ризиків бідності зосереджена переважно в домогосподарствах з дітьми, які і формують основну сукупність бідних сімей. При цьому поряд з соціально-демографічним помітну роль відіграє економічний чинник, який відображає не стільки важливість фактору зайнятості, скільки критичність відсутності роботи.

Зважаючи на вище приведену оцінку і низький рівень заощаджень селян вважаємо, що розраховувати відносний рівень бідності за сукупними витратами є недоцільно, оскільки населення обмежене у витратах доходами і може дозволити собі спожити товарів і послуг на суму загальних доходів. В

умовах стримування життєвих стандартів і грошових виплат доцільно буде розраховувати рівень бідності саме за еквівалентними загальними доходами.

За даними обстеження умов життя сільських домогосподарств Івано-Франківської області моніторинг показників бідності за багатовимірною оцінкою охарактеризуємо в таблиці 2.27.

Таблиця 2.27

Основні характеристики бідності в Івано-Франківській області
за еквівалентними загальними доходами та різними
критеріями її визначення

Показники		2010 р.		2012 р.		2014 р.	
		місто	село	місто	село	місто	село
75% медіанного рівня еквівалентних загальних доходів	Вартісний вираз відносної межі бідності, грн.	796,4	719,2	1169,1	1139,2	1369,8	1412,6
	Рівень бідності за відносним критерієм, %	20,6	13,8	27,6	19,2	18,1	18,6
60% медіанного рівня еквівалентних загальних доходів	Вартісний вираз межі крайньої бідності, грн.	637,2	575,4	935,2	911,4	1095,9	1130,1
	Рівень крайньої бідності, %	3,3	7,6	10,6	6,2	7,9	5,5
Середньодушові еквівалентні загальні доходи нижче прожиткового мінімуму	Вартісний вираз межі абсолютної бідності, грн.	875,0		1095,0		1176,0	
	Рівень бідності за абсолютним критерієм, %	23,5	34,2	14,9	11,5	8,2	5,5

Джерело: розраховано на основі [20-24].

Дослідження показали, що межа бідності сільського населення регіону за відносним критерієм (75 % медіанного значення еквівалентних загальних доходів) в 2014 році становила 1412,61 грн. на місяць і перевищила значення 2010 року на 693,4 грн. (майже в 2 рази). Рівень бідності за відносним критерієм протягом досліджуваного періоду зріс з 13,8% в 2010 році до 18,6% в 2014 році. Натомість у місті рівень бідності за відносним критерієм за досліджуваний період зменшився з 20,6% в 2010 році до 18,1% в 2014 році, наблизившись до показників сільської місцевості.

За останні п'ять років межа крайньої бідності селян (60 % медіанного значення еквівалентних загальних доходів) у 2014 рік становила 1130,1 грн. і перевищила значення 2010 року на 454,73 грн. (майже в 2 рази). Рівень крайньої бідності на селі за останні п'ять років знизився на 2,1 в.п. і склав в 2014 році 5,5%. Натомість в міських поселеннях протягом досліджуваного періоду відбулося зростання крайньої бідності на 4,6% (з 3,3% в 2010 році до 7,9% в 2014 році).

Межа бідності за абсолютним критерієм (доходи нижче прожиткового мінімуму) в 2014 році становила 1176,0 грн., що на 301 грн. або майже в 4 рази більше ніж її значення за 2010 рік (875,0 грн.). Рівень бідності за абсолютним критерієм на селі знизився з 34,2% в 2010 році до 5,5% в 2014 році. В звітному році рівень абсолютної бідності в місті був вищим на 2,7% ніж у сільській місцевості, хоча й зменшився за досліджуваний період з 23,5% в 2010 році до 8,2% в 2014 році. З проведених досліджень можна зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду розрив у показниках бідності між містом і селом значно скоротився.

Проте вважаємо, що вище приведені показники не достатньо об'єктивно характеризують рівень бідності та рівень життя сільського населення досліджуваного регіону, оскільки прожитковий мінімум в Україні є значно заниженим. Для більшої об'єктивності необхідним є порівняння наявних в селян ресурсів для задоволення матеріальних і духовних потреб (еквівалентних загальних доходів) і межі бідності за стандартами ООН (табл. 2.28).

При цьому якщо в 2010 році різниця між вартісним виразом межі відносної бідності в сільській місцевості Івано-Франківської області та межі абсолютної бідності, що відповідає \$5 (за розрахунками Світового банку для країн Східної Європи) у гривневому еквіваленті, складала 1,7 разів (відповідно 1194,0 грн. проти 719,2 грн.), то в 2014 році – більше 2 разів (відповідно 2893,5 грн. проти 1412,6 грн.). Вказане свідчить про поглиблення проблеми бідності в досліджуваному регіоні.

Таблиця 2.28

Кумулятивна частка населення Івано-Франківської області за середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, %

Групи населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими	2010 р.		2012 р.		2014 р.		Відхилення між селом і містом, (+, -)		
	місто	село	місто	село	місто	село	В 2010 році	В 2012 році	В 2014 році
300 грн.	—	—	х	х	х	х	—	х	х
480 грн.	—	2,2	х	х	х	х	—	х	х
660 грн.	5,4	12,6	х	х	х	х	+7,2	х	х
840 грн.	23,5	34,2	х	х	х	х	+10,7	х	х
1020 грн.	44,3	57,7	х	х	х	х	+13,4	х	х
1200 грн.	62,3	71,4	х	х	х	х	+9,1	х	х
1380 грн.	73,3	82,3	х	х	х	х	+9,0	х	х
1560 грн.	82,9	88,8	х	х	х	х	+5,9	х	х
1740 грн.	87,7	91,7	х	х	х	х	+4,0	х	х
1920 грн.	91,0	97,1	х	х	х	х	+6,1	х	х
480 грн.	х	х	—	—	—	—	х	—	—
840 грн.	х	х	3,5	5,1	0,0	0,0	х	—	—
1200 грн.	х	х	28,1	22,0	8,2	5,6	х	-6,1	-2,6
1560 грн.	х	х	50,1	53,4	25,4	23,3	х	+3,3	-2,1
1920 грн.	х	х	74,3	86,8	55,5	52,0	х	+12,5	-3,5
2280 грн.	х	х	77,7	91,3	83,1	86,7	х	+13,6	+3,6
2640 грн.	х	х	88,7	96,5	89,6	91,8	х	+7,8	+2,2
3000 грн.	х	х	96,5	96,9	90,2	94,0	х	+0,4	+3,8
3360 грн.	х	х	98,9	99,6	95,9	98,5	х	+0,7	+2,6
3720 грн.	х	х	99,8	99,6	97,0	99,4	х	-0,2	+2,4
Межа бідності, визначена ООН для країн Центральної та Східної Європи (гривневий еквівалент \$5 США, розрахованого Світовим банком) в розрахунок на одну особу на місяць	1194,0		1198,5		2893,5		х	х	х

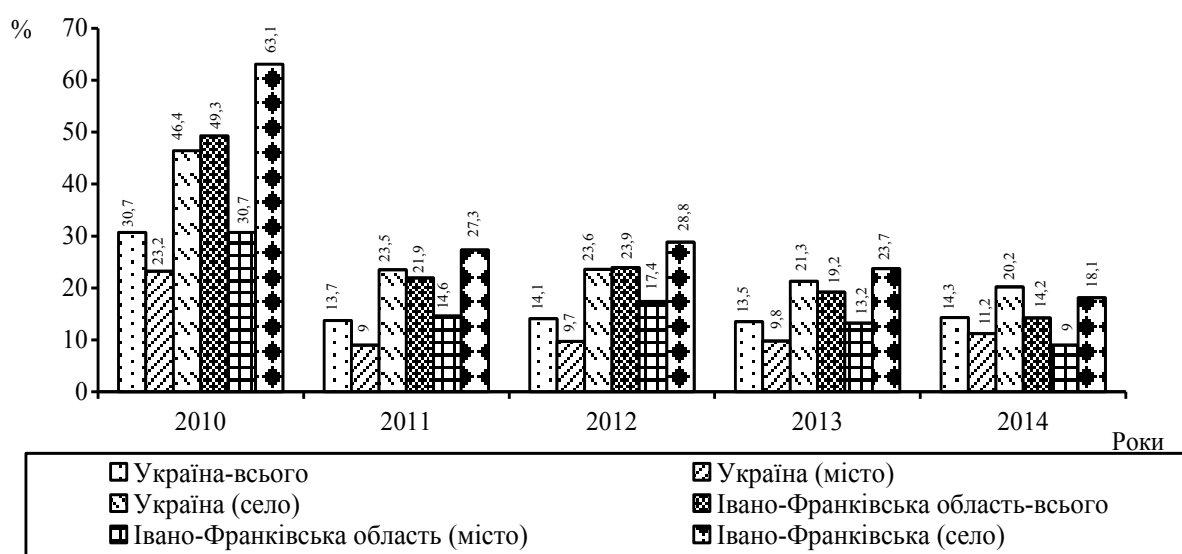
Джерело: розраховано на основі [20-24].

Для оцінки бідності в Івано-Франківській області використаємо кумулятивну частку населення Івано-Франківської області за середньодушовими еквівалентними загальними доходами в місяць, нижчими певної межі. Порівнявши її з межею бідності для країн Центральної та Східної Європи отримаємо частку населення регіону, яке проживає за межею бідності.

Дослідження показали, що за останні п'ять років в матеріальному добробуті сільського населення Івано-Франківської області відбувалися значні коливання. Так, в 2010 році частка сільського населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими межі бідності ООН для країн Центральної та Східної Європи, складала близько 70%, тоді як в міських поселеннях – близько 60%. До 2012 року матеріальний добробут населення значно зріс і вказаний показник в сільській місцевості вже склав близько 22%, а в місті – близько 28%.

Події 2013-2014 років, зовнішня агресія, різке загострення економічної кризи привело до значного зубожіння переважної частки як сільського, так і міського населення. При цьому частка населення з середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими межі бідності ООН для країн Центральної та Східної Європи в 2014 році склала близько 90% міських жителів і понад 90% сільського населення.

Недосконалість вітчизняних стандартів матеріального забезпечення можна прослідкувати за показником частки населення з середньодушовими грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму (абсолютної бідності) (рис. 2.12).

Джерело: розраховано на основі [123, 127, 128].

Рис. 2.12. Диференціація населення за рівнем абсолютної бідності (середньодушові грошові доходи нижче прожиткового мінімуму), %

Порівнявши динаміку наведених вище показників досліджуваного регіону із загальнодержавними побачимо, що тенденції зміни частки населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму на національному рівні, кореспондуються із тенденціями в Івано-Франківській області.

Варто відмітити, що має місце розрив між показниками по області та в цілому по державі на користь показників досліджуваного регіону. Так, в 2010 році частка сільського та міського населення Івано-Франківської області, що отримували низькі доходи, перевищувала аналогічні показники по державі відповідно на 16,7 і 7,5 відсоткових пункти, а в 2014 році вказані показники регіону були нижчими від загальнодержавного рівня на 2,1 та 2,2 відсоткових пункти відповідно.

Тобто офіційна статистика показує поліпшення за останні п'ять років матеріального добробуту населення, внаслідок чого рівень абсолютної бідності сільського населення Івано-Франківської області зменшився з 63,1% в 2010 році до 18,1% в 2014 році, а в містах – відповідно з 30,7% до 9,0%, чого не може відбуватися в умовах глибокої економічної кризи та зовнішньої агресії.

В цілому наведена вище оцінка економічних та соціальних індикаторів рівня життя призводять до появи образу сільської місцевості Івано-Франківської області з такими основними характеристиками: дефіцит робочих місць за місцем проживання, низькі доходи населення, некомфортне проживання, поганий доступ до соціальної інфраструктури, відсутність дозвілля, важка праця у особистому селянському господарстві, висока захворюваність і висока смертність. Вказана ситуація вимагає розробки конкретних заходів, спрямованих на поліпшення економічної та соціальної складових рівня життя сільського населення.

Висновки до розділу 2

1. У сільській місцевості Івано-Франківської області розміщено 248,2 тис. домогосподарств, що складає 55% від загальної чисельності. Більшість домогосподарств складаються з чотирьох (22,2%), трьох (20,1%) і двох (20,1%) осіб. Частка домогосподарств, які складаються з однієї особи і більше п'яти осіб за останні п'ять років зменшилася на 3,2% кожна і в 2014 році склали 18,7% і 18,9 % відповідно.

2. Встановлено, що в сільській місцевості коефіцієнт економічного навантаження на працюючого за досліджуваний період зменшився з 2,71 в 2010 році до 2,43 в 2014 році. В звітному році вказаний показник регіону був нижчим, ніж в Україні на 20,3% (3,05). Однією з причин вказаного є те, що у сільській місцевості регіону кількість працюючих пенсіонерів склала 12289 осіб, що є одним з найвищих показників по Україні після Київської, Львівської та Одеської областей.

3. Загальна величина сукупних ресурсів в розрахунку на одне сільське домогосподарство протягом останніх п'яти років зросла з 3351,76 грн. (1070,8 грн. на одного члена домогосподарства) в 2010 році до 4850,31 грн. (1955,8 грн. на одну особу) в 2014 році, або на 44,7%. Сукупні ресурси сільських домогосподарств в 2014 році переважають міські на 5,9%, що пояснюється додатковим отриманням доходів і ресурсів на селі від ведення особистого селянського господарства.

4. Середньомісячні сукупні витрати одного сільського домогосподарства регіону у 2014 році склали 4324,01 грн., що на 37,3 % більше ніж у 2010 році. Найбільш вагомою статтею сукупних витрат продовжують залишатися витрати на продовольчі товари – 55,5%. Протягом досліджуваного періоду їх частка скоротилася на 0,4 в.п., а у порівнянні з 2011 роком – зросла на 4,4%. Вказане свідчить про зниження рівня життя сільського населення.

5. Встановлено, що звітному році індикатор достатності харчування по більшості продуктів був менший одиниці, що свідчить про невиконання раціональної норми. Найнижчим вказаний показник був по м'ясу і м'ясопродуктах – 0,55, молоку і молочних продуктах – 0,69, овочах і баштанних культурах – 0,82. Споживання плодів, ягід та винограду було більш ніж вдвічі нижчим раціональної норми (0,48), а споживання риби і рибопродуктів складало трохи більше її третини.

6. Виявлено, що рівень життя населення формується не тільки з позицій матеріальної забезпеченості, а й в залежності від наявності соціальної інфраструктури. В сільській місцевості Івано-Франківської області рівень розвитку соціальної інфраструктури не відповідає соціальним нормативам по більшості позицій. Перевищені лише нормативи по загальній площі житлових будинків на 1 жителя (на 25,7%) та кількості дітей в розрахунку на 100 місць у дитячих дошкільних закладах (на 76,9%).

7. За останні п'ять років чисельність населення з середньодушовими загальними доходами, нижчими за прожитковий мінімум, зменшилася з 34,2% в 2010 році до 5,5% в 2014 році. При цьому за останні два роки рівень прожиткового мінімуму не змінювався і складає 40% межі бідності для країн Східної Європи та лише 14,5% межі бідності для розвинутих країн за оцінками Світового Банку. Більше половини (53%) сільського населення регіону в звітному році отримували загальні доходи у місяць, нижчі середнього рівня.

8. Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення в сільській місцевості досліджуваного регіону за останні п'ять років зменшився з 3,4 до 2,7 разів, хоча максимальне його значення було в 2012 році (3,8 разів), а мінімальне – в 2011 та 2013 роках (2,5 разів). На національному рівні вказаний показник в 2014 році склав 4,4 разів, в тому числі в міських поселеннях – 4,5 разів, а в сільській місцевості – 4,0 разів.

9. Встановлено, що самооцінка рівня своїх доходів у сільських жителів Івано-Франківської області, оскільки позитивних відповідей “було достатньо і робили заощадження” не було взагалі. В 2014 році 90,5% сільських домогосподарств Івано-Франківської області постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування.

10. Дослідження показали, що рівень бідності за відносним критерієм протягом досліджуваного періоду зріс з 13,8% в 2010 році до 18,6% в 2014 році. Рівень крайньої бідності на селі за останні п'ять років знизився на 2,1 в.п. і склав в 2014 році 5,5%. Рівень бідності за абсолютним критерієм на селі знизився з 34,2% в 2010 році до 5,5% в 2014 році.

11. Встановлено, що в 2010 році частка сільського населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими межі бідності ООН для країн Центральної та Східної Європи, складала близько 70%. Події 2013-2014 років, зовнішня агресія, різке загострення економічної кризи привело до значного зубожіння переважної частки як сільського населення. При цьому вказаний показник в 2014 році склав понад 90% сільського населення.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ

3.1. Розробка організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади

Для забезпечення зростання рівня та якості життя сільського населення та створення на селі комфортного життєвого середовища організація діяльності сільських територіальних громад регламентується Конституцією України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», Європейською хартією місцевого самоврядування, ратифікованою Верховною Радою 15.07.1997 року № 452/97-ВР, іншими законами України, які визначають основи життєдіяльності територіальної громади села та засади здійснення нею місцевого самоврядування з урахуванням історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей місцевого самоврядування для забезпечення його соціально-економічного, культурного розвитку, збереження та примноження досягнень і традицій.

У “Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року” визначено бачення державної регіональної політики на наступний період. Її розроблення здійснено з врахуванням змін, які відбулися у розвитку регіонів країни за останні роки. Вони характеризувалися двома взаємопов’язаними тенденціями. Перша з них поступово зростаюча концентрація економічної активності як на національному, так і регіональному рівнях.

На регіональному рівні проявляється доволі стійка тенденція підвищення концентрації економічної діяльності в обласних центрах та оточуючих їх районах, у більшості яких концентрується понад 60% будівництва, інвестицій та виробництва. Друга тенденція подальша нерівномірність розвитку територій, зростання у зв’язку з цим

міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, що свідчить про триваючі дивергентні процеси серед регіонів. Ще більш контрастнішою є диференціація розвитку на рівні адміністративних районів та невеликих міст, в третині з яких тривалий час зменшується як економічна активність, так і чисельність населення.

Основою розвитку сільських територій є розвиток сільської економіки, сфери послуг, підвищення рівня життя сільського населення, створення для селян комфортного життєвого середовища. Підвищення рівня та якості життя сільського населення передбачає реалізацію певних напрямів соціально-економічного розвитку сільських територій:

- забезпечення впровадження гарантованих державою соціальних стандартів і нормативів на сільських територіях;
- збільшення розміру заробітної плати (доходу) до середнього рівня в інших галузях економіки, створення та забезпечення стимулів та належних умов для роботи і проживання на селі молодих фахівців у галузі сільського господарства, освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального та побутового обслуговування;
- розвиток транспортного сполучення та зв'язку (стаціонарна, стільникова мережа, інтернет);
- удосконалення інженерної та соціальної інфраструктури;
- розвиток мережі закладів охорони здоров'я, підвищення рівня медичного обслуговування;
- розвиток культурно-дозвільної діяльності;
- розвиток фізичної культури та спорту;
- збереження та відновлення культурної та історичної спадщини сільських територій [55].

В “Концепції розвитку сільських територій”, зазначається, що “розвиток сільських територій – це процес стабільного й збалансованого забезпечення розвитку сільської поселенської мережі й сільськогосподарського виробництва на основі реалізації комплексу

державного та місцевого рівня економічних; соціальних і екологічних заходів; спрямованих на збереження і збагачення людського потенціалу села – першооснови розвитку сільських територій” [56].

На наш погляд є очевидним, що основою заходів, спрямованих на зростання рівня життя сільського населення є економічний розвиток сільських територій. Вважаємо, що в сучасних умовах розвиток сільських територій не можна пов’язувати з рівнем розвитку суто сільськогосподарського виробництва. Із застосуванням нових технологій в сільському господарстві попит на робочу силу в галузі буде на низькому рівні і не забезпечуватиме вирішення проблеми зайнятості сільського населення. В сучасних умовах необхідно перемістити фокус аграрної політики держави з підтримки аграрного сектору економіки на підтримку сільського розвитку – поліпшення якості життя та економічного благополуччя сільського населення.

Сучасна світова тенденція як об’єктивний процес “стирання” межі між селом і містом посилює, так би мовити, “уніфікацію” економік села і міста. Економіка сільських територій урізноманітнюється, з’являються нові сектори, галузі і види господарської діяльності, які раніше селу були не притаманні. Диверсифікація економіки сільських територій дає можливість залучити більшу кількість специфічних виробничих ресурсів, збільшити зайнятість та сприяти росту людського потенціалу, забезпечити зростання рівня життя сільського населення.

Однак в “Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року” зазначається, що “з огляду на посилення ролі обласних центрів у загальноекономічному розвитку вони і надалі продовжуватимуть значною мірою визначати характер подальшої територіальної диференціації соціально-економічного становища в країні (динаміка економічного зростання у великих міських агломераціях пришвидшить міграційний рух із сільських населених пунктів та малих міст з обмеженим потенціалом розвитку)” [31].

Враховуючи це, особливо важливим є завдання перешкодити розвитку такої тенденції територіальної диференціації, а особливі зусилля уряду і місцевих органів влади мають бути спрямовані на зростання потенціалу розвитку сільських територій шляхом диверсифікації сільської економіки. Для реалізації цієї стратегії необхідно визначити ключові проблеми, розв'язання яких дозволить зрушити з місця завдання диверсифікації економіки сільських територій.

Для Івано-Франківської області завдання диверсифікації економіки сільських територій є надзвичайно важливим. Враховуючи те, що область має вкрай обмежені ресурси сільськогосподарського виробництва (гірські території складають половину території області), значна частина сільських територій повинна орієнтуватись на переважно несільськогосподарський тип відтворення з високою диверсифікацією місцевої економіки.

Тенденція до несільськогосподарського профілю економіки Івано-Франківської області простежується тривалий час. Так, у “Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року” Івано-Франківська область позиціонувалася як регіон з промислово-аграрним типом економіки. Враховуючи таку особливість економіки досліджуваного регіону і слід вибудовувати стратегію його розвитку.

Вважаємо, що Івано-Франківська область повинна орієнтувати розвиток сільських територій переважно на несільськогосподарський шлях, а саме:

- організація підприємницької діяльності на основі використання і переробки місцевих ресурсів (видобуток будівельної сировини та виробництво будівельних матеріалів тощо);
- розвиток підприємницького бізнесу в сфері послуг (туризм, спорт, відпочинок, готельне господарство, побутове обслуговування, громадське харчування, торгівля, рекреація тощо);
- переробна та харчова промисловість;

- реалізація інфраструктурних проєктів, що б сприяло становленню та розвитку підприємництва в сфері послуг, зростанню обсягів залучених інвестицій.

Це дозволить в короткий термін створити нові робочі місця, збільшити зайнятість та підвищити доходи сільського населення. Економічний ріст сільських територій буде виступати потужною економічною базою для подальшого розвитку сільських територій і зростання рівня життя сільського населення.

В сільській місцевості необхідно в повній мірі використати наявний природно-ресурсний, трудовий, економічний, екологічний потенціал для забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій, забезпечення розширеного відтворення виробництва, населення, життєвого середовища селян.

В сучасних умовах має бути забезпечений комплексний розвиток сільських територій на основі передового зарубіжного досвіду, факторів внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування територіальних громад з врахуванням соціально-економічних особливостей регіону.

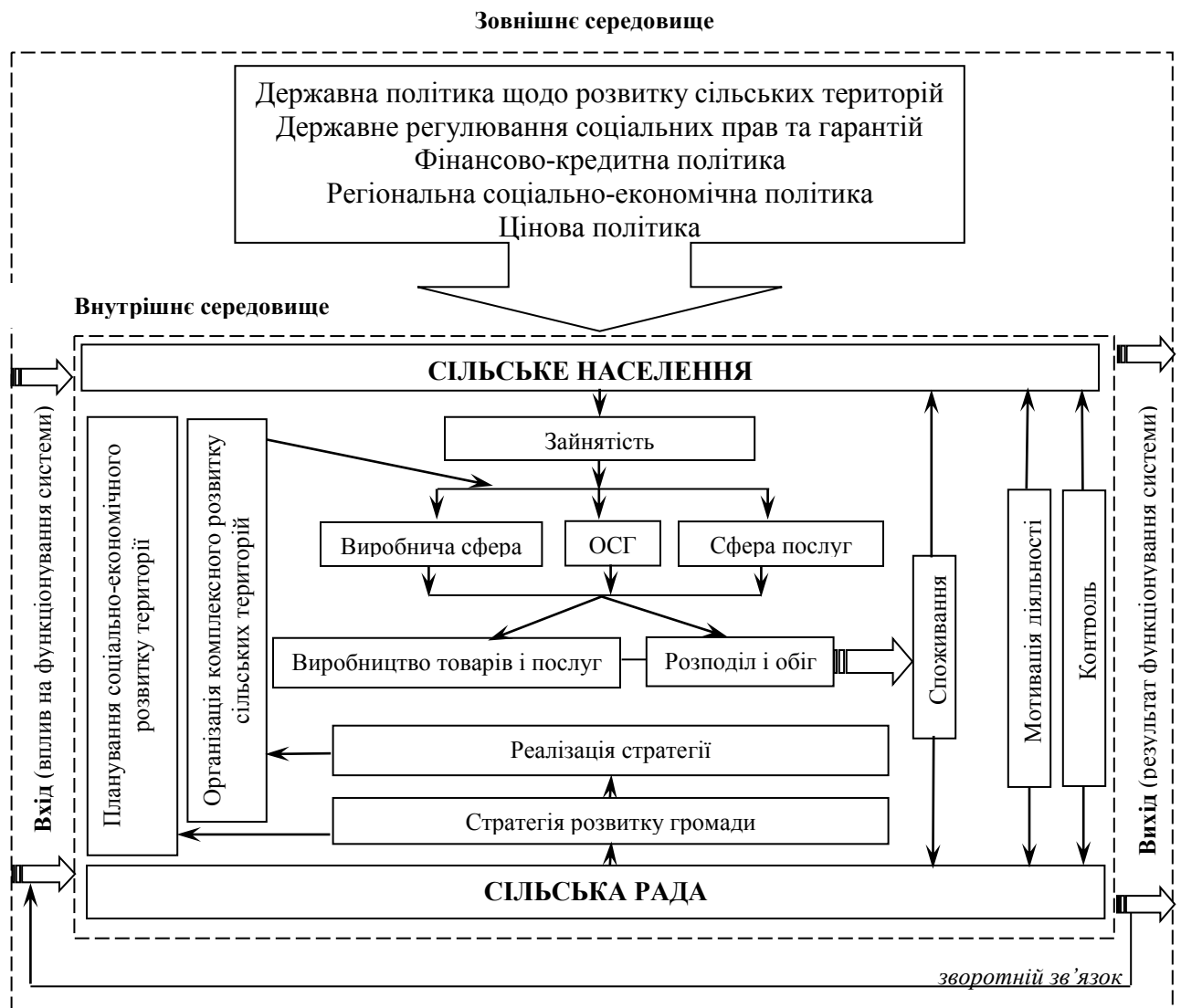
Рівень життя населення формується на основі ефективного функціонування сфер виробництва, розподілу, обміну та споживання. В умовах адміністративної реформи на керівників і активи сільських територіальних громад покладаються функції організації функціонування і взаємодії вказаних сфер для створення в сільській місцевості комфортного соціально-економічного середовища.

Подальший розвиток сільських територій потребує вирішення питання стосовно пошуку шляхів та напрямів ефективного функціонування різних видів економічної діяльності на селі. Поліпшення розвитку сільських територій і підвищення рівня життя їх мешканців пов'язане з низкою невирішених проблем організаційно-економічного характеру, однією з яких є розробка механізму регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади. Такий механізм має поєднувати заходи для

мобілізації внутрішніх резервів сільських територій зі зваженим державним регулюванням.

Основною метою механізму є оптимізація функцій управління сільським розвитком, підвищення рівня та якості життя сільських мешканців, створення на селі комфортного життєвого середовища.

Зважаючи на те, що сільська економіка буде діяти в умовах ринку, основою організаційно-економічного механізму буде єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.1. Організаційно-економічний механізм регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади.

Організаційно-економічний механізм регулювання рівня життя сільського населення доцільно розглядати як взаємодію факторів внутрішнього і зовнішнього середовища (рис. 3.1). Вказані фактори при допомозі різних важелів (організаційних та економічних) впливають на розвиток сільської економіки, сфери послуг і взаємодію між керівництвом сільськими територіальними громадами та населенням з метою створення в сільській місцевості комфортного життєвого середовища, розвитку економіки, підвищення рівня життя сільського населення.

Приведений механізм направлений на зростання сукупного попиту сільського населення і не може бути замкнутою системою, оскільки можливості сільської територіальної громади є обмеженими в забезпеченні попиту населення на весь необхідний йому перелік товарів і послуг.

Особливістю організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади є те, що він орієнтований не стільки на внутрішньовиробничі відносини суб'єктів господарювання, а на те, щоб організовувати їх діяльність і спрямувати її на максимальне використання місцевих ресурсів і резервів з метою зростання кількості робочих місць, максимізації доходів місцевих бюджетів і населення, забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Функціонування приведеного механізму базується на виконанні функцій управління на рівні сільської територіальної громади з метою реалізації оперативних, тактичних і стратегічних цілей (рис. 3.2).

Функція планування соціально-економічного розвитку території передбачає розв'язання двох глобальних питань: якою має бути реальна мета функціонування сільських територій і що слід робити членам територіальної громади, щоб досягти її. За допомогою планування можна перевести систему із вихідного, базового рівня на заданий рівень розвитку шляхом маневрування і зосередження сил та засобів на пріоритетних напрямках своєї діяльності, а також визначати перспективи розвитку і майбутній стан. Планування як цілеспрямована спеціалізована управлінська діяльність

здійснюється на принципах об'єктивності, реалістичності, системності, комплексності, оптимальності; пріоритетності та єдності інтересів громади; збалансованості; обґрунтованості планів, програм, проектів, моделей розвитку; гнучкості шляхів соціально-економічного розвитку.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.2. Планування соціально-економічного розвитку села в межах організаційно-економічного механізму.

Планування є головною функцією управління, від якої певною мірою залежать усі інші функції. Голова сільської територіальної громади, займаючись управлінською діяльністю, намічає мету функціонування громади та прагне визначити найкращі способи її досягнення. Він аналізує нормативно-правові акти, бюджети, інформацію про стан галузей та економіки в цілому, ресурси, що є в розпорядженні громади, і ресурси, які

вона спроможне придбати. Важливим аспектом планування є ретельне оцінювання вихідних даних. Оскільки сільські територіальні громади розвиваються значною мірою під впливом умов, що склалися в минулому, то зміни їх зумовлюють необхідність нових методів управління їх розвитком. Це вимагає від керівників сільських громад, депутатів місцевих органів самоврядування, активу сіл володіння аналітичними навичками.

Традиційна система планування орієнтована, як правило, на функціонування сільських територій. В умовах швидко змінюваного внутрішнього і зовнішнього середовища (децентралізація, зовнішня агресія, депопуляція, зниження сукупного попиту тощо) стає актуальним переорієнтування планування з функціонування на розвиток.

Кінцева мета планування розвитку сільської територіальної громади полягає в тому, щоб змодельовати бажаний майбутній стан її розвитку, а також шляхи і засоби його досягнення.

Реалізація запланованих заходів здійснюється через функцію *організації комплексного розвитку сільських територій*. Загалом організація як процес включає: визначення раціональних форм поділу праці: розподіл праці між працівниками, групами працівників і підрозділами; розробку структури органів управління; регламентацію функцій, підфункцій, робіт, операцій; встановлення прав та обов'язків органів управління і посадових осіб; підбір та розстановку кадрів. Організаційні дії визначаються як формувальні, адаптивні та регулювальні. Вони спрямовані на забезпечення такого кількісного і якісного поєднання частин цілого, яке давало б найкращу результативність його функціонування.

На рівні сільської територіальної громади необхідно організовувати діяльність і взаємовідносини за такими пріоритетними напрямками:

- економічний розвиток села, збереження рівноваги між економічним розвитком і екологічним середовищем;
- гарантування безпеки та недоторканності життя і здоров'я людини, її честі та гідності;

- створення безпечних умов для проживання у селі, забезпечення ефективного захисту від злочинності, правопорушень, будь-яких форм насильства;
- здійснення обґрунтованої політики розвитку соціальної сфери села, що користується громадською підтримкою;
- збереження, відновлення, раціональне та справедливе використання природних ресурсів;
- забезпечення соціального захисту населення;
- створення належних комунально-побутових умов проживання населення;
- облаштування місць відпочинку та організація дозвілля;
- сприяння розвитку духовних традицій громади;
- дотримання законності і правопорядку в усіх сферах сільського життя всіма членами територіальної громади;
- здійснення охорони навколишнього середовища та покращення екологічної ситуації в селі.

Організувати – означає створити певну структуру, систему. Існує багато елементів, які необхідно структурувати, щоб сільська територія функціонувала як соціально-економічна система, виконуючи плани і тим самим досягаючи своєї мети. Таким, наприклад, є комплекс дій, пов'язаних з організацією виробництва, розподілу, обміну, споживання і реалізації продукції. Важливим аспектом функції організації є визначення, хто саме має виконувати кожне конкретне завдання з великої кількості завдань, у тому числі і роботу з управління кожною окремою ланкою системи.

Виконання організаційної функції на рівні територіальної громади здійснюється на основі законодавчого середовища, яке регламентує створення і функціонування малого та середнього бізнесу Закону України “Про державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні” від 22.03.2012 р. №4618-VI, Закону України “Про Національну програму

сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” від 21.12.2000 р. № 2157-III, від 19.08.2014 року № 514.

Організація взаємодії людей в межах сільської територіальної громади має бути гнучкою, оперативною, надійною, економічною і самоорганізуючою. Відповідно чинного законодавства компетенцією територіальної громади є:

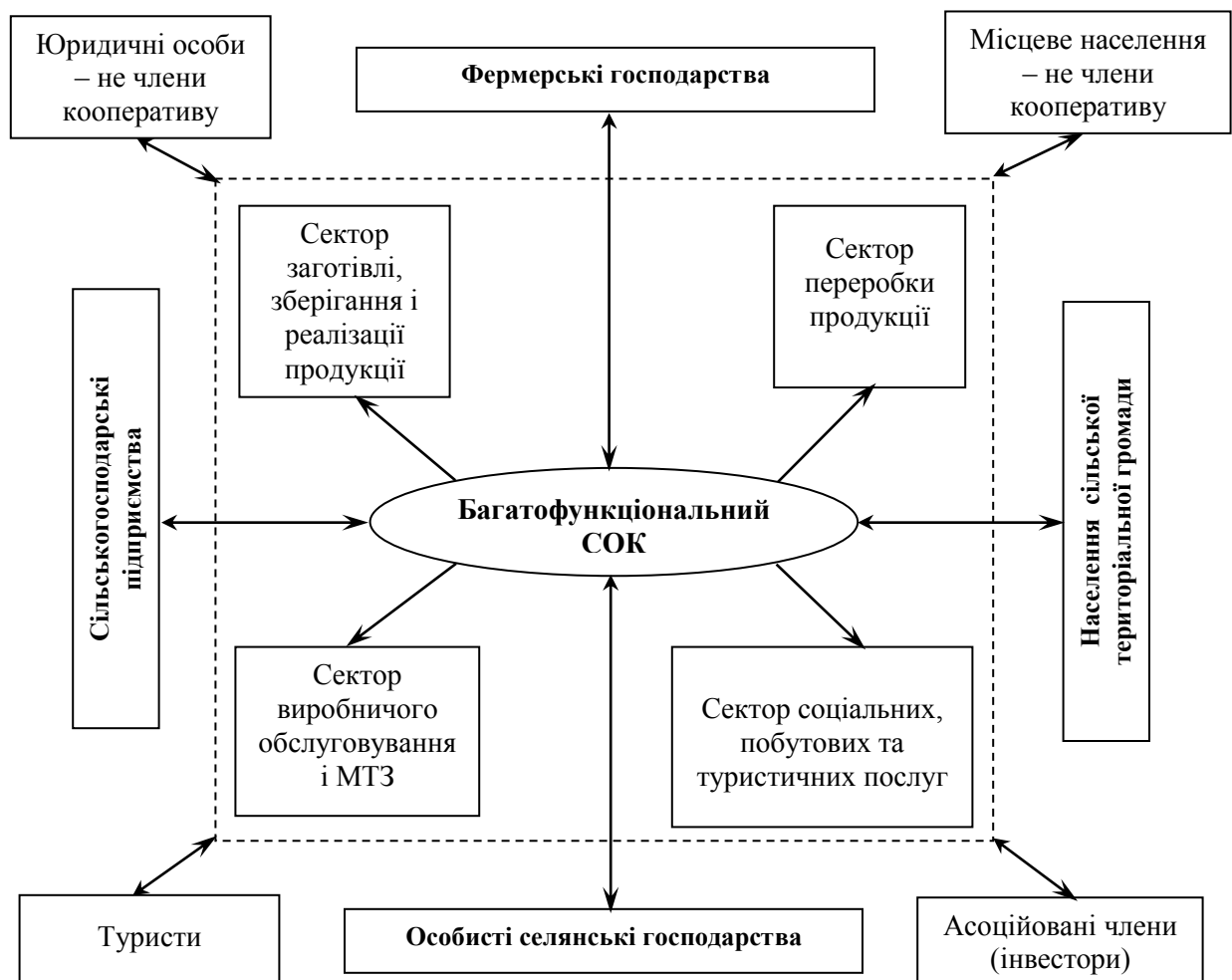
- створення юридичних осіб публічного та приватного права – комунальних підприємств, навчальних закладів, підприємницьких товариств тощо;
- здійснення господарських операцій;
- майнові відносини;
- входження у зобов’язання (територіальні громади відповідають за своїми зобов’язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернене стягнення);
- формування власного бюджету;
- створення позабюджетних, валютних, страхових, резервних та інших цільових фондів грошових ресурсів;
- спільна діяльність з іншими суб’єктами підприємницької діяльності на правах сумісної оперативної діяльності або отримання доходу у вигляді дивідендів;
- розміщення місцевих позик;
- отримання кредитів у банківських установах;
- створення комунальних банків, трастових, страхових товариств.

Ключовим моментом організації є вибір способів об’єднання людей у злагоджену, єдину систему. Цього досягається шляхом встановлення між ними залежності на основі єдності інтересів і результатів спільної діяльності.

Вважаємо за доцільне в процесі реалізації організаційної функції на рівні сільської територіальної громади створити багатофункціональний обслуговуючий кооператив. Він дозволить раціонально організувати соціально-економічний розвиток села, ефективно використовувати

вироблену в ОСГ продукцію, розширити сферу зайнятості, поліпшити обслуговування місцевих жителів та туристів, покращити матеріально-технічне забезпечення і обслуговування різних видів діяльності, поліпшити благоустрій територій території, житлового фонду та об'єктів інфраструктури.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) створюються відповідно до Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію” об'єднанням зусиль учасників (особистих селянських господарств, фермерських господарств, населення) для забезпечення задоволення своїх потреб і зростання ефективності функціонування завдяки спільному веденню господарської діяльності (рис. 3.3).

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.3. Організаційна структура багатофункціонального СОК.

Багатофункціональний сільськогосподарський обслуговуючий кооператив створюється для обслуговування переважно членів кооперативу на принципах спільного ведення діяльності, взаємодопомоги й економічної співпраці. Членом кооперативу може бути фізична або юридична особа, яка зробила вступний і пайовий (майновий) внески в розмірах, визначених статутом кооперативу, визнає принципи і цілі кооперативу, дотримується вимог його статуту і користується правом вирішального голосу в кооперативі. Члени обслуговуючого кооперативу повинні обов'язково брати участь у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу.

Обслуговуючий кооператив у перспективі буде ефективною системою організації соціально-економічної діяльності на селі, оскільки диверсифікація видів економічної діяльності сприятиме зниженню ризиків. Діяльність кооперативу має охоплювати усі перспективні напрями діяльності, тому доцільно поділити його на сектори, кожен з яких має власну спеціалізацію:

- *сектор заготівлі, зберігання і реалізації продукції* – здійснюватиме заготівлю, зберігання, продаж продукції місцевих підприємств та ОСГ, місцевих умільців (сільськогосподарська продукція, продукти переробки, гончарні вироби, ткані вироби, сувенірна продукція, гриби, ягоди, горіхи, лікарські рослини тощо);
- *сектор переробки* – займатиметься переробкою аграрної та лісової сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів із дерева, будівельних матеріалів тощо);
- *сектор виробничого обслуговування і МТЗ* – здійснюватиме надання послуг виробничого характеру місцевим підприємствам і населенню (надання послуг з обробітку ґрунту, обслуговування техніки, зооветеринарне забезпечення, надання будівельних послуг, постачання техніки, обладнання, запчастин тощо);
- *сектор соціальних, побутових та туристичних послуг* – буде орієнтований на надання соціальних послуг для місцевого населення

і туристів та створення сприятливих умов для життя і праці людей (торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування, освітнє обслуговування, надання медичних послуг, фізкультурно-оздоровчі послуги, благоустрій території територіальної громади, обслуговування туристів тощо).

При організації ефективної взаємодії сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств та сільського населення на рівні СОК забезпечується формування і реалізація інтенсивних факторів економічного зростання: розширення сфери зайнятості на селі, зростання реальних доходів учасників, прискорення науково-технічного прогресу; підвищення кваліфікації працівників; раціональне використання фінансових ресурсів; підвищення ефективності господарської діяльності; збільшення доходів місцевого бюджету сільської територіальної громади.

Організація роботи – це функція, яку повинні здійснювати всі учасники соціально-економічних процесів на селі. Завдання голів сільських територіальних громад, місцевих рад та активу села полягає в тому, щоб вибрати таку організаційну структуру соціально-економічного життя на селі, котра найбільше відповідатиме меті й завданням функціонування територіальної громади залежно від місцевих умов і даватиме їй змогу ефективно взаємодіяти із зовнішнім середовищем.

Узгодження функціонування всіх систем організаційно-економічного механізму забезпечує *система мотивації діяльності*. Мотивація – це спонукання до діяльності на рівні сільської територіальної громади, в основі якого лежать інтереси, потреби, мотиви.

Діяльність на рівні сільської територіальної громади є результатом одночасної дії ряду мотивів. Для досконалості тих або інших дій (наприклад, для виконання будь-якої роботи) важливі всі компоненти мотиваційної системи. Голова сільської територіальної громади як менеджер вищої ланки на локальному рівні має прагнути до того, щоб мотиви діяльності

гарантували максимальний результат і задоволення від роботи для рядових виконавців і учасників. Важливо також створювати можливості для реалізації мотивів.

Мотивація є процесом створення системи умов, що впливають на поведінку людини та спрямованість її дій у необхідному для територіальної громади напрямі, тобто на досягнення мети. Мотивація праці – це прагнення людини задовольнити свої потреби, а можливості їх задоволення виступають критеріями оцінки рівня життя. У структуру мотиву входять: потреба, яку прагне задовольнити людина; благо, яке здатне задовольнити цю потребу; діяльність, здійснення якої є необхідним для одержання блага; ціна, яку оплачує працівник.

Із зростанням інноваційної складової суспільного життя, потреби людини в динаміці зростають. Неможливість їх задоволення спонукає людину до пошуку нових джерел доходів, і не рідко це трудова міграція. Ще гірша ситуація складається тоді, коли людина не може власними ресурсами задовольнити навіть первинні свої потреби, не говорячи вже про нагромадження. Вказана ситуація є наслідком впливу комплексу умов і факторів, серед яких неефективне державне регулювання, економічна криза, зростання споживчих цін, зовнішня агресія тощо.

Мотивами для здійснення економічної діяльності на рівні сільської територіальної громади слід вважати:

1. розширення сфери прикладання праці і підвищення рівня зайнятості сільського населення;
2. зростання реальних доходів селян;
3. поліпшення рівня соціального обслуговування населення та підвищення якості послуг;
4. зростання ефективності сільськогосподарської та інших видів діяльності;
5. зростання доходів місцевого бюджету;
6. зростання інвестиційної привабливості території.

Для організації комплексного розвитку сільської територіальної громади її головою має бути кваліфікований менеджер, здатний організувати соціально-економічний розвиток села, активізувати розвиток малого та середнього бізнесу, соціальної інфраструктури.

Ефективний соціально-економічний розвиток села є неможливим без здійснення функції *контролю* на усіх рівнях управління. Функцією контролю є встановлення відхилень від встановлених норм у соціально-економічних процесах та вироблення механізму, який би виключав подібні відхилення в майбутньому.

Контроль є творчим процесом, що вимагає від керівника максимального врахування особливостей конкретної ситуації: характеру розв'язуваних задач (важливість, терміновість, складність тощо), рівня організаційної культури (традиції, соціальна зрілість, морально-психологічний клімат, цінності) та соціальних характеристик окремих виконавців (кваліфікація, досвід, ставлення до праці).

Для забезпечення дієвості контроль має бути ефективним. Кожен керівник, незалежно від свого рангу і рівня управління (ОСГ, підприємство, сільська рада тощо), повинен здійснювати контроль як невід'ємну частину своїх посадових обов'язків. Контроль має здійснюватися не заради контролю як такого, а для отримання інформації, необхідної для розробки заходів щодо підвищення ефективності існування соціально-економічної системи, в якій здійснюється управління.

Процедура здійснення будь-якого виду контролю на рівні сільської територіальної громади передбачає вимір реальних результатів діяльності суб'єктів господарської діяльності на її території, зіставлення їх зі стандартами, планами й іншими вимогами і прийняття необхідних коригувальних дій. Дуже важливо, щоб ще на стадії планування були встановлені припустимі межі відхилень результатів діяльності, які дали б змогу оцінювати стабільність процесу управління і сприяли комплексному сталому розвитку сільських територій.

3.2. Перспективи зростання рівня життя сільського населення

Одним з головних напрямів підвищення рівня та якості життя сільського населення досліджуваного регіону вважаємо активізацію різних видів туристичної діяльності. Майже половину Івано-Франківської області охоплюють Карпати. На межі Івано-Франківської та Закарпатської областей розташована найвища українська вершина - Говерла. Гори Петрос, Піп Іван, Хом'як, Шешул та інші добре знайомі любителям пішохідного туризму. До їх вершин вже давно налагоджені групові маршрути. Звідси відкривається чудова панорама. У зимовий період Івано-Франківська область приваблює любителів гірськолижного відпочинку. Тут розташований найбільший гірськолижний курорт України - Буковель.

Івано-Франківщина здавна славиться первозданною природою, самобутньою гуцульською культурою, джерелами мінеральних вод, а також старовинними храмами і замками, що мають велику історичну та культурну цінність. Найцікавіші для відвідування місця: Манявський скит, Гошівський монастир, Червоногородський замок, Церква Святого Духа, музей «Писанка», національний заповідник «Давній Галич», Дністровський каньйон, скелі Довбуша тощо.

Івано-Франківська область, де більше половини населення мешкає у сільській місцевості, є переважно сільським регіоном, а частка сільського господарства складає майже 18% у структурі валової доданої вартості. Процес урбанізації та зміна технологічних підходів до сільськогосподарського виробництва спричиняють до зниження рівня життя населення у сільській місцевості. Не припиняється відтік молодих, освічених і кваліфікованих осіб із сіл, одночасно з цим збільшується навантаження на інфраструктуру міст, у яких можливості працевлаштування кращі і рівень життя вищий. Таким чином, необхідним є продуктивне використання конкурентних переваг області та впровадження економічних і соціальних змін задля зменшення залежності регіону від сільськогосподарської

діяльності. Крім сільського господарства, впливати на економічний розвиток сільських районів слід шляхом підтримки механізмів кооперації, диверсифікації економічної діяльності на селі та створенні можливостей для отримання додаткових доходів мешканцями сільських територіальних громад.

Соціально-економічний аналіз розвитку Івано-Франківської області свідчить про дещо краще економічне становище області у порівнянні з регіонами-сусідами за окремими показниками соціальної та екологічної сфери, які суттєво впливають на рівень та якість життя сільського населення. Прикарпаття – самобутній та самодостатній край у якому поєднуються європейські цінності з віковими національними традиціями, відкритий до співпраці культурний, туристичний, курортно-рекреаційний центр України, регіон інноваційної економіки з комфортним та безпечним життєвим середовищем і високим рівнем соціально-духовного життя.

За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Івано-Франківська область може стати рівноправним учасником туристичного простору Карпатського Єврорегіону та туристичного ринку Європи. Однак, проблемним на сьогодні є неефективне та недостатньо раціональне використання ресурсів, невідповідність рівня розвитку туристичної індустрії наявному потенціалу. Недостатньо використовується потенціал для розвитку туризму в сільській місцевості як основного напрямку зменшення безробіття та подолання бідності в регіоні. Через це обсяги і динаміка обслуговування туристів поступаються оптимальній розрахунковій кількості, яку може прийняти область.

Для реалізації туристичного потенціалу досліджуваного регіону необхідно:

- створення якісної шляхової інфраструктури, в тому числі міждержавного сполучення;
- створення нових туристичних продуктів і послуг (туристичних маршрутів, туристичних та оздоровчих об'єктів тощо);

- розвиток туристичної та інженерної інфраструктури на найпривабливіших туристичних об'єктах та маршрутах;
- інституційна та методологічна підтримка туристичної галузі;
- ефективний маркетинг туристичних продуктів і послуг регіону як всередині країни, так і за кордоном.

Одним із шляхів активізації економічної діяльності в досліджуваному регіоні є будівництво міжнародних шляхів сполучення. Актуальним в цьому напрямі буде реалізація проекту будівництва автомобільної дороги с. Ільці – с. Явірник – Державний кордон з Румунією та відкриття пункту пропуску на українсько-румунському кордоні в районі поселень Шибене і Поєніле-де-Суб-Мунте.

Автодорога має пролягати найбільш високогірною частиною Українських Карпат (Верховинський район Івано-Франківської області). Тут розташовані масиви Чорногора (висота 1500-2022 м) та Чивчини (висота 1200-1500 м), що значно (на 200-500 м) перевищує висоти в місцях розташування існуючих та перспективних курортів “Буковель”, “Боржава” та “Тисовець”.

Для території пролягання автодороги також притаманний тривалий період збереження сніжного покриття (жовтень - квітень). Такі географічні та кліматичні умови є сприятливими для будівництва туристично-спортивних комплексів для проведення спортивних змагань найвищого рівня (в т.ч. Олімпійських ігор, чемпіонатів Європи та світу), та підготовку спортсменів (в т.ч. національних збірних команд), що забезпечить розвиток зимових видів спорту в Україні.

Забезпечення зручного доступу до високогірних місцевостей Карпат через будівництво автодороги та відкриття пункту пропуску є необхідною передумовою для залучення капітальних інвестицій у розвиток туризму та місцевої економіки та, зокрема, для будівництва гірських комплексів. Розбудова транспортної інфраструктури стане основним переконливим аргументом для інвесторів. Вже сьогодні інвесторами задекларовано намір

щодо будівництва в районі пролягання дороги комплексу “Чорногора” (с. Бистрець), довжина трас (витягів) на якій перевищуватиме довжину трас (витягів) на існуючому ТК “Буковель”.

Також генеральною схемою планування території визначено перспективні ділянки для реалізації таких інвестиційних проектів:

- проекту будівництва комплексу “Кринта” (с. Красник, 430 ліжко-місць, 13,6 кілометрів лижних трас, розрахункова вартість інвестицій – 75 млн. євро).
- проекту будівництва комплексу “Гаджина” (с. Бистрець, рекреаційно-відпочинковий комплекс на 750 ліжко-місць, розрахункова вартість інвестицій – 4 млн. євро).

Будівництво дороги у перших п’ять років від моменту введення в експлуатацію та відкриття пункту пропуску дозволить залучити у розвиток території щонайменше 329 млн. євро інвестицій у вигляді капітальних вкладень, без врахування інвестицій на будівництво дороги та інфраструктури пункту пропуску.

Початковим етапом реалізації проекту можна вважати підписання 19.03.2008 р. Угоди про співробітництво між Івано-Франківською ОДА та повітовою радою Марамуреш (Румунія). Через два роки 12.05.2010 р. між сторонами підписаний протокол доповнень до вказаної Угоди, відповідно до пункту 1 якого сторони надають необхідну підтримку для відкриття міжнародного пункту перетину румунсько-українського державного кордону в Поєніле-де-Суб-Мунте – Шибене в межах компетенції відповідно до національного законодавства Румунії та України.

Відповідно до проекту дорога проходитиме через Верховинський район, який володіє значним ресурсним потенціалом для розвитку туризму. Найпопулярнішими в районі є пішохідний (подорожування горами пішки), гірськолижний (катання на гірських лижах), водний (сплав гірськими ріками на катамаранах, каяках, рафтах) та гірський туризм (зимові подорожі Чорногірським хребтом). Розвивається сільський зелений туризм, який є

одним з основних сфер зайнятості мешканців сіл у напрямку кордону з Румунією (Ільці, Явірник, Топільче, Зелена). В той же час мережа готельних та рекреаційних закладів району на сьогодні розвинена недостатньо. Єдиною рекреаційною базою в районі є лікувально-оздоровчий комплекс “Верховина”, спроможний прийняти одноразово до 300 чол.

Останнім часом зростає кількість сільських садиб, що надають послуги зеленого туризму. У 2010 р. таких садиб нараховувалось 128 з кількістю місць – 1536, у 2014 році 136 садиб з кількістю місць – 1720. За кількістю садиб Верховинський район випереджає інші гірські райони області, тут знаходиться 1/6 всіх сільських садиб, зареєстрованих на Івано-Франківщині. Всього сектор розміщення (лікувально-оздоровчий комплекс та садиби) спроможний прийняти до 735 тис. туристів на рік (рекреаційні заклади – понад 110 тис. осіб та садиби – понад 625 тис. осіб).

Вздовж існуючої та проектної автомобільної дороги Верховина – Шибене розташовані села Ільці, Красник, Топільче, Зелене, Явірник. У вказаних населених пунктах проживає майже 5 тис. чол. або 17 % населення району. Для згаданих сіл є характерним незначний, проте стійкий приріст населення. Слід зазначити, що тільки 20 % постійного населення й близько половини працездатного населення зазначених населених пунктів є зайнятими. Більшість населення зайнята переважно в галузях освіти та лісовому господарстві, обробній промисловості та роздрібній торгівлі. Близько 900 чоловік працездатного населення цих сіл на мають постійної роботи. Значна частина з них є трудовими мігрантами. Свої перспективи розвитку сільські громади вказаних сіл вбачають у розвитку туризму (екотуризму, зеленого туризму) та готельного бізнесу (будівництві відпочинкових баз та екосадиб), скотарства, вівчарства, деревообробки.

За результатами опитування представників підприємств та підприємців Верховинського району та Рушчанської долини (Румунія), проведеного громадською організацією “Агентство з розвитку приватної ініціативи”, 70 % опитаних заявили, що відкриття пункту пропуску потрібне для

Верховинського району і Рушанської долини. З опитаних респондентів 21 % впевнені, що відкриття пункту пропуску призведе до значного покращення бізнес-клімату у Верховинському районі та Рушанській долині, а ще 35 % респондентів сподіваються на таке покращення. Як випливає з опитування, підприємства пов'язують з відкриттям пункту пропуску значні позитивні економічні зміни.

На нашу думку відкриття пункту пропуску призведе до зростання кількості відвідувачів прикордонних регіонів, розвитку туристичної галузі, розширення ринків збуту місцевих товарів та послуг, створення додаткових можливостей для започаткування та розвитку бізнесу, появи передумов для розвитку нових видів господарської діяльності.

Пожвавлення туризму на прилеглих до дороги та пункту пропуску територіях спонукатиме місцевий бізнес пропонувати іноземним та внутрішнім туристам ширший асортимент товарів та послуг. Наслідком цього буде відкриття нових туристичних атракцій, місць розміщення туристів, закладів громадського харчування, об'єктів роздрібної торгівлі тощо. При цьому обсяг споживання товарів і послуг, доходи суб'єктів господарювання та надходження до місцевих бюджетів залежатимуть від:

- можливості придбання товарів та послуг, які зазвичай користуються популярністю у туристів, наявності відповідних туристичних атракцій;
- кількості туристів, спроможних витратити кошти на місцеві товари та послуги, та їх мотивації споживати певні товари та послуги (просування інформації про можливості відпочинку, легкий доступ, популяризація та просування наявних туристичних атракцій, в тому числі товарів та послуг);
- часу перебування туристів у місцевості (створення та адміністрування відповідних туристичних атракцій, що спонукають туристів зупинитися на 1 більше діб, в тому числі неприбуткових

об'єктів: туристично-інформаційні центри, парки тощо), а також кількості та якості місць розміщення туристів.

Для детальнішого аналізу впливу інфраструктурних проектів на рівень життя сільського населення побудуємо економічну модель впливу будівництва міжнародної автомобільної дороги с. Ільці – с. Явірник – Державний кордон з Румунією та відкриття пункту пропуску на українсько-румунському кордоні в районі поселень Шибене (Верховинський район Івано-Франківської області) і Поеніле-де-Суб-Мунте (повіт Марамуреш, Румунія) на рівень життя сільського населення прилеглих сільських територій.

Статистичні дані щодо потоків внутрішніх туристів та екскурсантів в області (в т.ч. розрізі районів та міст обласного значення), узагальнюються обласною державною адміністрацією та органами статистики на підставі добровільної звітності щодо діяльності туристичної організації. Вказана звітність враховує тільки кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності за звітний період. Вона надходить не від усіх суб'єктів туристичної діяльності і містить відомості тільки про організованих подорожуючих, тобто тих, які використовують послуги суб'єктів туристичної діяльності. При цьому статистичні дані не враховують кількості неорганізованих туристів, які самостійно планують і здійснюють подорожі, а відповідно до відомостей Всесвітньої туристичної організації неорганізовані туристи складають приблизно 70 % від усіх подорожуючих. Таким чином, доступні статистичні дані не визначають кількісний характер споживання в туристичній галузі та не можуть бути використані як вихідні для визначення прогнозованих потоків туристів.

Тому, показник очікуваної кількості туристів (діб проживання) було розраховано, виходячи з прогнозованої потужності закладів проживання у Верховинському районі та з врахуванням середнього по області коефіцієнту використання місткості готелів та інших місць для тимчасового проживання в Івано-Франківській області за 2014 р. (за даними статистики такий

коефіцієнт становить: для юридичних осіб – готелі та аналогічні заклади розміщення – 0,20, спеціалізовані заклади розміщення – 0,44, для фізичних осіб-підприємців – готелі та аналогічні заклади розміщення – 0,22, спеціалізовані заклади розміщення 0,08).

Показник прогнозованої потужності у різних типах закладів для тимчасового проживання враховує наявну кількість ліжко-місць в секторі сільського зеленого туризму та рекреаційних закладах району на кінець 2014 року, та прогнозовану кількість ліжко-місць, які планується створити при будівництві курортів “Чорногора”, “Кринта” та “Гаджина” з врахуванням графіку введення їх в експлуатацію задекларованого інвесторами протягом 5 років після початку будівництва.

Крім того, прогнозований показник кількості ліжко-місць ми вважаємо мінімальним, оскільки поряд з будівництвом трьох гірських курортів, задекларованим інвесторами, інші суб’єкти господарювання додатково споруджуватимуть заклади туристичної інфраструктури. До прикладу, в межах гірськолижного курорту Буковель за більше 10 років його розвитку безпосередньо інвестором ТК “Буковель” створено 1500 ліжко-місць, й крім того понад 6 тис. ліжко-місць створено іншими забудовниками (інвесторами).

Звіт про діяльність колективного засобу розміщення подають юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які надають послуги з тимчасового розміщування (готелі та аналогічні засоби розміщення, а також спеціалізовані засоби розміщування). На підставі такої звітності органи статистики виводять коефіцієнт використання місткості готелів та інших місць для тимчасового проживання за відповідний звітний період. Цей коефіцієнт відображає загальну активність споживання в сфері туризму і фактичну спроможність розмістити туристів у відповідній місцевості (тобто кількість ліжко-місць у різних закладах тимчасового розміщення). Вказаний коефіцієнт був використаний при визначенні прогнозованих потоків туристів.

Таблиця 3.1

Перспективи розвитку туристичної сфери після початку
реалізації проекту з будівництва дороги

Показники	Фактично 2014 р.	Перспектива (5 років реалізації проекту)				
		1 рік	2 рік	3 рік	4 рік	5 рік
Наявна кількість ліжко-місць в зелених садибах, од.	1720	2234	2762	3276	3790	5140
Прогнозована кількість ліжко-місць у приватному секторі, од.	1218	2134	2648	3285	4076	5058
Кількість ліжко-місць у рекреаційних закладах (без врахування зростання), од.	288	288	288	288	288	288
Кількість ліжко-місць на нових гірських курортах “Кринта”, “Гаджина”, “Чорногора” - всього, од.	—	575	3804	7104	7791	8971
Розрахункова максимальна річна потужність, тис. осіб	732,9	1093,9	2460,1	3897,1	4436,6	5225,7
Коефіцієнт використання місткості готелів та інших місць для тимчасового проживання (середній)	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235
Розрахункова (прогнозована) кількість діб проживання (з врахуванням коефіцієнту використання місткості), тис. діб	172,2	257,1	578,1	915,8	1042,6	1228,0
Перспективна довжина гірськолижних трас на нових курортах, км.	—	10	15	25	25	38
Кількість витягів на нових курортах, од.	—	3	6	6	10	14

Джерело: власні розрахунки.

Коефіцієнт зростання кількості ліжко-місць у приватному секторі (середній за 2010-2014 роки) , 2010 р. – 94 садиби (1128 місць), 2012 р. – 128 садиб (1536 місць), 2014 р. – 136 садиб (1720 ліжко-місць).

$$K = (1720/1536 + 1536/1128)/2 = 1,2407$$

Оскільки кількість діб проживання туристів є добутком кількості туристів та терміну їх перебування, потреби в окремому визначенні показника терміну перебування туристів немає.

Показник одноденних відвідувачів є суттєвим для визначення ефективності діяльності гірських курортів, а відтак – і для визначення економічних вигод для конкретної території. Тому цей показник слід розглянути окремо. Одноденні відвідувачі (екскурсанти) – це особи, які подорожують в межах одного дня. У статистичному звіті про діяльність туристичної організації (форма № 1-ТУР) відображається показник кількості екскурсантів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, проте цей показник враховує тільки організованих відвідувачів, які скористалися послугами цих суб'єктів. Крім того з огляду на те що до 2010 року включно цей звіт подавався суб'єктами туристичної діяльності добровільно, наявні статистичні дані не відображають реальну ситуацію (згідно з узагальненими даними звітності у 2010 році обслуговано 646,5 тис. екскурсантів, у 2012 році – 341,7 тис., у 2014 році – 360,0 тис. екскурсантів). Відтак коефіцієнт зростання кількості екскурсантів у 2010 - 2014 роках становить 1,05.

Кількість одноденних відвідувачів цільової території розрахована за аналогією до діючого гірськолижного курорту “Буковель”. Цей курорт у в першому році функціонування відвідало 473787,6 одноденних туристів, а в 2014 році відвідало 1 млн. туристів, з яких 300 тис. проживали в межах курорту, а 700 тис. були одноденними відвідувачами. Враховуючи те, що показник 700 тис. одноденних туристів досягнуто на 12-му році функціонування курорту Буковель (працює з 2003 року) та, використовуючи розрахований тут коефіцієнт зростання – 1,05, можна розрахувати кількість одноденних відвідувачів курорту протягом перших п'яти років роботи).

В даному дослідженні ми визначаємо прогнозну річну кількість днів проживання туристів (табл. 3.2), що є добутком кількості туристів та терміну їх перебування. Окремо визначати середній термін перебування туристів недоцільно.

Таблиця 3.2

Прогнозна кількість одноденних відвідувачів комплексів
“Чорногора”, “Кринта” та “Гаджина”

Рік експлуатації після реалізації проекту	Кількість одноденних відвідувачів, осіб
1	473787
2	497476
3	522350
4	548468
5	575891

Отримані показники кількості одноденних відвідувачів курорту “Буковель” за перші 5 років функціонування курорту можна використати для розрахунку кількості одноденних відвідувачів комплексів “Чорногора”, “Кринта” та “Гаджина” за аналогічний період. При цьому ця кількість для курортів у Верховинському районі буде мінімальною, оскільки відповідні інвестиційні проекти передбачають створення гірських курортів більшої потужності, ніж потужність ТК “Буковель”.

Оскільки вітчизняна статистика не подає даних щодо розміру та структури витрачання коштів туристами, для розрахунків витрат туристів використані дані проекту ЄС TACIS “Вдосконалення системи охорони природи у Верховині” де було визначено, що денні витрати одного українського туриста становлять приблизно до 25 євро, а одного іноземного туриста – 50-60 євро. За більш актуальними даними, отриманими за результатами вивчення думки представників туристичного бізнесу, проведеного Туристичною Асоціацією Івано-Франківщини (ТАІФ) денні витрати одного українського туриста під час перебування в Івано-Франківській області становлять приблизно 51 євро, а іноземного туриста – близько 92 євро). За дослідженнями ТАІФ середній час перебування туристів в Івано-Франківській області за спостереженнями представників туристичного бізнесу склав 4,2 дні.

З врахуванням середнього показника витрачання коштів туристів на добу та співвідношення внутрішніх та іноземних туристів в Івано-Франківській області (приблизно 80 % до 20 %) визначено середній розмір витрат одного туриста. Визначено також прогнозовані дані щодо кількості діб проживання та витрат туристів після відкриття міжнародного пункту пропуску. Витрати одноденних відвідувачів було розраховано за прикладом ТК “Буковель”, де вони становлять щонайменше 25 євро. Відтак дохід місцевої економіки від туризму правомірно розглядати суму витрат туристів та витрат одноденних відвідувачів.

Економічна вигода від споживання туристами місцевих товарів та послуг залежить від їх пропозиції (кількості та асортименту) в межах відповідної території, кількості туристів та їх платоспроможності. Ріст споживання, у свою чергу, стимулює збут у оптових постачальників товарів (в тому числі сировини та напівфабрикатів) та послуг, а також збільшує збут у суб’єктів господарювання з супутніх галузей в межах та поза межами цільової території.

Місцева економіка фактично одержує лише частину від загального регіонального доходу – місцеву додану вартість. Надходження до місцевої економіки (місцевий дохід) прямо залежать від розміру території та відсотку охоплення місцевої економіки.

Як свідчить міжнародна практика, місцевий дохід становить 30-50 % від загального регіонального доходу від туризму. У сільській місцевості такий місцевий дохід є порівняно нижчим, також він залежить від виду відпочинку. Місцевий дохід від туристів, які проживають в готелях становить 60 %, а від туристів, які проживають в наметах – близько 18% загального обсягу надходжень від туристичної діяльності.

Показники економічної вигоди для Верховинського району після відкриття міжнародного пункту пропуску з врахуванням середнього значення місцевого доходу (30 % загального обсягу надходжень від туризму) представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Показники економічної вигоди від впровадження проекту
для Верховинського району

Рік впровадження проекту	Дохід від туризму, тис. євро	Місцевий дохід, тис. євро
1	27063,1	8118,9
2	46661,8	13998,5
3	67275,3	20182,6
4	75433,3	22630,0
5	87097,3	26129,2
Всього	303530,9	91059,3

За даними звіту “The Travel and Tourism Competitiveness Report”, 1 млн. доларів США інвестицій в туризм створює, в середньому, 50 повноцінних робочих місць. Результати дослідження свідчать, що створення додаткових робочих місць в туризмі відбувається інтенсивніше, ніж у інших галузі економіки. У випадку будівництва дороги та відкриття нового пункту пропуску очікується надходжень щонайменше 329 млн. євро інвестицій, що зумовить створення орієнтовно 16450 робочих місць.

У звіті “Benchmarking Travel & Tourism’s economic impact against other sectors WTTC”, згідно з якими кожні 1 млн. дол. США надходжень від туризму (витрат туристів) спричиняють створення 50 робочих місць. При цьому враховувались як робочі місця у безпосередньо у галузі, так і робочі місця у ланцюгу постачання.

За даними звіту “Sustainable tourism based on natural and cultural heritage. New employment opportunities” внаслідок орієнтації на сервіс, в туризмі важко замінити працюючу людину технічними засобами. В результаті туризм залишається зростаючим ринком праці, здатним забезпечити належні умови для працівників, зокрема жінок та молоді. Виходячи з 303 млн. євро очікуваних доходів від туристів та одноденних відвідувачів в перші п’ять років експлуатації дороги та пункту пропуску зумовлять створення приблизно 15000 робочих місць.

Виходячи з середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників в Івано-Франківській області в 2014 році, що склала 2875 грн., а також середнього коефіцієнту зростання номінальної заробітної плати за 2005-2014 рр. (1,2), можна визначити прогнозоване зростання відповідних доходів населення впродовж перших п'яти років експлуатації дороги та пункту пропуску, а відтак збільшення доходів місцевого населення та посилення його купівельної спроможності (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Прогнозована кількість створених робочих місць та
додатковий дохід місцевого населення

Рік	Дохід від туризму, тис. євро	Кількість створених робочих місць, од.	Додатковий дохід місцевого населення, тис. євро (виходячи з середньомісячної номінальної заробітної плати за 2014 рік та середнього коефіцієнту її зростання за останнє десятиріччя)
1	27063,1	1780	266,1
2	46661,8	3070	550,8
3	67275,3	4426	952,9
4	75433,3	4963	1282,2
5	87097,3	573	1974,9
Всього	303530,8	14812	5026,9

Дослідження показали, що за 5 років реалізації проекту дохід від туризму складе 303,5 млн. євро. При цьому кількість робочих місць зросте на 14812. Крім того, створення одного робочого місця в секторі туристичного бізнесу опосередковано забезпечує створення 1,5 додаткових робочих місць в інших галузях. Таким чином, 14812 створених робочих місць в туризмі забезпечать створення понад 22 тис. нових робочих місць в інших галузях економіки регіону. Розширення сфери зайнятості принесе для зайнятого місцевого населення додатковий дохід у розмірі 5026,9 тис. євро.

Створення нових робочих місць приведе до покращення добробуту місцевих мешканців та збільшення надходжень місцевих бюджетів від відповідних податків та зборів. Вплив експлуатації дороги та пункту

пропуску на бюджетні надходження можна оцінити за допомогою показників податкового навантаження, який формується шляхом поєднання показників окремих податків. Середнє значення загального коефіцієнту податкового навантаження в Україні за 2005-2014 роки складало 36,7 %. Виходячи з цього можна розрахувати прогнозний обсяг додаткових податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів.

Відкриття міжнародного пункту пропуску “Шибене” принесе відчутні соціальні вигоди як для регіону, так і України в цілому. Пожвавлення євроінтеграційних процесів, розвиток прикордонних депресивних територій та оптимізація транспортних потоків спричинить зростання економічної активності та створить додаткові соціальні вигоди для мешканців прикордонних регіонів України та Румунії, а саме:

- розвиток та пожвавлення соціально-культурної взаємодії між українцями та румунами по обидві сторони кордону;
- реальне (фізичне) та ментальне наближення мешканців віддалених гірських територій України до Європейського Союзу;
- зменшення відмінностей в рівні життя мешканців прикордонних територій України та Румунії;
- посилення спроможності місцевих органів влади надавати адміністративні послуги та забезпечувати соціальні стандарти.

Автодорога примикає до регіональної автодороги Р-24 Татарів – Кам’янець-Подільський, яка у свою чергу сполучена з європейською автомагістраллю Е-85 Клайпеда (Литва) — Александруполіс (Греція) (в Україні – М-19), національними автодорогами Н-09 Мукачеве – Івано-Франківськ – Львів та Н-10 Стрий-Мамалига.

Внаслідок будівництва автодороги та відкриття пункту пропуску буде суттєво скорочена відстань автошляхами до прикордонних повітів Румунії для малого пасажирського та вантажного автотранспорту, якій нині перетинає кордон у пунктах пропуску у Закарпатській (“Солотвино”, “Дякове”) і чи у Чернівецькій областях (“Порубне”, “Руська”, “Красноільськ”)

Марамуреш та у зворотному напрямку, відповідно скоротиться час пересування автотранспортом, зменшиться також час очікування на кордоні.

Відкриття пункту пропуску дозволить збільшити товарооборот між Івано-Франківською областю та Румунією і іншими країнами Євросоюзу через скорочення відстані та зменшення затрат на транспортування товарів, що є суттєвим чинником торгівельної активності.

3.3. Основні напрями підвищення рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії

Системна криза та зовнішня агресія викликали значне зниження рівня життя населення. Значне зниження доходів домогосподарств, у тому числі сільських, спричиняє девальвація національної грошової одиниці. Оскільки основними видами грошових доходів сільських жителів є заробітна плата та пенсії, то це автоматично означає їх адекватне скорочення в доларовому еквіваленті. Але основна негативна дія девальвації проявляється не в цьому. Реальні доходи населення знижуються тому, що знецінення національної грошової одиниці призводить до поступового підвищення цін на товари, в результаті чого домогосподарства змушені відмовлятися від придбання тих видів продовольчих та непродовольчих товарів, до споживання яких вони звикли і це стало однією зі складових їхнього рівня життя.

Індекс споживчих цін в Україні за 2014 рік у цілому становив 124,9% (у 2013 році – 100,5%). При цьому продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали на 24,8%. Найбільше (на 76,7-55,9%) зросли ціни на рис, продукти переробки зернових та фрукти. На 37,2-22,8% стали дорожчими риба та продукти з риби, яйця, сало, безалкогольні напої, м'ясо та м'ясопродукти, олія, хліб, макаронні вироби, цукор.

Ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 34,3%, що зумовлено підвищенням плати за каналізацію на 69,5%, природний газ – на 62,8%, водопостачання – на 47,4%, гарячу воду, опалення – на 46,9%, тверде паливо – на 31,7%, скраплений газ – на 22,0%, електроенергію – на 11,3%.

Предмети домашнього вжитку, побутова техніка подорожчали на 27,9%, зокрема, товари для підтримки чистоти – на 38,0%, холодильники – на 33,8%, плити – на 30,6%, пральні машини – на 28,5%.

Зростання цін у сфері охорони здоров'я на 30,0% в основному зумовлено подорожчанням фармацевтичної продукції на 46,2%. Крім того, на 17,4% стали дорожчими амбулаторні послуги.

Підвищення цін на транспорт у цілому на 41,6% пов'язано з подорожчанням автомобілів у 1,8 раза, палива та мастил у 1,6 раза, а також транспортних послуг на 22,2%. У сфері відпочинку і культури ціни зросли на 24,8%, що насамперед відбулося через подорожчання туристичних послуг у 1,9 раза.

Продовжує утримуватися високий рівень диференціації розмірів заробітної плати за видами економічної діяльності. До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці відносилися авіаційний транспорт, фінансова та страхова діяльність, виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів, добувна промисловість і розроблення кар'єрів, де заробітна плата працівників перевищила середній показник по економіці в 1,6-3,4 раза.

У всіх регіонах середній розмір оплати праці був вищим за мінімальну заробітну плату. Найнижчий рівень заробітної плати, який не перевищував 78% від середнього по економіці, спостерігався в Тернопільській, Чернівецькій, Херсонській, Чернігівській та Волинській областях.

Індекс реальної заробітної плати в Україні у 2014 році порівняно з попереднім становив 93,5%. В Івано-Франківській області вказаний показник звітного року був вищий ніж в середньому по країні на 1,7 в.п. і склав 95,2%.

Скорочення реальних доходів населення спричинило значні зміни в економічній поведінці домогосподарств. Особливо скоротився попит на такі види товарів, як автомобілі, комп'ютерна техніка, житло. Оборót підприємств оптової торгівлі за 2014 рік становив 986,7 млрд. грн. Фізичний обсяг оптового товарооборóту порівняно з 2013 роком склав 85%. Оборót роздрібно́ї торгівлі за 2014 рік становив 903,5 млрд. грн., що складає 91,4% обсягу 2013 року.

Одним із суттєвих чинників зниження рівня життя населення, зокрема сільського, є впровадження урядом нашої країни, а також урядами США, Канади, Австралії, країн-членів ЄС та деяких інших країн економічних санкцій до Росії, а також відповідних санкцій з боку цієї країни. Найпершим результатом впровадження цих санкцій є значне зростання загроз у сфері енергетичної безпеки країни, скорочення обсягів споживання домогосподарствами природного газу і погіршення побутово-комунальних умов як однієї зі складових рівня життя населення.

Ще одним з напрямів негативного впливу девальвації гривні на доходи і рівень життя населення є те, що вимушене підвищення цін на імпóртні товари провокує аналогічне їх підвищення на товари вітчизняних товаровиробників. У той же час у зв'язку зі звуженням попиту на агропродовольчому ринку ціни на сільськогосподарську продукцію, вироблену в особистих селянських господарствах і виставлену для продажу на міських та сільських продовольчих ринках отримують своєрідну стелю для зростання через низьку платоспроможність покупців.

Таким чином, значний рівень девальвації гривні у 2014 р. спричинив загальне зниження грошових доходів населення у зв'язку з наявністю таких основних її наслідків:

1. скорочення імпóрту більшості видів продовольчих та непродовольчих товарів;
2. неможливість використання переваг нарощування обсягів експорту у зв'язку з торговими санкціями з боку Росії та розміщенням

більшості експортоорієнтованих промислових підприємств безпосередньо в зоні військових дій або поблизу неї;

3. поступове зростання цін на основні види продовольчих та непродовольчих товарів;
4. введення Національним банком України різноманітних видів обмежень на зняття коштів населенням з депозитних рахунків, що ускладнює і навіть практично унеможлиблює використання заощаджень для підтримання міськими та сільськими домогосподарствами звичного рівня життя.

Для сільських жителів наслідки девальвації гривні складніші порівняно з міськими, насамперед через:

1. низькі можливості адекватного підвищення цін реалізації виробленої в особистих селянських господарствах продукції;
2. випереджаюче зростання цін на товари і послуги, які займають найбільшу питому вагу у структурі споживання сільських домогосподарств, насамперед комунальні послуги та імпортні промислові товари;
3. ускладнення умов перерахунку коштів, зароблених сільськими трудовими мігрантами за кордоном у зв'язку з кризовими явищами в банківській сфері та заходами з боку НБУ, спрямованими на її усунення.

Потужним чинником зниження рівня життя населення, насамперед сільського, є ведення бойових дій на території Донецької та Луганської областей і пов'язане з цим значне зростання обсягів необхідних витрат з Державного бюджету, зокрема:

1. значне зростання обсягів військових витрат у зв'язку з необхідністю нарощування чисельності збройних сил та їх матеріально-технічного забезпечення;

2. руйнування інфраструктури та необхідність виділення коштів для відбудови зруйнованих об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури;
3. значні обсяги виплат загиблим та пораненим учасникам антитерористичної операції;
4. відволікання внаслідок мобілізації великої кількості працівників від виробничої діяльності в галузях народного господарства та зі сфери забезпечення функціонування домогосподарств;
5. скорочення податкових надходжень до бюджету через зменшення обсягів внутрішньої і зовнішньої торгівлі та припинення діяльності багатьох підприємств паливно-енергетичного та металургійного підкомплексів;
6. пов'язане з обмеженням фінансування виплат з Державного бюджету скорочення чисельності працівників бюджетної сфери, зменшення надбавок до їхньої заробітної плати, заморожування обсягів соціальних трансфертів, у першу чергу розмірів пенсій;
7. ускладнення соціальної ситуації в сільських населених пунктах у зв'язку з великою чисельністю біженців із зони бойових дій та прилеглих до неї великих міст.

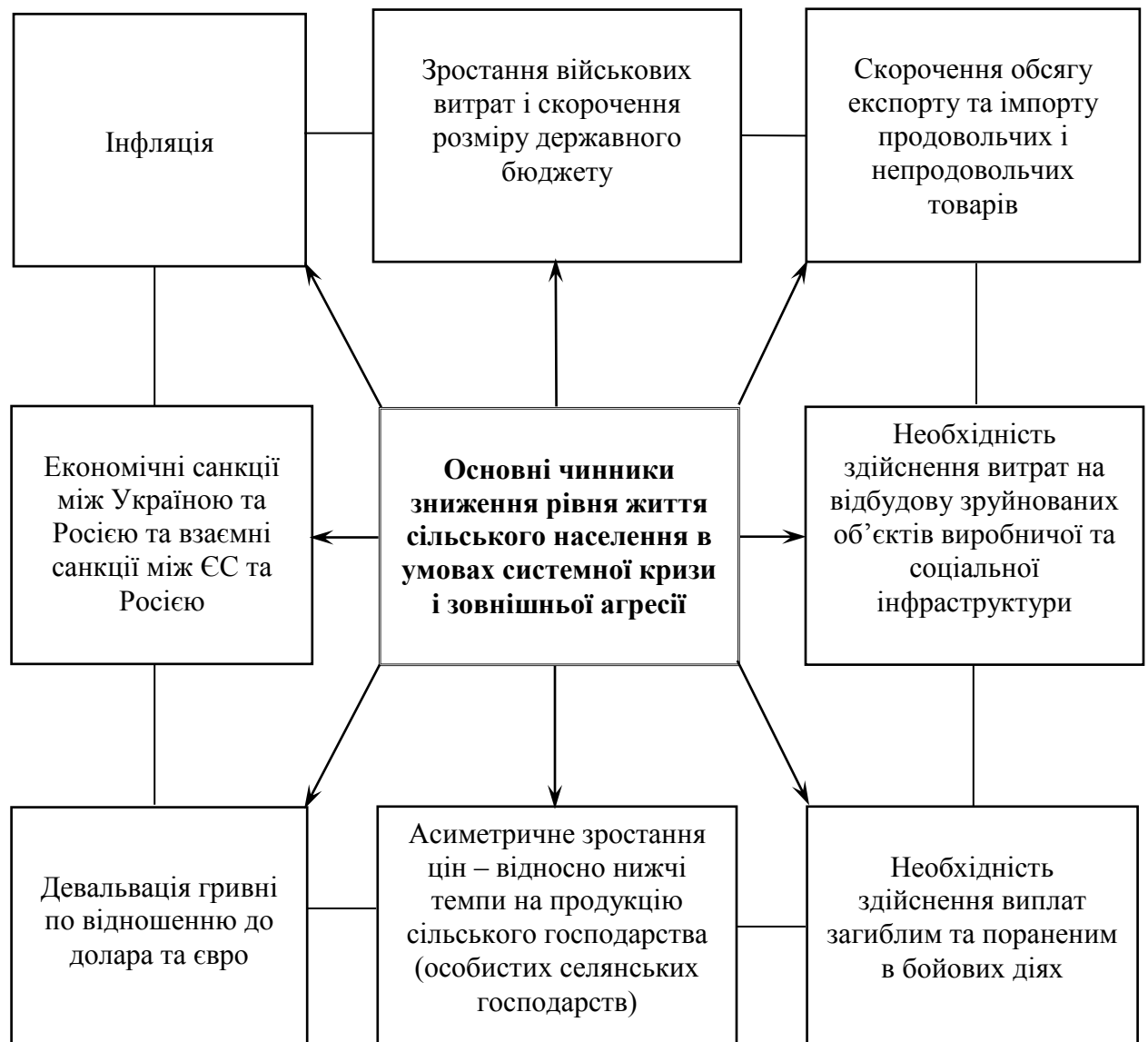
У засобах масової інформації та інших періодичних виданнях аналітиками, вченими, соціологами проводяться оцінки ймовірних втрат нашої країни від системної кризи та зовнішньої агресії. За 2014 р. вони склали більше 7 млрд. доларів США.

За роки української незалежності не спостерігалось чіткої взаємозалежності між темпами зростання чи, навпаки, зниження обсягів виробництва ВВП та темпами зростання чи зниження грошових та сукупних доходів населення.

В умовах системної кризи та зовнішньої агресії взаємозв'язок між названими тенденціями, на нашу думку, стає значно тіснішим. Очевидно, слід передбачати значно вищі темпи скорочення грошових доходів

населення, зокрема сільського. Масова бідність населення, насамперед сільського, стане поширеним явищем у нашій країні, зокрема, в досліджуваному регіоні.

На рис. 3.4 відображено основні чинники зниження рівня життя сільського населення в умовах системної кризи і зовнішньої агресії.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.4. Основні чинники зниження рівня життя сільського населення в умовах системної кризи і зовнішньої агресії.

Крім наведених чинників, характерних для екстремальних умов, продовжується негативна дія інших, не залежних від них. Серед цих

чинників слід відзначити надзвичайно високий рівень корупції у країні, кінцеві витрати на яку через систему споживчих цін в кінцевому рахунку несуть міські та сільські домогосподарства. Нею пронизана діяльність більшості державних установ та організацій, а також підприємств державної та приватної форм власності.

Не меншим тягарем на витрати домогосподарств, зокрема сільських, лягає значне зростання цін на енергоносії (електроенергія, паливно-мастильні матеріали, природний газ тощо), яке відбувається в досліджуваний період. Воно значно знижує рівень конкурентоспроможності національної економіки, більшості підприємств, зокрема сільськогосподарських, в яких витрати на придбання енергетичних ресурсів займають високу питому вагу у структурі собівартості продукції.

У таких умовах уряду країни необхідно прийняти “Державну програму підтримання рівня життя населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії”. У вересні 2014 р. Кабінет Міністрів України затвердив План дій “Відновлення України”. Відповідно до нього, “уряд розробив такий план пріоритетних дій на найближчий час і буде керуватися ним для подолання тих викликів, які постають перед Україною”.

Цілями Плану дій визначено: зупинити агресію і відновити суверенітет і територіальну цілісність країни; виконати Угоду про асоціацію з ЄС і отримати безвізовий режим з Європейським Союзом; реабілітація учасників АТО та відновлення Донбасу; децентралізація влади; нова система оподаткування; удар по корупції; пройти зиму.

У Плані дій вказується, що Україна має сьогодні чітку стратегію розвитку, яка викладена в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом. Однак детальний аналіз Угоди, проведений нами, показав, що вона зовсім не містить в собі стратегію розвитку країни і не може містити її по суті, оскільки мета Угоди полягає лише в здійсненні кроків щодо економічного зближення країни з ЄС з перспективою подальшого вступу до цієї організації.

У такому разі названий План дій аж ніяк не можна вважати Планом відновлення України, оскільки він не містить в собі ні елементів стратегії її розвитку, ні ключової цілі – підвищення рівня життя населення, зокрема сільських жителів. Вважаємо, що уряду слід або доповнити План дій заходами, спрямованими на підвищення рівня життя населення, або прийняти спеціальну урядову Програму. У процесі її розроблення та реалізації слід широко застосовувати нестандартні підходи у зв'язку з нетиповим характером соціально-економічної ситуації у країні.

Вирішення проблеми підтримання рівня життя сільського населення в умовах економічного спаду є надзвичайно складним завданням всіх гілок влади в нашій країні. Таке завдання не так легко виконати навіть в умовах певного економічного зростання, а в умовах системної кризи та зовнішньої агресії воно стає на порядок складнішим. При цьому слід враховувати той факт, що не дозволяючи показникам рівня життя значно знизитися, уряд забезпечує вирішення завдань вищого порядку – підтримання чи й зростання рівня соціального оптимізму, який здатен перетворюватися в могутній потенціал ефективного переродження всієї системи соціально-економічних, політичних та правових відносин.

Учені називають найрізноманітніші причини зростання напруженості в відносинах між Україною й Росією, яка в кінцевому розрахунку призвела до використання методів так званої “гібридної” війни проти нашої країни. Серед них є багато всесвітньо відомих політологів, політиків, соціальних психологів тощо. При визначенні внутрішніх причин конфлікту слід згадати висновки видатного сучасного американського економіста, лауреата Нобелівської премії Роберта Шіллера. Він вважає, що вплив фінансової кризи 2008 року на українську й російську економіки, в кінцевому рахунку, могли стати причиною нинішньої війни.

Інший американський Бенджамін Фрідмен у своїй праці “Моральні наслідки економічного зростання” навів багато прикладів, коли сповільнення економічного зростання призводить до зростання нетерпимості, агресивності,

радикального націоналізму й війн. Він зробив висновок, що “підвищення рівня життя полягає не лише в конкретних покращеннях, які зростання ВВП приносить людям, а й у тому, як економічне зростання впливає на соціальний, політичний і в кінцевому рахунку моральний характер народу”.

Погоджуючись з суттю думок, висловлених названими вище вченими, вважаємо за необхідне використати їх для значного покращення загальної соціально-економічної ситуації в нашій країні.

На нашу думку, необхідним є формування стратегії виходу країни з кризи, припинення зовнішньої агресії, максимально можливого підтримання з послідуочим підвищенням рівня життя населення на основі економічного зростання і формування нового морально-психологічного клімату, в основі якого лежатиме соціальний оптимізм (рис. 3.5).

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.5. Загальна схема виходу країни з системної кризи, припинення зовнішньої агресії з послідуочим економічним зростанням, спрямованим на підвищення рівня життя населення.

Загалом, загальна схема включає в себе два напрями: припинення зовнішньої агресії та відновлення довіри до держави, а також розробка і реалізація заходів, спрямованих на підвищення рівня життя населення. Обидва напрями тісно переплітаються між собою. Практична реалізація кожного з них неможлива без реалізації іншого.

Припинення зовнішньої агресії можна досягти лише шляхом політичних переговорів між усіма зацікавленими сторонами за участю міжнародних посередників. Продовження бойових дій лише погіршуватиме рівень життя населення як в зоні бойових дій, так і далеко поза її межами.

Припинення бойових дій і встановлення перемир'я є необхідною передумовою підтримання рівня життя населення, але зовсім не достатньою. Як справедливо відмічається в Записці Національного Інституту стратегічних досліджень, “першочерговим є відновлення довіри до держави (уряду) та налагодження партнерства держави і суспільства. Потрібні практичні результати, демонстрація реального ефекту від швидких дій уряду в економіці, які усунуть розрив між прийняттям стратегічних рішень щодо подолання інституційної кризи та їх усвідомленням у суспільстві, легітимізують інструменти і засоби державного управління”.

У соціально-економічній сфері курс на поглиблення економічних реформ включає в себе насамперед стабілізацію в банківській системі, особливо валютно-курсову, боротьбу з відмиванням коштів та їх відпливом за межі країни, спрощення податкової політики, зокрема усунення її надмірної фіскальної спрямованості, забезпечення прозорості бюджетного процесу, раціоналізацію бюджетних видатків, формування сприятливого інвестиційного клімату, формування ефективної системи соціального захисту населення, зрівноваженої регіональної політики держави тощо.

Аналогічні проблеми уряду країни приходить вирішувати повсякчасно, однак за звичних соціально-економічних умов таке вирішення має плановий характер і не потребує використання екстраординарних заходів. У умовах системної кризи, викликаній як внутрішніми, так і

зовнішніми чинниками, на перший план виходять заходи, від реалізації яких необхідно отримати негайний ефект у сфері підтримання рівня життя населення, порівнянного з докризовим.

Всередині країни можливості отримання необхідних коштів є вкрай обмеженими. Насамперед це могли б бути кошти, незаконно отримані представниками попередньої української влади в результаті протизаконних дій. Однак їх повернення обов'язково матиме довготривалий характер, оскільки для цього необхідна реалізація відповідних судових рішень.

Суттєвим додатковим джерелом надходжень до бюджету могла б стати прискорена приватизація найбільш економічно привабливих підприємств, які до цих пір залишалися у державній власності. Однак у цій сфері також є значні проблеми, які виникають у зв'язку зі складністю загальної політичної й соціально-економічної ситуації у країні. Потенційні інвестори неохоче купуватимуть виставлені для приватизації підприємства через невизначеність їхніх перспектив і проблем з репатріацією капіталу, що в кінцевому рахунку призведе до зниження їхньої реалізаційної ціни.

Очевидно, що основним можливим джерелом швидкого поступлення коштів, необхідних для підтримання рівня життя населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії, є їх поступлення з-за меж країни. Крім залучення коштів міжнародних економічних організацій, вагомим джерелом могли б стати кошти вітчизняних заробітчан за кордоном.

Багатьма країнами світу нагромаджений значний досвід залучення коштів трудових мігрантів за кордоном в розвиток національної економіки. Він характерний для тих країн, трудова міграція з яких має поширений характер. Це Мексика, Колумбія, Молдова, середньоазіатські країни, Індія, Китай тощо. У світі є країни, в яких обсяг коштів, які надходять від переказів трудових мігрантів з-за кордону не менші, а нерідко й більші від обсягів державного бюджету. Донедавна такі кошти були основною статтею доходів домогосподарств досліджуваної області і в майбутньому можуть стати суттєвим джерелом для стимулювання економічного зростання всередині

країни як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Для цього необхідне прийняття відповідних законодавчих актів, якими б гарантувалися вигоди інвесторам від проведених інвестицій.

Напрями підвищення рівня життя сільського населення за системної кризи та зовнішньої агресії поділяємо на загальні та специфічні (рис. 3.6).

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.6. Основні напрями підвищення рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії.

Серед варіантів реалізації державної політики в цій сфері могли б стати державні гарантії щодо спільного вкладення коштів у розвиток малого чи середнього бізнесу на паритетних умовах чи навіть гарантованому залученні державних коштів у подвійному розмірі. Якщо, наприклад, вартість інвестиційного проекту складає 300 тис. доларів США, це означало б, що держава за умови вкладення трудовим мігрантом 100 тис. доларів гарантує вкладення 200 тис. державних коштів з умовою збереження приватної форми власності новоствореного підприємства. Слід зауважити, що приблизно за такою схемою в економіку України залучено значні кошти іноземних інвесторів на безповоротній основі. Зважаючи на те, що більшість трудових мігрантів за кордоном свого часу виїхали з сільської місцевості досліджуваного регіону, однією з умов такого співробітництва могло б стати вкладення коштів в розвиток підприємництва саме в сільській місцевості.

Звичайно ж, основною передумовою підвищення рівня життя сільського населення є загальне економічне зростання та формування нового морального клімату в суспільстві. Тому всі заходи в цій сфері нами класифіковані на загальні та специфічні. Тільки їх органічна єдність може забезпечити успіх зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування в цій сфері.

Оскільки на більшість заходів першої групи вже зверталася увага, то сконцентруємося на заходах другої групи. Серед них варто виділити заходи з підтримання системи місцевих ініціатив сільського населення. Сільські жителі є доволі ініціативною категорією населення, всередині якої часто народжуються такі ініціативи щодо місцевого соціально-економічного розвитку, які слід підтримувати органам державного управління та місцевого самоврядування.

Процес демократизації суспільства повинен спрямовуватися на підтримку таких ініціатив, оскільки нерідко вони стають визначальними в локальному розвитку сільських громад. Це повинно реалізовуватися не лише

у процесі адміністративної реформи, але й забезпечуватися у процесі реформ в інших сферах суспільного життя.

Значне зниження рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії викликає необхідність у змінах до земельного законодавства країни з тим, щоб спростити селянам процес повернення земельних паїв, зданих ними в оренду різноманітним підприємницьким структурам в сільському господарстві. Восени 2014 р. ця проблема видається не надто суттєвою, але навесні 2015 р., коли значна частина власників сільських домогосподарств не знайдуть іншого варіанту підтримання свого рівня життя як відновлення розширеної діяльності власного особистого господарства, вони повинні отримати таку можливість, не зважаючи на наявність договорів оренди. Можливість розриву таких договорів як одного з засобів підтримання рівня життя сільських родин в екстремальних умовах повинна бути вирішеною на законодавчому рівні.

Розвиток системи стимулювання виробництва, зокрема в підприємницькій сфері та в особистих селянських господарствах забезпечить підтримання рівня життя тих верств сільського населення, які не втратили здатність до праці. Але серед сільських жителів значну питому вагу займають непрацездатні чоловіки й жінки. Для підтримання рівня їхнього життя необхідним є вдосконалення системи соціального захисту.

Більшість сільських пенсіонерів, питома вага яких в більшості сільських населених пунктів перевищує 25-30%, отримують або мінімальну або соціальну пенсії. В умовах прискореного зростання цін на продовольчі і непродовольчі товари, на комунальні послуги реальний розмір їх пенсій швидко знижується. В них немає інших можливостей підтримання звичного життєвого рівня, крім індексації пенсій, тобто приведення їх у відповідність до існуючого рівня цін на товари й послуги.

Очевидно, що в умовах системної кризи та зовнішньої агресії не вдасться забезпечити досягнення соціально справедливого розміру пенсій

відповідно до трудового вкладу, але забезпечити адекватний рівень купівельної спроможності пенсіонерів держава зобов'язана.

Рівень життя населення в розвинутих країнах світу в незначній мірі залежить від регіону, в якому проживає конкретна родина. Однак навіть у США, Німеччині, Франції тощо спостерігаються певні відмінності умовах проживання. У кожній країні існують депресивні регіони, виникнення яких, як правило, пов'язане з занепадом окремих раніше розвинутих виробництв, наприклад, автомобілебудування в Детройті у США чи шахтарських регіонів у Великобританії, Німеччині, Франції, Польщі тощо. У таких регіонах усереднені показники рівня життя значно гірші порівняно з іншими регіонами. Однак добре розвинена транспортна мережа, висока якість доріг та високий рівень забезпечення жителів розвинутих країн індивідуальним транспортом дозволяють їх громадянам підтримувати добру мобільність в пошуку більших доходів. Загалом це забезпечує відносно невисокий рівень територіальних контрастів у добробуті населення.

Високий рівень мобільності трудових ресурсів у розвинутих країнах забезпечує усунення значних контрастів в показниках рівня життя міських та сільських жителів. Як правило, сільське населення не поступається міському в забезпеченні житлом, комунальними, медичними та освітніми послугами, величині отриманих грошових доходів, користаючи при цьому з переваг сільського способу життя.

У бідніших країнах проблема вирівнювання рівня життя в міських та сільських поселеннях є однією з найскладніших для розв'язання. Вона викликана насамперед низьким рівнем урбанізації порівняно з розвинутими країнами та надмірною залежністю сільського способу життя від сільського господарства. Цю проблему не вдавалося розв'язати в радянські часи, хоча вона була оголошена одним з ключових напрямів соціально-економічної політики держави. Важка системна криза у нашій країні лише ускладнила ситуацію, оскільки традиційно у важкі часи міста використовують

найрізноманітніші економічні важелі для викачування більшої частини доданої вартості, створеної селянами, на користь міст та їх жителів.

Для розв'язання окреслених вище проблем, підвищення рівня життя міського та сільського населення за рішенням уряду в усіх регіонах країни розроблено стратегії їх розвитку. Зокрема, у 2014 р. Івано-Франківською обласною радою розроблена і прийнята Стратегія розвитку області до 2020 р. [131].

Нею передбачені чотири стратегічні цілі:

1. стійкий розвиток економіки;
2. розвиток туристично-рекреаційної сфери;
3. розвиток сільських територій;
4. розвиток людського капіталу.

Таким чином, органи місцевого самоврядування області надають особливого значення розвитку сільських територій. При цьому стратегічна мета “Розвиток сільських територій”, відповідно до Стратегії, включає в себе дві операційні цілі: “Збільшення доданої вартості сільськогосподарської продукції” і “Розвиток сільських територій навколо малих міст”.

Першою з них передбачене виконання таких завдань: технологічне переоснащення діючих та створення нових підприємств з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, розвиток органічного сільського господарства та виробництва продуктів харчування, покращення доступу агровиробників до ринків збуту.

Друга операційна мета розвитку сільських територій передбачає виконання таких завдань: розвиток сучасних форм кооперації в аграрному секторі, підтримка розвитку не аграрних видів бізнесу у сільських територіях, удосконалення підготовки фахівців для малого бізнесу в сільській місцевості, сприяння самозайнятості в селах, передусім – у гірській місцевості, розвиток системи первинної медицини в сільських територіях, забезпечення якісною питною водою сільських населених пунктів, що мають найгостріші проблеми водопостачання.

На нашу думку, одним з основних недоліків зазначеної Стратегії є виділення в ній лише двох операційних цілей у сфері розвитку сільських територій, які її розробники вважають найважливішими на сучасному етапі розвитку країни та досліджуваної області. Очевидно, що коло цілей повинно було б бути значно ширшим, оскільки розвиток сільських територій аж ніяк не зводиться лише до розвитку виробничої сфери на селі та їх розвитку навколо малих міст. По-перше, поза увагою розробників Стратегії залишилися такі важливі напрями розвитку сільських територій, як охорона довкілля, розвиток віддалених від районних центрів та малих міст сільських населених пунктів, жителі яких мають не менше право забезпечувати достойний рівень життя, ніж жителі наближених до міст сіл.

Сільські території об'єднують природні, виробничо-господарські, соціальні, політичні складники, що перебувають під управлінським та регулятивним впливом територіальних громад, органів місцевого самоврядування, органів державної влади, бізнесу та громадськості. У свою чергу, ці складники поділяються на елементи, властивості яких розкривають їх сутність і визначають певні функції сільських територій. Сутнісний характер цих просторових утворень знаходить свій прояв у тому, що виробничо-господарська діяльність в їх межах відбувається в безпосередньому зв'язку з природним середовищем. Результати цієї діяльності значною мірою залежать від природних умов і природно-ресурсного потенціалу кожної конкретної території, а земля виступає головним засобом виробництва, причому не завжди сільськогосподарського. Сільські території – це не тільки просторовий базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей [89, с.18].

Поняття сталого розвитку сільських територій базується на здатності території не стільки повертатися в початковий стан після збурювальних управлінських дій, скільки в набутті якості переходити в новий якісний стан, пов'язаний передусім з неухильним і стабільним поліпшенням якості життя громадян, що проживають на цій території [132, с. 13].

Основною з відмітних рис такого підходу є акцентування уваги на необхідності забезпечення певного рівня адаптаційних можливостей сільських територій щодо їх реакції на зміни в оточуючому соціально-економічному, політичному й екологічному середовищі та необхідності забезпечення неухильного і стабільного покращення рівня та якості життя сільських жителів.

З метою чіткого означення сутнісних та територіальних меж визначено основні складові і важелі розвитку сільських територій рис. 3.7.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.7. Основні складові й важелі розвитку сільських територій.

Сільський розвиток – це специфічний спосіб здійснення суспільно-економічних відносин і їх конкретний стан, за якого товари і суспільні блага, що їх продукує економічний потенціал аграрного сектора, за даних інституціональних умов і механізмів розподіляються між суб'єктами цих відносин у інтересах більшості сільського населення та забезпечують стале зростання його добробуту і покращення умов проживання [57, с. 410].

Сільський розвиток є результатом дії суспільно-економічних виробничих та розподільчих відносин, в яких формується певний сільський спосіб життя та його розвиток. Очевидно, що такий науково-методологічний підхід є обґрунтованим, оскільки лише в його межах можна пізнати взаємозалежність між макро- та мікроекономічними й соціальними процесами, результатом взаємодії яких є сільський розвиток.

Сільські території ми розглядаємо як складову частину територіальної організації суспільства, яка включає в себе існуючу мережу сільських населених пунктів з наявними в них жителями, оточуючим природним середовищем, соціальною й виробничою інфраструктурою, а також виробничою структурою, головне функціональне призначення яких полягає в підтриманні характерного для даного етапу розвитку суспільства рівня життя сільського населення.

Сільські території є системним утворенням, всі їх складові тісно взаємодіють між собою. Ключовою підсистемою виступає сільське населення, економічна й соціальна поведінка якого визначає зміни в інших підсистемах. Зокрема, рівень розвитку виробничої й соціальної інфраструктури села визначається активністю селян в цій сфері.

Сільські території є системою, яка здатна як до саморегулювання, так і до регулювання з боку систем управління (законодавчі акти, рішення уряду та органів місцевого самоврядування, плани і програми національного, регіонального та локального рівня). Особливо хотілося б наголосити на значенні останніх в розвитку сільських територій, оскільки місцеві ініціативи

за силою свого впливу на сільський розвиток переважають рішення найвищих органів влади.

Чітке означення меж сільських територій дозволяє сформувати основні перспективні напрями їх розвитку (рис. 3.8).

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3.8. Основні перспективні напрями розвитку сільських територій.

Це напрями пов'язані з диверсифікацією виробництва, розвитком соціальної інфраструктури села та підвищенням рівня територіальної мобільності сільського населення.

На нашу думку, забезпечити високий рівень зайнятості як основи достойного рівня життя сільських жителів навіть за найсприятливіших економічних умов швидкими темпами не вдасться. Ще складнішим завданням є створення в сільській місцевості системи робочих місць з середнім чи вищим від середнього рівнем заробітної плати.

Сільське господарство нашої країни індустріалізується високими темпами. Рівень механізації виробничих процесів стає незрівнянно вищим порівняно з попередніми періодами. Очевидно, що рівень зайнятості в цій галузі (без врахування особистих господарств) не може перевищувати 2-3 відсотків від загальної чисельності зайнятого населення, як це характерно для розвинутих європейських країн.

При умові розміщення переробних підприємств АПК безпосередньо в сільській місцевості цей відсоток може бути збільшеним до 6-10 %. Більша ж частина сільських жителів неминуче змушена найматися до праці в розміщених неподалік містах-районних центрах, а також у великих містах, до яких відносяться насамперед обласні центри.

Цей висновок зовсім не означає пониження важливості такого напрямку розвитку сільських територій, як диверсифікація виробництва, тобто зниження рівня його прив'язаності до сільського господарства. Розбудова підприємств з виробництва й переробки сільськогосподарської продукції, розвиток підприємств, не пов'язаних з сільським господарством, підприємств сфери послуг та кооперації є важливими напрямами, однак лише за допомогою реалізації заходів, спрямованих на їх розвиток, вирішити проблему сільського розвитку й підвищення рівня життя сільського населення не вдасться.

Так само важливим є розвиток соціальної інфраструктури села, але це надзвичайно затратний напрям підтримання життєдіяльності сільських

населених пунктів. Він передбачає будівництво в селах нових шкіл, лікарень, дитячих садків, фельдшерсько-акушерських пунктів, незважаючи на низьку можливість забезпечення високої ефективності використання відповідних інвестицій.

Підвищення рівня просторової мобільності сільського населення за рахунок розвитку системи дорожнього господарства, громадського транспорту, створення умов для покращення забезпечення сільського населення особистим транспортом слід вважати магістральним напрямом розвитку сільських територій. Особливе значення при цьому має якісна реконструкція існуючої та розвиток нової мережі доріг з тим, щоб кожний сільський населений пункт мав добре комунікаційне сполучення з іншими селами та містами регіону.

Отже, серед основних напрямів поліпшення рівня життя сільського населення має бути: завершення зовнішньої агресії; розвиток сільськогосподарського виробництва; підтримка розвитку особистих селянських господарств; ширше залучення приватного сектора у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва у сфері туризму; створення умов для інвестування в соціально-економічний розвиток села місцевими трудовими мігрантами; запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих сільських жителів; реальна підтримка розвитку малого і середнього підприємництва на селі; розвиток та підтримка діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; розвиток несільськогосподарських видів діяльності; поліпшення обслуговування жителів сільських територіальних громад об'єктами соціальної інфраструктури. Це стане основою для вирівнювання умов проживання в містах та сільській місцевості, формування якіснішого соціального капіталу, подолання бідності й підвищення рівня життя сільського населення.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що в сучасних умовах розвиток сільських територій не можна пов'язувати з рівнем розвитку суто сільськогосподарського виробництва. Із застосуванням нових технологій в сільському господарстві попит на робочу силу в галузі буде на низькому рівні і не забезпечуватиме вирішення проблеми зайнятості сільського населення. В сучасних умовах необхідно перемістити фокус аграрної політики держави з підтримки аграрного сектору економіки на підтримку сільського розвитку – поліпшення якості життя та економічного благополуччя сільського населення.

2. Виявлено, що одним з основних шляхів поліпшення соціально-економічного розвитку села та підвищення добробуту сільського населення, зростання потенціалу розвитку сільських територій є диверсифікація сільської економіки. Для Івано-Франківської області завдання диверсифікації економіки сільських територій є надзвичайно важливим оскільки область має вкрай обмежені ресурси сільськогосподарського виробництва (гірські території складають половину території області).

3. Поліпшення розвитку сільських територій і підвищення рівня життя їх мешканців пов'язуємо з низкою невирішених проблем організаційно-економічного характеру, однією з яких є розробка організаційно-економічного механізму регулювання рівня життя населення на рівні сільської територіальної громади. Такий механізм поєднує заходи для мобілізації внутрішніх резервів сільських територій зі зваженим державним регулюванням. Основною метою розробки механізму є оптимізація функцій управління сільським розвитком, підвищення рівня та якості життя сільських мешканців, створення на селі комфортного життєвого середовища.

4. Одним з головних напрямів підвищення рівня та якості життя сільського населення досліджуваного регіону вважаємо реалізацію

інвестиційного проекту з будівництва міжнародних шляхів сполучення. Актуальним в цьому напрямі буде реалізація проекту будівництва автомобільної дороги с. Ільці – с. Явірник – Державний кордон з Румунією та відкриття пункту пропуску на українсько-румунському кордоні в районі поселень Шибене і Поеніле-де-Суб-Мунте. Дослідження показали, що за 5 років реалізації проекту дохід від туризму складе 303,5 млн. євро. При цьому кількість робочих місць зросте на 14812, які забезпечать створення понад 22 тис. нових робочих місць в інших галузях економіки регіону. Розширення сфери зайнятості принесе для зайнятого місцевого населення додатковий дохід у розмірі 5026,9 тис. євро.

5. Вирішення проблеми підтримання рівня життя сільського населення в умовах економічного спаду є надзвичайно складним завданням всіх гілок влади в нашій країні. Таке завдання не так легко виконати навіть в умовах певного економічного зростання, а в умовах системної кризи та зовнішньої агресії воно стає на порядок складнішим. При цьому слід враховувати той факт, що не дозволяючи показникам рівня життя значно знизитися, уряд забезпечує вирішення завдань вищого порядку – підтримання чи й зростання рівня соціального оптимізму, який здатен перетворюватися в могутній потенціал ефективного переродження всієї системи соціально-економічних, політичних та правових відносин.

6. В сучасних умовах необхідним є формування стратегії виходу країни з кризи, припинення зовнішньої агресії, максимально можливого підтримання з послідуєчим підвищенням рівня життя населення на основі економічного зростання і формування нового морально-психологічного клімату, в основі якого лежатиме соціальний оптимізм.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і розроблено практичні підходи до формування, оцінки, регулювання та підвищення рівня життя сільського населення в регіоні за участю всіх суб'єктів соціально-економічних відносин. Проведене дисертаційне дослідження дає можливість зробити такі висновки:

1. На підставі узагальнення наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів уточнено і конкретизовано сутність економічної категорії “рівень життя” сільського населення, під яким запропоновано розуміти складну комплексну соціально-економічну категорію, яка включає сукупність кількісних і якісних індикаторів добробуту та комфортності життєвого середовища і характеризується ступенем забезпечення матеріальних і духовних потреб населення. Завдання забезпечення гармонійного і збалансованого розвитку людини зумовлює розгляд рівня життя в якості мети, пріоритетного напрямку суспільного розвитку та оцінки соціального прогресу суспільства і соціалізації економіки.

2. Запропоновано виділення внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на рівень життя населення залежно від рівня управління, які визначають багатогранність та суть категорії “рівень життя”, що пов'язане з необхідністю здійснення державного регулювання дії цих чинників та формування національної стратегії підвищення добробуту сільського населення. Вони діють на національному, регіональному та місцевому рівнях і поділяються на: фактори ринкового середовища; державне регулювання розвитку сільської території; демографічний потенціал і структура населення; економіко-географічне положення; природно-ресурсний потенціал; еколого-рекреаційний потенціал; рівень освіти; рівень медицини; інституціональні чинники.

3. Комплексна оцінка економічних та соціальних параметрів рівня життя сільського населення довела, що в сучасних умовах: в грошовому

вигляді сільські жителі регіону отримують 83,4% сукупних ресурсів, в структурі яких найбільшу частку займали: оплата праці (32,4%), пенсії (20,8%), вартість спожитої продукції власного ОСГ (12,6%); більшу частину сукупних витрат (52,5%) сільські домогосподарства спрямовують на харчування, незважаючи на той факт, що значну їх частку вони одержують з особистого селянського господарства і виробляють самі; індикатор достатності харчування по більшості продуктів був менший одиниці, що свідчить про невиконання раціональної норми; рівень розвитку соціальної інфраструктури не відповідає соціальним нормативам по більшості позицій; частка населення з середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими межі бідності ООН для країн Центральної та Східної Європи понад 90%. Проблеми на селі поглиблюються через відсутність матеріальної зацікавленості жити і працювати на селі, низької мотивації до праці, зростання безробіття, збільшення трудової міграція, поширення бідності і погіршення умов життя на селі через кризовий стан соціальної інфраструктури. Все це в комплексі впливає на зниження рівня життя сільського населення, погіршення життєвого середовища, створює на селі значне соціальне напруження

4. Запропоновано організаційно-економічний механізм регулювання рівня життя сільського населення, який відображує авторське бачення досягнення зростання соціально-економічного розвитку села та рівня життя сільського населення в умовах децентралізації. Механізм орієнтований на те, щоб організовувати і орієнтувати діяльність суб'єктів господарювання на всебічне використання місцевих ресурсів і можливостей з метою зростання кількості робочих місць, максимізації поточних і перспективних доходів, забезпечення сталого розвитку сільських територій. Основною метою механізму є оптимізація функцій управління сільським розвитком, підвищення рівня та якості життя сільських мешканців, створення на селі комфортного життєвого середовища. Зважаючи на те, що сільська економіка

буде діяти в умовах ринку, основою організаційно-економічного механізму є єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції.

5. Рекомендовано з метою підвищення рівня життя сільського населення створення на рівні сільської територіальної громади багатофункціонального сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, що дозволить диверсифікувати сільську економіку, організувати соціально-економічне життя села на якісно новому рівні. При кооперативній формі організації ефективної взаємодії аграрних підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств та населення формуються передумови економічного зростання: розширення зайнятості на селі, зростання реальних доходів учасників, прискорення науково-технічного прогресу як у виробничій сфері, так і у сфері обслуговування; поліпшення обслуговування місцевого населення та туристів, підвищення кваліфікації працівників; раціональне використання обігових коштів; підвищення ефективності господарської діяльності за рахунок кращої її організації; збільшення доходів місцевого бюджету.

6. Обґрунтовано доцільність реалізації інвестиційного проекту з будівництва автомобільної дороги с. Ільці – с. Явірник – Державний кордон з Румунією та відкриття пункту пропуску на українсько-румунському кордоні в районі поселень Шибене і Поеніле-де-Суб-Мунте. Встановлено, що за 5 років реалізації проекту дохід від туризму складе 303,5 млн. євро, місцевий дохід Верховинського району становитиме 91059,3 тис. євро, кількість робочих місць в туристичній галузі зросте на 14812. Це забезпечить створення понад 22 тис. нових робочих місць в інших галузях економіки регіону. Розширення сфери зайнятості принесе для зайнятого місцевого населення додатковий дохід у розмірі 5026,9 тис. євро.

7. Сформульовано напрями підвищення рівня життя сільського населення в умовах системної кризи та зовнішньої агресії, серед яких: завершення зовнішньої агресії; залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки; сприяння зайнятості населення; стимулювання розвитку

виробництва; реалізація нових механізмів відновлення виробництва; підвищення рівня соціального спрямування бюджету; боротьба з корупцією та тіньовими доходами; удосконалення системи оплати праці; удосконалення системи соціального захисту населення; підтримання системи місцевих ініціатив сільського населення; розроблення і реалізація програм залучення коштів трудових мігрантів; спрощення отримання соціальних послуг сільським населенням; удосконалення земельного законодавства. Це стане основою для вирівнювання умов проживання в містах та сільській місцевості, формування більш якісного соціального капіталу, подолання бідності й підвищення рівня життя сільського населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айвазян С. А. К методологии измерения синтетических категорий качества жизни населения [Текст] / С.А. Айвазян. – М., 2012. – 289 с.
2. Айвазян С.А. Сравнительный анализ интегральных свойств качества жизни населения субъектов РФ [Электронный ресурс] / С.А. Айвазян. – М.: Центр ситуационного анализа и прогнозирования ЦЭМИ РАН (Decision Support and Forecasting Center CEMI RAS), 2005. – Режим доступа: <http://server1.data.cemi.rssi.ru/GRAF/center/projects/level/>.
3. Апатова Н.В. Оцінка ефективності місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Н.В. Апатова, Р.Ш. Меджитова. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal//soc_gum.
4. Базилевич В.Д. Державні фінанси: навч. посіб. / Віктор Дмитрович Базилевич. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
5. Барський Ю.М. Методичні підходи до оцінки рівня фінансового забезпечення соціально орієнтованого розвитку економіки регіону [Електронний ресурс] / Ю.М. Барський – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/inek/2012_4/223.pdf.
6. Басюріна Н.Й. Аналіз моделей продовольчої безпеки країни / Н.Й. Басюріна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 2 (28). – С. 281-284.
7. Беляєва Л.А. Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпритации / Л.А. Беляєва // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 33-42.
8. Бестужев-Лада И.В. Качество жизни / И.В. Бестужев-Лада // Философский энциклопедический словарь. – М., 2004. – С.515-519.
9. Біттер О.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / О.А. Біттер, П.С. Березівський, В. Мельник. – Львів: Укр. технології, 1997. – 188 с.

10. Біттер О.А. Рівень життя сільського населення: проблеми і перспективи: монографія / О.А. Біттер. – Львів: Українські технології, 2005. – 288 с.
11. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе [Текст] / М. Блауг. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 543 с.
12. Бобков В.Н. Методологический подход Всероссийского центра уровня жизни к изучению и оценке качества и уровня жизни населения / В.Н. Бобков // Вестник ВГУ. – 2009. – № 2. – С. 25-34. – (Серия «Экономика и управления»).
13. Бобков В.О. О программе повышения уровня и качества жизни / В.О. Бобков // Проблемы теории и практики управления – 1999. – №6. – С.29-35.
14. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б.Борисов. – [2-е изд., перераб. и доп.] / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2006. – 860 с.
15. Бородіна О. Чи зможе Україна стати світовим аграрним лідером? / О. Бородіна // Дзеркало тижня.– 2011. – № 33. – С. 8.
16. Буковинський С.А. Концептуальні засади управління бюджетними коштами в Україні / С.А. Буковинський // Фінанси України. – 2001. – №5. – С. 24-33.
17. Васьківська К. Функціонування сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій: наукові основи, стан і перспективи: монографія / К. Васьківська, І. Сембай. – Львів: ПАІС, 2009. – 196 с.
18. Ващаєв С.С. Методологія побудови узагальнюючих статистичних показників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: 08.03.01. / С.С. Ващаєв. – К., 2001. – 19 с.
19. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 р. [Електронний ресурс]: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. Ч.1. – К.: Державна служба

- статистики України, 2015. – 379 с. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
20. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. бюл. Ч.2. (Івано-Франківська область) – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 180 с.
 21. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. бюл. Ч.2. (Івано-Франківська область) – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 179 с.
 22. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. бюл. Ч.2. (Івано-Франківська область) – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 179 с.
 23. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. бюл. Ч.2. (Івано-Франківська область) – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 180 с.
 24. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. бюл. Ч.2. (Івано-Франківська область) – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 179 с.
 25. Лютий І.О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи [Текст] / І.О. Лютий, С.В. Міщенко // Фінанси України: наук.-теорет. та інформ.-практ. журн. МФУ. – 2007. – №3. – С. 14-28.
 26. Герасимчук З.В. Фінансова політика сталого розвитку регіону: монографія / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович, І.М. Камінська. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 220 с.
 27. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підруч. / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2006. – 559 с.

28. Гурьев В.И. Основы социальной статистики: методы, система показателей, анализ / И.В. Гурьев. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 176 с.
29. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества [Текст] / Джон К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1979. – 68 с.
30. Демографічні чинники бідності: [колект. моногр.] / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – 184 с.
31. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
32. Василик О.Д. Державні фінанси України: підруч. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 536 с.
33. Ефимова М.Р. Социальная статистика / М.Р. Ефимова, С.Г. Бычкова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 462 с.
34. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посіб. / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
35. Жалнина А.В. Экономический анализ качества жизни: монография / А.В. Жалнина, Б.И. Герасимов; под науч. ред. Б.И. Герасимова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. – 144 с.
36. Жеребин В.М. Уровень жизни населения – как он понимается сегодня / В.М. Жеребин, Н.А. Ермакова // Вопросы статистики. – 2000. – №8. – С. 3-11.
37. Жеребін В.М. Рівень життя населення [Текст] / Н.А. Жеребін, А.Н. Романов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 592 с.
38. Заріцька О.С. Тенденції розвитку сільських територій в Україні / О.С. Заріцька // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: зб. наук. доп. та ст. – Львів, 2012. – С.420-426.

39. Збарський В.К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили / В.К. Збарський // Наук. вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип.151., ч.1. – С. 152-160.
40. Звіт з соціально-економічного дослідження Верховинського району по проекту TACIS “Вдосконалення системи охорони природи в Верховині”.
41. Зінчук Т.О. Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку / Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус // Сталий розвиток економіки. – 2012.– №1. – С.155-161.
42. Зубаков В.М. Экономическая политика общего благосостояния в системе рыночных отношений [Текст] / В.М. Зубаков, Р.М. Камалтдинова. – Ульяновск : УлГТУ, 2012. – 201 с.
43. Иванов Ю.О. О показателях экономического благосостояния / Ю.О. Иванов // Вопросы экономики. – 2003. – № 2. – С. 93-101.
44. Ілюзія підтримки аграріїв [Електронний ресурс] / Колегія Рахункової палати України. – Режим доступу: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737776>.
45. Інтернет-ресурс: офіційний сайт Латвійського агентства інвестицій і розвитку (LIAA). – Режим доступу: <http://www.liaa.gov.lv>.
46. Іохін В.Я. Економічна теорія: підруч. / В.Я. Іохін. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 421 с.
47. Маркс К. Сочинения. Т. 16 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – 839 с.
48. Качество жизни: сущность, оценка, стратегия формирования [Текст]. – М.: ВНИИТЭ, 2000. – 110 с.
49. Кизим Н.А. Качество жизни населения и конкурентоспособность Украины и стран ЕС: монография / Н.А Кизим, В.М. Горбатов. – Х.: ИНЖЕК, 2005. – 164 с.

50. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / О.П. Кириленко; Тернопільська академія народного господарства. – Т.: Астон, 2004. – 192 с.
51. Ковальчук Т.О. Динаміка рівня життя населення України в умовах формування сталого розвитку і становлення сучасних ринкових відносин / Т.О. Ковальчук // Наукові праці НДФІ. – 2011. – №2. – С. 53-58.
52. Козоріз М.А. Фінансовий потенціал регіонів України: проблеми оцінки та використання регіону [Електронний ресурс] / М.А. Козоріз. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2010_7_4/29.pdf.
53. Колеснікова І.І. Соціально-економічна статистика: навч. посіб. – М.: Фінанси і статистика, 2004. – 517 с.
54. Конституція України: [Текст]: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.]: закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
55. Концепція Державної програми сталого сільського розвитку України на період до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.smcae.kiev.ua/news/ridne/Kons.doc.
56. Концепція розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#n8>.
57. Костирко І.Г. Сільський розвиток – категорія економічна / І.Г. Костирко // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: зб. наук. доп. та ст. – Львів, 2012. – С. 405-411.
58. Котько Н.М. Основні методичні засади здійснення програмно-цільового впливу на сільський розвиток регіону / Н.М. Котько // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: зб. наук. доп. та ст. – Львів, 2012. – С. 457-462.

59. Кравченко В. Фінанси місцевого самоврядування в Україні // В. Кравченко // Вісн. Укр. акад. держ. управління при Президентові України. – 2011. – № 2. – С. 87–95.
60. Куликов Н.И. Оценка качества жизни населения региона / Н.И. Куликов, Е.С. Вдовина // Вопросы современной науки и практики. Университет им. В.И. Вернадского. – 2010. – №7-9(30). – С.194-204.
61. Куліш І.М. Функціонування європейської мережі сільських територій: досвід для України / І.М. Куліш // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: зб. наук. доп. та ст. – Львів, 2012. – С.441-449.
62. Купалова Г.І. Проблеми реформування соціальної інфраструктури села [Текст] / Г.І. Купалова. – К.: Діловий контакт, 1999. – 140 с.
63. Лібанова Е. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні [Текст] / Е. Лібанова, Л. Черенько, В. Саріогло. – К.: 2010. – 215 с.
64. Лібанова Е. Бідність в Україні: діагноз поставлено – будемо лікувати? [Текст] / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2002. – № 13 (337). – С. 10.
65. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.
66. Луніна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин [Текст] / І.О. Луніна. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.
67. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: [колект. моногр.] / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
68. Майер В.Ф. Уровень населения СССР [Текст] / В.Ф. Майер. – М.: Мысль, 1977. – 415 с.
69. Малік М.Й. Становлення соціального капіталу як чинника розвитку підприємницької діяльності на селі / М.Й. Малік // Організаційно-

- економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: зб. наук. доп. та ст. – Львів, 2012. – С.36-55.
70. Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.09.01 / Мандибура В.О. – К., 1999. – 36 с. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/37539.html>.
 71. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання [Текст] / В.О. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
 72. Матеріальний добробут сільських жителів [Текст] / за ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. – 369 с.
 73. Мірошніченко О.Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.10 – Статистика / О.Ю. Мірошніченко. – К., 2008. – 20 с.
 74. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.1 / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 560 с.
 75. Молдован О.О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія / О.О. Молдован. – К.: НІСД, 2011. – 380 с.
 76. Преннучи Д. Мониторинг и оценка. Основные методы и вопросы разработки ССБ [Электронный ресурс] / Джованна Преннучи, Глория Рубио, Калинидхи Суббарао. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/383606-1205334112622/4768783-1205337114531/11386_moneval_ru.pdf.
 77. Про затвердження Методологічних положень стандартного модульного опитування населення щодо ефективності програм соціальної допомоги: [Текст]: наказ Державного комітету статистики України від 30.12.2009 №510.

78. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села [Текст] / [за ред. Е.М. Лібанової]. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
79. Наумова Л.Ю. Бюджетний механізм фінансової стабілізації економіки / Л.Ю. Наумова // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С.44-52.
80. Національна доповідь про людський розвиток 2014 «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.
81. Негиши Т. История экономической теории [Текст] / Т. Негиши. - М .: Аспект-Пресс, 1995. – 431 с.
82. Шевяков А.Ю. Неравенство, экономический рост и демография: неисследованные взаимосвязи / А.Ю. Шевяков, А.Я. Кирута; Учреждение Российской акад. наук, Ин-т соц.-эконом. проблем народонаселения РАН. – М.: М-Студио, 2009. – 192 с.
83. Неретина Е.А. Управление социальными процессами / Е.А. Неретина. – Саранск: Красный Октябрь, 1999. – 261 с.
84. Неретина Е.А. Субъективные индикаторы качества жизни в регионе / Е.А.Неретина, Т.А.Салимова, М.Ш.Салимов // Стандарты и качество. – 2004. – № 11. – С. 52-55.
85. Новікова О.Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання: монографія / О.Ф. Новікова, С.М. Гріневська, Л.Л. Шамілева. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, 2009. – 220 с.
86. Опарін В.М. Фінанси [Текст] / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
87. Орієнтовний набір основних продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 роки / МОЗ України.
88. Павлов О.І. Організація збалансованого розвитку сільських територій на засадах контрактного підходу / О.І. Павлов // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: зб. наук. доп. та ст. – Львів, 2012. – С. 411-416.

89. Павлов О.І. Сільські території: історична трансформація парадигми управління: монографія / О.І.Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 360 с.
90. Палій Н.С. Система діагностики соціальної безпеки [Електронний ресурс] / Н.С. Палій. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf.
91. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. Т.2 / А. Пигу. – М.: Прогресс, 1985. – 415 с.
92. Плахова Е. Качество жизни: концепции и практика / Е.Плахова // Грани. – 2003.– №4 (30). – С. 115-119.
93. Плотницький М.І. Макроекономіка: навч. посіб. – К.: Іспит, 2004. – 625 с.
94. Повышение уровня жизни как приоритет социальной политики [Текст] / под общ. ред.: Н.В. Ефременко и др. – Минск: Представительство ООН/ПРООН в Республике Беларусь, 2005 – 84 с.
95. Податковий кодекс України: [Текст]: від 02.12.2010 № 2755-VI // Голос України. – 2010. – 4 грудня. – №229-230.
96. Политика доходов и качество жизни населения [Текст] / под ред. Н. А. Горелова. – СПб.: Питер, 2003. – 275 с.
97. Полозенко Д.В. Міжбюджетні взаємовідносини і регіональні інтереси / Д.В. Полозенко, Ю.А. Глущенко // Фінанси України. – 2000. - № 11. – С.3-7.
98. Поспелова Є.Б. Рівень життя – головна складова соціальної політики країни / Є.Б. Поспелов / Регіональна економіка: теорія і практика. – 2004. – № 1. – С. 38-43.
99. Постанови колегії Державного комітету статистики України, президії НАН України від 14 березня 2001 р. N 76, від 5 квітня 2001 р. N 182 “Про методологічні засади вимірювання людського розвитку для регіонів України”: [Текст]: офіц. вид.. – К, 2001. – 17 с.

100. Потребности, доходы, потребление (методология анализа и прогнозирования народного благосостояния) / [под ред. Н.П. Федоренко, Н.М. Римащевской]. – М.: Наука, 1979. – 240 с.
101. Предложения по усовершенствованию модельного набора социальных индикаторов для оценки уровня жизни населения [Текст] // Вопросы статистики. – 2003. – №7. – С. 36-37.
102. Присяжнюк М. У здійсненні земельної реформи буде закладено принцип соціальної відповідальності агрохолдингів щодо розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / М. Присяжнюк. – Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/news/>.
103. Програма економічних реформ України на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
104. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників: закон України від 22.12.2011 р. № 4268-VI // Голос України. – 2013. – 4 січня. – № 22.
105. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року [Електронний ресурс]: розпорядження КМУ від 10 серпня 2004 р. N 573-р. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control>.
106. Райзберг Б. Современный экономический словарь / Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева. – М., 2004. – 247 с.
107. Райцин В.Я. Модели планирования уровня жизни [Текст] / В.Я. Райцин. – М.: Экономика, 1987. – 60 с.
108. Ревайкин А.С. Уровень жизни населения: (Методология и проблемы регионального исследования) / А.С. Ревайкин. – М.: Наука, 1989. – 144 с.
109. Региональные особенности уровня и качества жизни: монография / Учреждение Российской академии наук Институт социально-

- экономических проблем народонаселения РАН. – М.: М-Студио, 2012. – 392 с.
110. Регламент Ради (ЄС) від 20 вересня 2005 р. №1698/2005 щодо підтримки розвитку села з боку Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села (ЄСФРС): [пер. офіц.] / Міністерство юстиції України. – 25 с.
 111. Рівень життя населення України [Текст] / за ред. Л.М.Черенько; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України. – К.: Консультант, 2006. – 428 с.: іл.
 112. Рівень і якість життя населення [Текст] / за ред. Є.П. Кушнар'ов, В.С. Пономаренко. – Х.: Інжек, 2004. – 315 с.
 113. Розвиток села Івано-Франківщини: стат. зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики, 2015. – 300 с.
 114. Сафиуллин А.Р. Экономика благосостояния. Теория и практика: учеб. пособ. / А.Р. Сафиуллин. – Ульяновск: УлГТУ, 2007. – 111 с.
 115. Сиденко А.В. Международная статистика: учеб. / А.В. Сиденко, В.М. Матвеева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Дело и сервис, 2000. – 256 с.
 116. Сидорова А.И. Уровень жизни в контексте концепции устойчивого развития / А.И. Сидорова // Бизнесинформ. – 2009. – №4(1).–С. 108-112.
 117. Слухай С.В. Особливості фінансової підтримки місцевих бюджетів / С.В. Слухай // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 48–55.
 118. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А.Смит. - М.: Изд-во. соц.-экон. литературы, 1962. – 546 с.
 119. Собкевич О.В. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні [Електронний ресурс]: аналітична записка / О.В.Собкевич, В.М.Русан, А.Д. Юрченко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/903/>.

120. Солонина Є. Українська бідність: небезпеки і шляхи подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.radiosvoboda.org/content/article/2006851.html.
121. Социальная статистика: учеб. / под ред. И.И. Елисеевой. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 480.
122. Соціальна статистика: навч. посіб. [для студентів 4 курсу денної форми навчання спец. “Прикладна статистика”] / [уклад. О.В. Самотоєнкова, Ю.О. Ольвінська]. – Одеса: ОДЕУ, Рота принт, 2009. - 102с.
123. Соціальні індикатори рівня життя населення: стат. зб. – К.: Державний комітет статистики України. – 2015. – 203 с.
124. Стало відомо, скільки коштує в Україні 1 кілометр дороги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4vlada.com/ukraine/30026>.
125. Паспорт Івано-Франківської області: стат. щорічник. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2014. – 359 с.
126. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2013. – 488 с.
127. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2014 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2015. – 470 с.
128. Статистичний щорічник України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/druk/st_sc/SEU2010_u.zip.
129. Стоимость жизни и ее измерение [Текст] / под ред. В.М. Рутгайзера. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 173 с.
130. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [Текст] / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.

131. Стратегія розвитку Івано-Франківської області до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.if.gov.ua/files/SP_IF_oblast_4.pdf.
132. Талавиця М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: монографія / М.П. Талавиця. – К.: НАУ, 2008. – 384 с.
133. Татаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: спец. 08.09.01. – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / М.С.Татаревська. – Одеса, 2006.
134. Татаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: монографія / М.С. Татаревська. – Одеса, 2007. – 298 с.
135. Тевелєв О.М. Місто Київ: політика перспективного розвитку [Текст] / О.М. Тевелєв; НДІ соціально-економічних проблем міста (НДІСЕП). – К., 1999. – 291 с.
136. Ткачук В.І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ. – 2011. – 268 с.
137. Тодоров А.С. Качество жизни. Критический анализ буржуазных концепций [Текст] / А.С. Тодоров. – М.: Прогресс, 1980. – 655 с.
138. Удотова Л.Ф. Социальная статистика [Текст] / Л.Ф. Удотова. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
139. Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: підруч. / Л.Ф. Удотова. – К.: КНЕУ, 2002. – 376 с.
140. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.
141. Український соціум [Текст] / за ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.

142. Уманець Т.В. Оцінка інвестиційної привабливості регіону за допомогою інтегральних індексів / Т.В. Уманець // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С. 133-145.
143. Уряд створить умови для повноцінного розвитку територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244667419&cat_id=244276429.
144. Феоктистов Д.В. Методология оценки уровня и качества жизни населения / Д.В. Феоктистов // Налоги. Инвестиции. Капитал. – 2006. – № 3. – С. 36-49.
145. Характеристика рівня життя домогосподарств Карпатського економічного району: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): стат. зб. / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 2015. – 117 с.
146. Харченко Н. Бідність в Україні. Характеристика та критерії виділення / Н. Харченко // Україна: аспекти праці. – 1996. – №7-8. – С.46-50.
147. Холод Н.М. Напрями підвищення рівня добробуту населення в Україні в контексті інституційних реформ / Н.М.Холод // Наук. вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.7. – С. 212-219.
148. Цап С.Д. Диференціація сільського населення за життєвим рівнем: регіональний аспект, проблеми його підвищення / С.Д. Цап // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Сер. економіка. – Івано-Франківськ: Плай, 2011. – Вип. 8. – С. 282–288.
149. Цап С.Д. Теоретико-методологічні аспекти оцінки якості життя населення на регіональному рівні / С.Д. Цап // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб./ за ред. І.Г. Ткачук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – Вип. 8. – Т. 1. – С. 308–314.
150. Цап С.Д. Інтегральна характеристика села як інструмент моніторингу якості життя сільського населення / С.Д. Цап // Інноваційна економіка.

– 2012. – № 4. – С. 304–307.

151. Цап С.Д. Інституційні чинники державної соціальної політики в сільській місцевості / С.Д. Цап // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Сер. економіка. – Івано-Франківськ: Плай, 2012. – Вип. 9. – С. 405–408.
152. Цап С.Д. Оцінка впливу фінансового забезпечення регіону на рівень життя сільського населення (на прикладі Івано-Франківської області) / С.Д. Цап // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 2. – С.41–44.
153. Цап С.Д. Диверсифікація економіки сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення / С.М. Васильченко, С.Д. Цап // Розвиток національної економіки: методологія та практика: матер. Міжнар. наук.- практ. конф., проведеної на базі ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ, 15-16 квітня 2014 р.): Тернопіль: Крок, 2014. – С. 27–28.
154. Цап С.Д. Міжнародні перекази як складова “ін’єкцій” в національну економіку та їх вплив на рівень життя / С.Д. Цап // Наукові пріоритети розвитку аграрної сфери в умовах глобальних змін: матер. Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Тернопіль, 4-5 грудня 2014 р.): Тернопіль: Крок, 2014. – С.180–181.
155. Цап С.Д. Розвиток сільських територій як інструмент підвищення рівня життя сільського населення Івано-Франківської області / С.Д. Цап // Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації: міжнар. збірник наук. праць. – Випуск 3 / відпов. ред. Н.В. Семенишена. (м. Луцьк, 16 грудня 2014 р.): Тернопіль: Крок, 2014. – С. 46–48.
156. Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна – 2010: національна доповідь [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. – К., 2010. – 110 с. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.
157. Чернышевский Н.Г. Избранные экономические произведения. Т.3 / Н.Г. Чернышевский. – М.: Госполитиздат, 1949. – 530 с.

158. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І.Я. Чугунов; Міністерство фінансів України, НДФІ. – К.: НІОС, 2003. – 488с.
159. Шишкін В.С. Концептуальні та методологічні підходи до вивчення регіональних особливостей людського розвитку / В.С. Шишкін // Статистика України. – 2001. – № 1. – С. 30–38.
160. Школкина Н.В. Предпосылки и факторы, влияющие на уровень жизни населения регионов России [Текст] / Н.В. Школкина. – М., 2012. – 215 с.
161. Cambell Angus The Quality of American Life / Cambell Angus, Converge Philip E., Rodgers Willand Z. - N.J., 1976. – 474 p.
162. Hunter L. The Association between Natural Amenities, Rural Population Growth and Long-Term Residents' Economic Well Being / Hunter L., Jason D., Onge J. // Institute of Behavioral Science Working Paper. — Boulder, CO: University of Colorado at Boulder, 2004.
163. Making transition work for everyone : poverty and inequality in Europe and Central Asia, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer>.
164. Sustainable tourism based on natural and cultural heritage. New employment opportunities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/WTTC_Sector_Summary_v6_1.pdf.
165. The New Encyclopedia Britannica, 15th edition. Inc. / [Peter B. Norton, President and Chief Executive Officer, Joseph J. Esposito, President Publishing Group]. – 1994. – Vol.7. – 1046 p.
166. The Travel and Tourism Competitiveness Report 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.